

Mikko Repo

**PAKENEMISEN TEMATIikka JA KULTTUURIEN KRITIIKKI OLAVI PAAVOLAISEN TEOKSESSA
*LÄHTÖ JA LOITSU***

Suomen kirjallisuuden pro gradu -tutkielma

Tampereen yliopisto

Joulukuu 2010

”Pakenemisen tematiikka ja kulttuurien kritiikki Olavi Paavolaisen teoksessa

Lähtö ja loitsu”

Suomen kirjallisuuden pro gradu –tutkielma

Tampereen yliopisto

Joulukuu 2010

Mikko Repo

Tiivistelmä

Tarkastelen pro gradu – tutkielmassani Olavi Paavolaisen vuonna 1937 ilmestynyttä matkakirjaa *Lähtö ja loitsu*. Tutkimukseni keskittyy yhtäältä pakenemisen teemaan ja toisaalta Paavolaiselle tyypilliseen kulttuurikritiikkiin. Pako toteutuu teoksessa pakona Suomen ahdistavasta kulttuuri-ilmapiiristä ja Euroopan sotaa enteilevästä tilanteesta, mutta kuvautuu myös haluna päästä karkuun turvallisesta ja totutusta ympäristöstä. Pakeneminen näyttäytyy näin *Lähdössä ja loitsussa* erilaisin tavoin ja näitä tapoja pyrin tutkimuksessani tulkitsemaan. Pakenemisen ohella matkan eri vaiheissa koettujen kulttuuripiirteiden kritiikki on avainasemassa. Asetan Paavolaisen korostetun kulttuurikriittiseksi matkakirjailijaksi ja analysoin matkan tapahtumia osin koettujen kulttuuripiirteiden, osin Paavolaisen kirjailijapersoonan kautta. Pyrin myös osoittamaan *Lähdön ja loitsun* kuuluvan sirpaleisesta rakenteestaan huolimatta (tai kenties juuri siksi) oleellisesti matkakirjallisuuden ajoittain problemaattisen lajimääritelmän piiriin.

Lähtö ja loitsu ei ole puhtaan kaunokirjallisuuden lajiedustaja ja siksi tuen tutkimustani silkkää kirjallisuudentutkimuksellista teoriapohjaa laajemmalla lähdetarjonnalla. Oleellisimmat lähteeni tukevat teoriaani luonnon asemasta eräänä *Lähdön ja loitsun* pakopaikkana ja ajatusta matkan ja siitä rakennetun representaation eroista.

Tutkimukseni perustuu kirjallisuuden- ja kulttuurintutkimuksen välimaastoon sijoituessaan monille vastinpareille. Luonnon ja kulttuurin dualismi seuraa Paavolaista koko matkan ajan ja siten myös läpi tutkimukseni. Eräs oleellisin tavoitteeni onkin tarkastella tuota kahtiajakoa mahdollisimman laajasta näkökulmasta, nähden vastinparit ja ristiriidat matkakirjallisuudelle tyypillisenä ja sitä hedelmöittäväenä elementtinä.

SISÄLLYS

1. Johdanto	1
1.1 Tutkimuksen kohde ja tutkimuskysymys	1
1.2 Tutkimuksen kulku ja käytetty lähdemateriaali	3
1.3 Omalaatuinen edelläkävijä Olavi Paavolainen	5
1.4 <i>Lähtö ja loitsu</i> matkakirjallisuuden lajihybridinä	8
2. Paon monet kasvot	13
2.1 Matkan motiivi ja lähtötunnelmia	13
2.2 Laiva, saari ja meri	22
2.2.1 Laiva paikattomana turvapaikkana ja onnelliset saaret	22
2.2.2 Rauhoittava meri	29
2.3 Uuden Maailman ihmeet	34
2.3.1 Luonnon ja kulttuurin ristiriita	34
2.3.2 Autio pampa ja aarniometsän aaveet	44
2.3.3 Siirtolaiselämää	48
3. Kulttuurien kritiikki <i>Lähdössä ja loitsussa</i>	52
3.1 Danzig, Gdynia ja Zoppot	52
3.2 Merimieskulttuuri	56
3.2.1 Ambivalentti merimies	56
3.2.2 Moraalittomat satamat ja merimiesten naiset	58
3.3 Uuden Maailman kulttuurit	61
3.3.1 Närkästys Corcovadolla ja kaupungin valot	61
3.3.2 Buenos Airesin kauneus ja kauheus	64
3.3.3 Euroopan ristiriidat pienoiskoossa	70
3.3.4 Kommunistis-kristillinen ideaalikulttuuri	72
4. Lopuksi	75
Lähteet	78

1. Johdanto

1.1 Tutkimuksen kohde ja tutkimuskysymys

Tarkastelen pro gradu -tutkielmassani Olavi Paavolaisen vuonna 1937 ilmestynyttä matkakirjaa *Lähtö ja loitsu*. Pyrin tutkimaan teosta yksittäistä sanataideteosta laajemmassa kontekstissa, osana Paavolaisen suunnittelemaa trilogiaa *Pako pimeyteen* ja yhdistäen sitä myös Paavolaisen tuotannon yleiseen tematiikkaan. Tutkimuskysymykseni ponnistaa yhtäältä matkakirjallisuuden monipuolisen luonteen pohjalta. Lähestyn *Lähtöä ja loitsua* erityisesti esimerkkinä Paavolaiselle tyypillisestä teoksesta, jossa on niin informatiivisen matkaraportin kuin lyyrisempiäkin muotoja omaavan kaunokirjallisen teoksen piirteitä. Pikemmin kuin yhtenäisenä, kronologista matkareittiä noudattavana matkapäiväkirjana, näen *Lähdön ja loitsun* kokoelmana eri tyyleillä kirjoitettuja representaatioita toteutetun matkan tapahtumista.

Paavolainen suunnitteli *Lähdön ja loitsun* osaksi kulttuurikriittistä trilogiaa *Pako pimeyteen* joka alkaa vuonna 1936 ilmestyneellä *Kolmannen valtakunnan vierana*, matkareportaasilla kansallissosialistisesta Saksasta. Teoksessa Paavolainen luo sen pohjan, jolla trilogian nimi on osittain perusteltavissa. Pyrin lukemaan *Lähdön ja loitsun* representoimaa matkaa eräänlaisena vastaiskuna *Kolmannen valtakunnan vierana* aiheuttamalle vastaanotolle ja kirjailijan itsensä reaktioille tuosta vastaanotosta. Tarkastelemalla näiden kahden teoksen välistä vuoropuhelua, yritän avata Paavolaiselle ominaista, tarkkanäköistä ja ennen kaikkea kriittistä näkökulmaa, joka on luettavissa hänen tuotannostaan laajemminkin, ja joka vaikutti hänen matkakirjojensa sisältöön yleisesti ja *Lähtöön ja loitsuun* erityisesti.

Alkuperäiseksi aiotussa muodossaan trilogia ei koskaan ilmestynyt mutta sen piiriin luettavista teoksista on löydettävissä temaattinen yhteys, jota pyrin perustelemaan *Lähdön ja loitsun* kulttuurikriittisiä esimerkkikohtia tarkastellessani. Trilogian nimessä esiintyvät myös kaksi tutkimukseni kannalta oleellista termiä, pako ja pimeys. Paavolainen kuvaa itse *Lähdön ja loitsun* olevan ensipainoksen kansilehden värin ohella myös sisällöltään tumma, ja painottaa esipuheessaan adjektiivien musta, tumma ja pimeä runsasta esiintymistä (LL 95). Trilogian nimen terminologiaan piiloutuu myös sen sisältämiksi suunniteltujen teosten dualismi: pimeys on tulkittavissa siksi taantumaksi, mihin Paavolainen pelkäsi kansallissosialistien toiminnan Euroopan syöksevän. Toisaalta halu paeta Euroopan vanhasta kulttuurista uuden maailman

antieurooppalaiseen kulttuuriin ja ennenkaikkea luontoon, oli Paavolaiselle korostettu tavoite löytää valon sijasta jokin alkuperäinen, vapauttava pimeys. Näin pimeys kuvaa paradoksaalisestikin sekä pakenemisen syytä ja lähtöpistettä että kohdetta. Yhtäältä paetaan pimeydestä, toisaalta pimeyteen. Myös valo toimii *Lähdössä ja loitsussa* pimeyden oleellisena vastinparina ja siksi tarkastelen Paavolaisen suhdetta pimeyden ja valon dualismiin.

Pimeä liittyy myös oleellisesti trilogian nimen toiseen sanaan, pakoon. Paavolaisen yksi suurimpia kyseiselle matkalle lähtemisen motiiveja oli tarve päästä pois Suomen ahdistavasta ilmapiiristä ja tutkimukseni keskeisin termi onkin pako. Tarkastelen Paavolaisen pakoa niin suomalaisesta kulttuuriympäristöstä kuin Euroopasta yleisestikin, huomioiden näin Paavolaisen edellisen kirjan, *Kolmannen valtakunnan vieraana* kirjoittamisajankohdan, aihepiirin ja vastaanoton. Teoksen kuvaukset kansallissosialistien noususta ja sen aiheuttamasta mahdollisesta sodanuhasta saavat Paavolaisen ihaillemaan mutta myös pelkäämään Euroopan tilanteen kehitystä ja pako on näin tulkittavissa myös konkreettiseksi karkumatkaksi pois mahdollisen sodan (eli pimeyden) alta.

Ulotan pakenemisen teeman myös Paavolaisen pyrkimykseen hakeutua vanhan mantereen kulttuurista johonkin aitoon ja alkuperäiseen ja pyrin löytämään teoksesta esimerkkikohtia, joissa tuo uuden ja vanhan vastaikkainasettelu tapahtuu. Tärkeät vastinparit paon näkökulmasta ovat kulttuuri ja luonto, joiden kahtiajakoa Paavolainen kuvaa useaan otteeseen. Meren alkukantainen vapaus verrattuna maiden ja mantereiden jähmyteen, suurkaupungin reunamilta alkava sademetsä tai viidakon keskelle perustettu suomalaissiirtokunta toimivat eräinä esimerkkeinäni tutkiessani Paavolaisen rajankäyntiä kulttuurin ja luonnon väleissä. Tunnetun kulttuuripersoonan korostetussa pakenemisessä etsimään luonnontiloja ja niissä eläviä ihmisiä piilee kiinnostava aspekti, varsinkin kun kyseessä on henkilö, jonka historia muistanee pitkälti mitä erilaisimpien kulttuurialojen taitajana mutta joka lisäksi oli niin ”luonnollisuuden” kuin konkreettisen luonnonkin palvoja ja puolestapuhuja.

Kirjailijan itsensä vastustuksesta huolimatta (LL 95) pyrin perustelemaan, miksi *Lähtö ja loitsu* on matkakirjallisuuden määritelmällisesti ongelmalliseen lajiin luettava teos, joskin monipuolisella ja omalaatuisella tavallaan. Koska kyseessä ei ole puhtaan fiktiivinen kaunokirjallinen teos, tulkitsen *Lähtöä ja loitsua* ennen kaikkea tehdyn matkan motiivien kautta. Valotan myös hieman Paavolaisen kirjailijakuvaa perustellakseni osin sen avulla *Lähdön ja loitsun* muodon ja sisällön rakennetta.

Lähtö ja loitsu on tutkittavana haasteellinen teos, sillä sitä ei voida luokitella ”puhtaan” kaunokirjallisuuden piiriin. Toisaalta myös matkakirjallisuuden problemaattinen luonne on ollut pitkään yksi kirjallisuudentutkimuksen haastavia kysymyksiä ja vaikka en pyrikään tutkimuksessani tuota kysymystä ratkaista, koen oleelliseksi pohtia aihetta hieman. Viittaus laajempaan matkakirjallisuuden diskurssiin tukee tutkimustani, sillä *Lähtö ja loitsu* on tyypillinen edustaja lajin hybridien pitkässä listassa. Osa teoksen luvuista on matkapäiväkirjamaisen lyhyitä välähdyksiä matkakirjailijan ohikiitävästä tunnelmasta, osa tapahtumien etenemistä kronologisesti kuvaavaa raportointia ja osa käytyjen paikkojen historiaa valottavia, tietokirjamaisia katkelmia. Tämän monipuolisuuden takia hyödynnän tutkimuksessani puhtaan teoreettisen kirjallisuustieteellisen viitekehyksen sijaan myös erilaisia kulttuurintutkimuksen käyttöön valjastettuja apuvälineitä. En yritä lukea *Lähtöä ja loitsua* puhtaan fiktiivisenä proosakerrontana vaan pyrin näkemään Paavolaisen matkareportaasin Atlantilta ja Etelä-Amerikasta nimenomaan matkakirjallisuudelle tyypillisenä lajihybridinä, joka saa niin raportin kuin kaunokirjallisenkin sanataideteoksen muotoja. Poikkiteollista lähdetarjontaa hyödyntämällä pyrin analysoimaan *Lähdön ja loitsun* kulloinkin kyseessä olevan kohdan, riippuen luvun sisällöstä.

1.2 Tutkimuksen kulku ja käytetty lähdemateriaali

Jaan tutkimukseni neljään päälukuun. Johdannossa määrittelen tutkimukseni kohteen, tutkimuskysymyksen ja tutkimuksen etenemisen sekä mainitsen käytettävät lähteet. Johdantoluvun lopussa kuvaan lyhyesti Olavi Paavolaisen kirjailijapersoonaa sekä paneudun *Lähdön ja loitsun* monipuoliseen rakenteeseen, pyrkien näin kuvaamaan sen muodon ja sisällön vastakkainasettelua. Rakenteen monipuolisuudella yritän perustella *Lähdön ja loitsun* kuuluvuutta matkakirjallisuuden lajihistorian piiriin. Toinen ja kolmas luku kulkevat tutkimuskohteeni monipuolisuuden kannalta rinnakkain ja toistensa teemoja sivuten; teen sisältöjen samankaltaisuudesta huolimatta lukujen välille eron, koska tutkimukseni kaksi oleellista avainsanaa (pako ja kulttuurikritiikki) ovat näin helpommin käsiteltävissä erillisinä kokonaisuuksina. Luvussa neljä tiivistän tutkimukseni tulokset.

Luku kaksi käsittelee *Lähdössä ja loitsussa* representoituvan matkan tapahtumia paon ja pakenemisen näkökulmasta. Yritän paon käsitteen avulla tarkastella niitä teoksen kohtia, joissa tavalla tai toisella erityisesti halu paeta tiettyä paikkaa, tilaa, aikaa, asennetta tai ilmapiiriä toimii

matkan suurimpana motiivina. Kolmas luku keskittyy Paavolaiselle ominaiseen kulttuurikritiikkiin. Etsin *Lähdöstä ja loitsusta* esimerkkejä, jotka kuvaavat parhaiten kulttuuripersoonan tarkkaa havainnointikykyä ja ennen kaikkea sitä kritiikkiä, jota Paavolainen matkallaan useassa eri yhteydessä antoi. Erityisesti kolmannessa luvussa kulttuurin vastinpariksi asettuu luonto ja tuon dualismin avulla pyrin asemoimaan Paavolaisen korostetun kulttuurikriittiseksi matkaajaksi. Kuten mainitsin, usein (luontoon) pakenemisen teema liittyy tiukasti ympäröivän kulttuurin tarkasteluun ja sen kritisointiin; tämän takia monet käsitellyt teemat toistuvat ja sivuavat toisiaan kahden luvun välillä.

Seuraan tutkimuksessani pitkälti *Lähdön ja loitsun* tapahtumien kronologiaa, pyrkien siten asettamaan teoksen edes osittain sille aikajatkumolle, jolla Paavolainen matkansa teki. Erotan Paavolaisen käymiin paikkoihin ja niiden aikaansaamiin reaktioihin liittyvät tulkintani pitkälti erillisiksi alaluvuiksi. Matkan eri etappien tapahtumat ovat kuitenkin keskenään vuoropuhelussa ja tärkeimmät avainsanat pako, luonto, valo ja pimeys toistuvat eri yhteyksissä, liittäen tutkimukseni eri osioiden teemat useassa kohdin saumattomasti yhteen. Korostan *Lähdön ja loitsun* olevan Paavolaisen tekemän matkan representaatio, ei suoraan toistettu kuvaus matkasta ja siksi representoidut tapahtumat muuttavat varsinkin Paavolaiselle tyypillisessä sirpaleisessa kerrontatavassa kerronnan aikatasoja. Käytän teoksen kronologiaa apuvälineenä edetessäni tutkimuksessani, mutta pyrin rikkomaan aikajatkumoa tutkimalla matkan ja siitä tehdyn representaation mahdollisia eroja. Tulkitsen matkaa tekevän kokevan minän olevan autofiktio tapaisesti eri persoonan kuin matkasta *Lähdön ja loitsun* kirjoittaneen kertojaminän. Tuo kahtiajako korostuu erityisesti niissä kerronnan ajan halkeamissa, joissa matka ei välttämättä etene samaa tahtia kuin siitä rakennettu representaatio.

Tutkimukseni pyrkii löytämään silkan kirjallisuusteoreettisen näkökulman sijaan poikkitieteellisemmän katsannon käsiteltävään teokseen ja siksi lähdemateriaalinikin on monipuolista. Markku Lehtimäen ei-fiktio käsite tukee tulkintaani *Lähdön ja loitsun* sisällöstä todellisista tapahtumista, jotka saavat kaunokirjallisia piirteitä. Lehtimäen ja Toni Lahtisen ekokritiikkiin keskittyvät ajatukset avustavat puolestaan pohtiessani Paavolaisen suhdetta luontoon ja sen merkitystä ja vastattainasettelua kulttuurin kanssa. Ekokritiikin näkökulmaa tukevat myös Greg Garrardin *Ecocriticism* ja Hanna Kirjavaisen pro gradu -tutkielma, jossa hän pohtii ekokritiikin ja ekopsykologian käsitteitä. Kirsi Uolan *Vastakohtien meren ristiriitainen sankari* tutkii suomalaista merikirjallisuutta ja toimii apuvälineenä tarkastellessani Paavolaisen pitkää

merimatkaa Hangosta Puolan ja Kanariansaarten kautta Etelä-Amerikkaan. Uolan teos valottaa meren ja merimieskulttuurin eri puolia ja tukee tutkimukseni niitä osia, joissa *Lähdön ja loitsun* tapahtumat sijoittuvat merelle tai sen lähistölle, joko konkreettisesti tai vertauskuvallisesti. Ritva Hapulin väitöskirja *Nykyajan sininen kukka* käsittelee Paavolaisen kaupunkikulttuurin estetiikkaa ja ihmisen modernisoitumista; erityisesti Buenos Airesin sijoittuvaa Paavolaisen kulttuurikritiikkiä teos tukee erinomaisesti. Gary Saul Morsonin käsitettä sideshowing sekä Heikki Kujansivun ja Laura Saarenmaan ideaa kirjallisuuden tunnustuksellisuudesta yhdistän puolestaan pohtiessani Paavolaisen matkan aikatihentymiä ja kerronnan rakentumista matkaa representoitaessa. Yleisessä matkakirjallisuuden teoriassa avustaa Yrjö Varpio ja Olavi Paavolaisen (kirjailija)persoonan kuvauksessa Matti Kurjensaari.

1.3 Omalaatuinen edelläkävijä Olavi Paavolainen

Suomalaisessa kulttuurissa Olavi Paavolainen oli outo lintu. Paavolaisen maailma oli tyystin erilainen kuin nykylukijan, mikä lisää etäisyyttä, mutta saa kenties näkemään Paavolaisen kirjallisen työn toisin kuin kuusi vuosikymmentä sitten. Hänen töistään ja toiminnastaan voidaan edelleen esittää vaihtelevia arvioita ja toisistaan eroavia tulkintoja. Mutta yleisesti ottaen Paavolaisen keskeisen kirjallisen työn arvo on kestävä, niin kestävä kuin kirjallisuuden yleensä voi olla. Arvioitsijoiden mielipiteitä ja painotuksia jakaa se, kiinnitetäänkö enemmän huomiota kirjoittajan loisteliaaseen, jäljittelemättömään tyyliin vai hänen kykyynsä vangita ajan henki. (Jyränki 2003, 9-10.)

Antero Jyrängin kuvaus esseekokoelman *Paavolaisen paikat* esipuheessa on hyvä. Paavolaisen maailma oli toki monissa asioissa erilainen kuin nykylukijan, mutta tuota eroakin tärkeämpää on Paavolaisen tietynlainen eroavuus jo aikalaisistaan. Hän oli varhaiskypsä kosmopoliitti, joka viihtyi mitä erilaisimmissa ympäristöissä, mitä erilaisimpien ihmisten kanssa. Tai viihtyvyydestä voidaan olla montaa mieltä, sekä monet aikalaiskuvaukset että ennen kaikkea Paavolaisen itsensä teksteistään usein tulkittavissa oleva asenne tuntuivat asettaneen hänet eräänlaiseen huomiosta nauttivan mutta sitä joskus myös pahanlaisesti karsastavan ihmisen puoliväliin. Tuo välimuoto kuvastuu Paavolaisesta kirjoitetuista kuvauksista usein, hän pyrkii ihmisten lähelle mutta kavahtaa usein seuraa sen keskipisteeksi jouduttuaan.

Paavolainen syntyi Vienolan kartanoon, Karjalan Kivennavalla vuonna 1903. Hänen isänsä oli varatuomari ja äitinsä suku "Viipurin ja sen herraskartanoiden omalaatuista virkamies- ja sotilassäätyä" (Kurjensaari 1975, 23) ja Olavinkin elämä oli omalaatuinen yhdistelmä osin

verenperintönä saatua samaistumista porvaristoon ja toisaalta halua kuulua alempien yhteiskuntaluokkien piiriin. Varhaislapsuutensa Olavi puhui kotikielensä venäjää, mutta oppi sujuvan suomen lisäksi ruotsin, saksan ja ranskan. Karjalan Kannaksen kansainvälinen ilmapiiri ja nuorena opittu kielitaito olivatkin tehokkaita raja-aitojen kaatajia Paavolaisen kokemusten ja ihmissuhteiden täyttämässä elämässä. Kielitaito auttoi tutustumaan myös kirjallisuuteen laajalti ja Paavolainen olikin sekä innokas lukija että varhaiskypsä kirjailija; ensimmäiset runot julkaistiin parikymppisenä.

Kenties juuri varhaiskypsyys ja läpi elämän jatkunut uteliaisuus niin luontoon, taiteisiin kuin moniin muihinkin kulttuurisiin ilmiöihin teki Paavolaisesta niin ristiriitaisen hahmon. Hän omaksui uutta nopeasti mutta oli yhtä nopea myös kritiikissään, myös itseään kohtaan. Paavolainen tuntui jatkuvasti tiedostavan oman roolinsa esseistinä, matkakirjailijana, kulttuurikriitikkona tai runoilijana, mutta teki sen monipuolisemmin kuin ympärillä pyörivä kulttuurielämä. Jo nuoruuden runoista lähtien Paavolaisen tekstejä seuraa läpi hänen tuotantonsa eräänlainen surumielinen turhautuminen; aivan kuin hän ei olisi saanut puettua kaikkea haluamaansa sanoiksi tai olisi tuntenut jatkuvasti olevansa väärinymmärretty. Tämä piirre on oleellinen tutkimukseni kannalta, sillä yksi syy Paavolaisen pakenemiseen Euroopasta oli juuri tunne, ettei hänen näkemyksiään maanosan tilanteesta ymmärretty kirjailijan itsensä toivomalla tavalla.

Vuosina 1930-32 Paavolainen toimi kirjallisuusryhmittymä Tulenkantajien keulahahmona mutta nuoresta älymyöstä koostuneen ryhmän välit rakoilivat nopeasti ja vuonna 1932 Paavolainen kirjoittikin tiukkasanaisen pamfletin *Suursiivous*, jossa hän kritisoi modernin kirjallisuuden heikkouksia ja kaupallisuutta. Kirjasta ei puuttunut myöskään itsekritiikkiä; Paavolainen halusi kantaa vastuunsa keskustelun herättäjänä ja usein sen keskipisteenä.

Kaupallisuuden ja modernismin kritisointi oli yksi Paavolaista askarruttaneista ristiriitakysymyksistä. Vuonna 1929 ilmestynyt, Paavolaisen läpimurtoteokseksi usein mielletty *Nykyaikaa etsimässä*, oli monipuolinen ja tarkkanäköinen kuvaelma modernista ihmisestä ja hänen saavutuksistaan ja Paavolainen jatkoikin modernin kaupunkikulttuurin ja sitä asuttavien ihmisten pohtimista tulevaisakin matkakirjoissaan. Kaupungistumisen vastapainoksi Paavolainen oli jo lapsuudesta saakka myös luonnonpalvoja joka puuhasteli kotikartanon puutarhassa mielellään ja painotti nuoruusvuosien runoissaan ja kirjallisten piirien illanvietoissa ihmisen luonnollisuutta, seksuaalisuuden teemaakaan kaihtamatta. Tämäkin kahtiajako teki Paavolaisesta

mielenkiintoisen, yleissivistys loi hänelle kulttuuripersoonan sädekehän, mutta monin tavoin hän palvoi paluuta luontoon. Luonnon ja kulttuurin dualismi muodostuikin aika ajoin rasiitteeksi, välillä Paavolainen nautti taiteentuntijan ja kulttuuripersoonan roolistaan, mutta väsyi siihen välillä täysin.

Paavolainen matkusti paljon ja laajalti. Ranskaan ja Saksaan suuntautunut matka 24-vuotiaana rakensi pohjaa Tulenkantajien asenteelle ”Ikkunat auki Eurooppaan”; Paavolainen hurmaantui ajan hengen mukaisesti Pariisista täysin ja kuvasi sitä maailman pääkaupungiksi. Suomalaisenkin matkakirjallisuuden yksinä tärkeimpinä teoksina toimivat puolestaan Saksaa käsittelevä *Kolmannen valtakunnan vieraana* ja seuraavana vuonna syntynyt matkakirja Etelä-Amerikasta eli tämän tutkimuksen kohde *Lähtö ja loitsu*. Paavolaisen asenne Suomea kohtaan on ymmärrettävä osin noiden kahden teoksen pohjalta; kun lisäksi huomioidaan *Synkän yksinpuhelun* alussa julkaistu matkaraportti, Paavolainen matkusti kolmen vuoden aikana kansallissosialistisessa Saksassa, Neuvostoliitossa, läpi Euroopan, halki Atlantin ja laajalti Etelä-Amerikassa. Näin Paavolainen sai muutaman vuoden aikana tarkastella niin modernia kaupunkikulttuuria kuin Eurooppaa lähestyvän suursodan uhkaa, nähdä sodan vastakkaisten osapuolten näkymät läheltä ja verrata kotioloja useisiin erilaisiin kulttuuripiireihin, luonnonoloihin ja yhteiskuntajärjestelmiin. Paavolaista syytettiin sodan jälkeen ilmestyneessä sotapäiväkirjassaan *Synkkä yksinpuhelu* jälkiviisaudesta ja suoranaisestä valehtelusta, mutta Paavolainen puolustautuu hyvin jo kirjan esipuheessa, vedoten samaan asiaan, johon oli vedonnut jo kahden aikaisempansa kirjan esipuheissa: ”Minusta tuntuu, että Suomessa ei yleensä oikein tajuta, mitä maailmassa nykyisin tapahtuu.” (Paavolainen 2006/1946, 7) Tämä kuvastaa juuri sitä roolia, jota Paavolainen kantoi läpi elämänsä; hän oli etuoikeutettu matkojensa, uteliaisuutensa ja yleissivistyksensä takia puhumaan usein suuremmalla suulla ja tärkeämmistä asioista kuin monet muut. Ongelma oli usein vain siinä, että häntä ei kuunneltu tai jos kuunneltiin, ei ymmärretty hänen haluamallaan tavalla.

Matkustaminen ja matkakirjallisuus ovat jo itsessään määreitä, joita on mahdotonta lähestyä kapeakatseisella tutkimusotteella. Tämän yhdistyessä Paavolaisen moniulotteiseen kirjailijapersoonaan, termit dualismi, ambivalentti, ristiriita ja kahtiajako ovat usein toistuvia termejä tutkimukseni sivuilla. Tämä onkin yksi tutkimukseni tavoitteista, pyrkiä monin paikoin vastakkaisilla asioilla perustelemaan *Lähdön ja loitsun* saumaton liittyminen kirjoittajansa henkilöön ja siksi näen erilaiset vastakkainasettelut tätä tutkimusta monipuolistuttavana tekijänä. Olavi Paavolainen oli ristiriitaisuuksia pohtiva ja tuottava kirjailija ja noiden ristiriitojen

kuvastuminen matkustamisessa ja siitä kirjoittamisessa näkyy *Lähdössä ja loitsussa* esimerkillisesti.

1.4 *Lähtö ja loitsu* matkakirjallisuuden lajihybridinä

Ulla-Maija Juutilan kuvaus matkakertomuksesta artikkelissaan *Matkakirja 1920- ja 1930-luvun kirjallisuuden kentässä* paljastaa niin matkakirjallisuuden monipuolisuuden kuin siitä aiheutuvan ongelmankin:

Matkakirjan väljä juoni - tehty matka – tarjoaa kirjoittajalle mahdollisuuden sisällyttää mitä erilaisimpia aineksia yksien kansien väliin. Sisällöllinen kirjavuus lienee myös osaltaan vaikuttanut siihen, että matkakirjan asema kirjallisuuden kentässä on jossain määrin epäselvä. (1984, 59.)

Olavi Paavolaisen *Lähtö ja loitsu* toimii matkakirjallisuuden esimerkkinä teoksesta, jonka sisäinen rakenne ja ulkoinen muoto saavat lajin omaksumat konventiot jatkuvaan liikkeeseen. Paavolaisen saatua valmiiksi edellisen teoksensa *Kolmannen valtakunnan vieraana* hän suuntasi katseensa Neuvostoliittoon, jonne matkustaminen olisi mahdollistanut samantapaisen matkaraportin kuin Saksasta. Viisumi itänaapuriiin ei kuitenkaan onnistunut ja Paavolainen solmikin 27. helmikuuta 1937 sopimuksen Etelä-Amerikan matkan rahoituksesta kustantamo K.J. Gummerus Oy:n kanssa. Paavolaisen poliittisen tarkkanäköisyyden huomioiden matkakirja Neuvostoliitosta olisi toiminut todennäköisesti jonkinlaisena vastavoimana kansallissosialistisen Saksan herättämille asenteille, kommentoille ja reaktioille, mutta koska matkakohde muuttui täysin, sai tuleva teoskin erilaisia aspekteja.

Siinä missä *Kolmannen valtakunnan vieraana* on suorasukaista, tarkkailuun, kuvailuun ja kritiikkiin perustuvaa matkaraportointia, on *Lähtö ja loitsu* niin muodoltaan kuin sisällöltäänkin monipuolisempi. Paavolainen itse ei halunnut kuvata *Lähtöä ja loitsua* alun perinkään matkakirjaksi, vaan ”kirjaksi suuresta levottomuudesta” (LL 95) ja vaikka Jaakko Paavolainen (1991, 147) kertoo Olavi Paavolaisen elämäkerrassaan Valvoja-Aika- lehden maininnee *Lähdön ja loitsun* aikalaiskritiikissään ettei ”[l]ukija paljoakaan kostuisi tarkoitetusta kulttuurikritiikistä ja levottomuudesta”, juuri levottomuuden aiheuttama pako Suomesta ja tarkkanäköinen kulttuurikritiikki tekevät mielestäni *Lähdöstä ja loitsusta* mielenkiintoisen matkakirjan. Levottomuuden painottaminen ilmenee matkustamisen motiivin ja vierailtujen paikkojen

monipuolisuuden lisäksi Paavolaisen valinnoissa matkasta rakennetun representaation sisällössä.

Hyvin matkakirjallisuuden kielen moninaista luonnetta kuvaava osio *Lähdössä ja loitsussa* on Paavolaisen merimatka rahtilaivalla Hangosta Puolan ja Kanariansaarten kautta Etelä-Amerikkaan. Atlantin ylitys on jaettu useaksi eri luvuksi, joista lyhyimmät ovat vain sivun tai kahden mittaisia kuvauksia matkan tunnelmasta. Niiden vastapainoksi Paavolainen etäännyttää monin paikoin kertomuksestaan laivan kulun aiheuttaman kronologian ja kuvailee pitkiäkin jaksoja merimiesten yleisistä elinoloista ja työtehtävistä tai merenkäynnin historiasta ja Atlantin ilmastosta. Näin valtameren ylitystä kuvaava jakso toimii hyvänä esimerkkinä *Lähdön ja loitsun* kuulumisesta matkakirjallisuuden lajiin; toisaalta Paavolainen kuvaa matkaansa hyvin asiallisen raportoinnin keinoin, mutta välillä meri inspiroi Paavolaisesta myös sen esteetikon, jonka roolin kantamista hän on Suomesta paennut. Atlantin aallot kirvoittavatkin matkaraportointiin *Lähdön ja loitsun* lyyrisimpiä katkelmia:

Ylhäällä sädehtii tähtien hiljainen meri – alhaalla sädehtii ja kohisee toinen. Iltoina, jolloin fosforia on erikoisen paljon meressä, loistavat kaikkien aaltojen harjat. Laiva näyttää lävistävän koko ulapan täyttävän, äänettömästi hyppelevän ja pyörähtelevän fosforoivan delfiiniparven. Keulavaahdosta nousee suuria, hehkuvanvihreitä, nopeasti sammuvia kuplia, kuin syttyisi aaltojen alla ehtimiseen voimakkaita lampuja. Toisina iltoina fosfori säihkyi meren tummalla pinnalla vain yksittäisinä virvatulina, kuin uiskentelisi ulapalla vihreällä loistolla varustettuja valopelastusrenkaita, jotka veteen heitettäessä syttyvät itsestään ja joihin takertuneena nyt joku kalpea hukunut ivallisen viehkeästi keinuu yöllisen aallokon rytmissä. (LL 114-115.)

Katkelmassa kuvastuu *Lähdön ja loitsun* kielen monipuolisuus. Paavolaisen tapa yhdistellä niin tuotantonsa kuin yksittäisen teoksenkin sisällä erilaisia tekstin muotoja, etäännytetyn raportoinnin analyysistä lyyrisempiin kielen kiemuroihin, näkyy tässä esimerkissä vielä pienemmässä mittakaavassa. Jo luvun nimi¹ jossa edellinen katkelma esiintyy, osoittaa kirjoittajan kyvyn ja halun pukea matkaraportointiaan pelkistetystä ja informatiivisesta asiatyylisestä poikkeavaan muotoon. Kirjoitustilannetta voikin siten lähestyä monesta eri näkökulmasta; katkelmassa on puhtaita proosarunomaisia piirteitä, jotka ovat kirjoitettu tekstiin kuitenkin faktanomaisin perustein, kuvaamaan matkan senhetkistä tilannetta. Paavolaisen omalaatuinen tapa kuvata tilanteen myötä myös tilanteen tunnelmaa tekeekin monista *Lähdön ja loitsun* katkelmista värikkäitä ja monitulkintaisia.

¹Nocturno pasaadin alla

”Iltoina, jolloin fosforia on erikoisen paljon meressä, loistavat kaikkien aaltojen harjat” (LL 114) on tyyppiesimerkki Paavolaiselle ominaisesta tavasta tarkkailla ympäristöään ja tallentaa näkemänsä muistiin niin tiedonvälityksen kuin runoudenkin ehdoilla. Katkelman ajankohdan korostettua romantisointia painotettaessa täytyy kuitenkin muistaa matkakirjallisuudelle ominainen sudenkuoppa: matkakokemus saattaa ajallisesti erota kokemuksen kirjoittamishetkestä suurestikin. Yrjö Varpio (1997, 9-10) painottaa tätä suomalaisen matkakirjallisuuden tutkimuksessaan muistuttaen matkan olevan fyysinen suoritus, jonka ulottuvuuksia voidaan luonnehtia fyysisillä tuntemuksilla ja matkustamiseen käytetyllä ajalla. Matkan kuvaus sen sijaan kuuluu esittämisen kategoriaan ja sitä säätelevät samat periaatteet kuin esittämistä yleensäkin. Matkan kuvaus ei ole siten matkan jäljennös vaan eräänlainen uusi matka. Kuvauksena matkakertomus on riippuvainen ajattelun ja esittämisen muuttuvista säännöistä. Luvussa 2.3.1 pohdinkin matkan ja sen representaation keskinäistä etäisyyttä, pyrkien osoittamaan tuon suhteen olevan matkakirjallisuuden lajin eräs oleellisimmista piirteistä.

Matkan ja sen kuvauksen vuoropuhelussa on oleellista huomioida myös artikkelikokoelmassa *Lajit yli rajojen* mainitut lajikonventiot. Lyytikäisen (2005, 7) mukaan lajiin kuulumisen on edellytys teoksen merkitysvyydelle, sillä teos kommunikoi konventioiden kautta. Pohdittaessa Paavolaisen vaihtelevaa tapaa kuvata *Lähdössä ja loitsussa* esiintyviä tapahtumia ja tunnelmia, tulkitsemalla Paavolaisen tiedostavan kaksi matkakirjallisuuden lajipiiriin kuuluvaa konventiota: asiapitoisen, usein kronologisesti etenevän informaation ja värikkään kuvailun. Matkakirjallisuuden konventiossa lajityypin ensisijaiseksi tehtäväksi mielletään juuri tiedottamisen aspekti. Tiedottaessaan öisen Atlantin näkymistä lyyrisellä ja romanttisellakin tavalla, Paavolainen käyttää ilmaisussaan tekstin muotoa, joka koetaan kuuluvan runouden, fiktiiviseksi mielletyn kirjallisuuden, lajipiiriin. Tässä piilee (matka)kirjailijan kyky sukkuloida lajikonventioiden välillä.

Lehtimäki (2007, 240) puhuu raportoivan journalistin näkökulmasta ja hänen tuottamastaan tekstistä, joka voi kaikessa subjektiivisuudessaankin antaa lukijoille luotettavampaa ja totuudenmukaisempaa tietoa kuin irrallisten faktojen etäinen luettelointi. Lehtimäki pohtii, millä tavoin niin sanotun kaunokirjallisen journalismin kirjoittaja rakentaa reportteri-minästänsä enemmän tai vähemmän keinotekoisesti kerronnan välineen, joka toimii hänen silminään ja korvinaan kuvattavassa maailmassa, hyödyntäen yleensä tietoisesti kerronnallisia keinoja, jotka ovat peräisin kaunokirjallisesta proosasta. Tämä kuvaus sopii Paavolaisen matkakirjailijan

hahmoon hänen etäännyttäessään matkaja-Paavolaisen siksi hahmoksi, jonka talteenkeräämästä materiaalista kirjailija-Paavolainen muodostaa konkreettisen matkakirjansa *Lähtö ja loitsu*. Kaunokirjallisuus kerronnallisena keinona alleviivaa tällöin raportoivan journalismin luotettavuutta, koska öinen Atlantti tuntuu lukijasta aidommalta tai ”oikeammalta” mikäli sitä kuvataan silkkaa objektiivista asiatekstiä värikkäämmiin sanakääntein.

Lehtimäen mukaan (270, 256) tämänkaltaisessa kerronnassa tekijän ja lukijan väliseen kommunikaatioon kuuluvat olennaisena osana kysymykset luotettavuudesta ja epäluotettavuudesta, kuvausten ja väittämien paikkansapitävyydestä ja todenperäisyydestä. Fiktiivisessä kerronnassa epäluotettavuus saattaa kuitenkin olla kertomuksen ja kerrotun maailman oleellinen, rakenteellinen osa, kuten *Lähtö ja loitsu* monin paikoin osoittaa. Paavolainen saattaa kertoa Atlantin yössä tapahtuneen viisiminuuttisen eksoottiset näkymät lukijalle hyvinkin värikkäästi, mutta lukija tuskin tuntee tarvetta kuvauksen todenmukaisuuden epäilyyn, koska tulkitsee kyseistä kappaletta fiktiivisen kerronnan normistolla. Lehtimäki mainitsee myös sen yhtä aikaa esteettisen ja eettisen asenteen, jolla kertoja kuvaa kohdettaan. (2007, 256) Tässä kahtiajaossa Paavolaisen asenne taipuu estetiikan puolelle; mikäli kyseessä olisi vaikkapa Lehtimäen (2007, 246-248) esimerkkinään käyttämää, aktuaalista murhaa fiktiivisen kerronnan keinoin käsittelevä kirjoitus, olisi kertojan etiikka huomattavasti tekstin esteettisten piirteiden yläpuolella. Paavolaisen tapauksessa kyseessä on totuudenmukaiseen kerrontaan perustuva mutta kuitenkin henkirikokseen verrattuna hyvin neutraalia tapahtumaa kuvaava tilanne. Kertomuksen totuudellisuutta käsittelemisen lisäksi luvussa 3.6.2.

Näin todellisista tapahtumista fiktiivisin keinoin kerrottaessa aukenee tekstin tulkintaan hyvin monipuolinen kehys. Lehtimäen mukaan (2007, 256-257) ei-fiktio ei ole fiktion kaltainen ”suljettu” rakennelma, joka luo oman maailmansa, vaan pikemminkin ”avoin” kenttä tekijän, tekstin, lukijan ja aiheen väliselle neuvottelulle ja keskustelulle, kyseenalaistuksellekin. Juuri tämä tuo *Lähdön ja loitsun* lukemiseen ja tulkintaan verevää monipuolisuutta; kyseessä on osin fiktiivisin keinoin rakennettu, faktatietoon perustuva tarinasarja, jonka osaset liittyvät toisiinsa kerronnan myötä uudelleenrakennettuna tapahtumaketjuna. Joku luvuista esittäytyy lukijalle silkkana historian oppituntina, joku toinen runoelmana. Katkelmaa riemukkaasta matkatunnelmasta saattaa seurata kriittinen piikittely ympäröivää kulttuuria kohtaan. Välillä Paavolainen ottaa aktiivisen toimijan roolin ja välillä etäännyttää itsensä matkan ajasta ja paikasta täysin. Tämä poukkoileva rakenne avaa *Lähtöön ja loitsuun* matkakirjallisuutta monipuolistuttavia aspekteja, rakentaen fiktiota

avoimemman kentän tekstin ja lukijan välille.

2. Paon monet kasvot

2.1 Matkan motiivi ja lähtötunnelmia

Olen monta kertaa ennenkin paennut – joskus tyhjyyttä, useimmiten tympääntymistä, nyttemmin yhä useammin ristiriitoja. Tällä kertaa pakenen vihollista, apokalyptistä ilmestystä – niin suurta, että sen hahmo täyttää koko horisontin, ja niin musertavaa, että koko ympäröivä maailma näyttää sortuvan sen kosketuksesta. Olen nähnyt jotakin, jonka näkeminen on sallittu vain harvoille. Mutta minun on saatava hengähdysaikaa, välimatkaa, tilaisuutta tarkata sekä vihollista että itseäni. Kaaos on ympärilläni ja kaaos on sisälläni. Siksi en voi edes nähdä, taistelenko vihollista vai ystävää vastaan.”(LL 101.)

Paavolainen nimesi *Lähdön ja loitsun* avausluvun ”Paoksi” ja tiivistää edellämainitussa katkelmassa hyvin matkansa perimmäisen motiivin ja lähdön tunnelman. Sisältäpäin ahdistava kaaos yhdistyy ympärillä vaanivaan kaaokseen, viholliseen, joka on tulkittavissa kansallissosialismin uhkaavaksi voimaksi. Paavolainen oli viettänyt kuusi viikkoa edellisenä kesänä Saksassa, Travemünden saksalais-pohjoismaisen kirjailijakodin vieraana, kollegoiden kanssa kirjallisuudesta ja politiikasta yömyöhään keskustellen ja lähiympäristössä matkaillen. Kirjallisuuskeskusteluja voimakkaamman vaikutuksen teki kuitenkin kansallissosialistisen Saksan mahti, jota esiteltiin kaikessa mahtipontisuudessaan Nürnbergin puoluepäivillä:

Oleskeluni huippu oli osallistuminen Nürnbergin kuuluisaan ”Kunnian puoluepäiviin”, jossa ristiretki bolševismia vastaan häikäilemättömästi julistettiin. Kuuntelin Hitlerin messiaanisia kiihoitushuutoja Zeppelinikentän sinisessä valonheittäjätemppeleissä. Kuulin ne kiihkeät ja fanaattiset sovittamattoman vihan ja raivon sanat, jotka Goebbelsin kapeat huulet sinkosivat punaisessa ja kullassa upeilevan uuspakanallisen Luitboldhallen temppeleissä... Luulin hetkittäin näkeväni Pedon merkin ihmisten otsalla; toisinaan taas minusta näytti, että heidän otsallaan säteili uuden ajan voimakas ja kiihkoton aamuvalo, joka häikäisi silmiäni siksi, että itse vaelsin pimeydessä. (LL 101.)

Kuvauksesta välittyi se raivoisa mahtipontisuus, joka Paavolaiseen teki vaikutuksen. Toisaalta hän tuntui ihailevan natsiarmeijoiden massiivisuutta ja vitaalisuutta mutta katkelmassa mainittu sovittamattomuus myös hämmensi. Paavolainen aisti, että valtavissa sotilasjoukoissa ja korostetun järjestelmällisessä tavassa esitellä kansallissosialismin voima piili jotain ristiriitaista Hitlerin näennäisen lauhkean ja hyväntuulisen hahmon kanssa. Tämä positiivisen ilmapiirin sovittamattomuus pinnan alla kytevään potentiaan sotaa ajatellen, toimi yhtenä Paavolaisen motiivina hänen suunnitellessaan seuraavaa matkaansa. Oli kyseessä sitten ”Pedon merkki” tai ”uuden ajan kiihkoton aamuvalo”, tuon ristiriidan ymmärtäminen ajoi Paavolaisen pakenemaan

Euroopasta, sodanuhka mielessään. Matkustamiseen tottuneen kirjailijan lähdön motiivina toimi varmasti myös matkustamisen halu, mutta Saksanvierailun aikaansaamat ristiriitaiset tuntemukset ajoivat Paavolaisen yhtä varmasti pakenemaan rauhallisempiin maisemiin.

Toinen motiivi lähtemiseen oli Saksanvierailun tuottaman keskustelun sävy. Palattuaan Suomeen ja kirjoitettuaan matkaraporttinsa *Kolmannen valtakunnan vieraana* Paavolainen turhautui koska hänen kirjoituksensa perimmäistä sisältöä ei ymmärretty. Lisäksi hän tiesi jäävänsä puolueettomasta näkökulmastaan huolimatta kahden tulen väliin, mainiten tästä jo teoksen esipuheessa:

En ihmetteli, jos oikeistopiirit pitäisivät kirjaani antikristillisyyden mainostuksena ja vasemmistopiirit natsipropagandana. Tavallaan molemmat olisivat oikeassa. (Paavolainen 2003/1936, 8.)

Kolmannen valtakunnan vieraana sai runsaasti huomiota aikalaismediassa, arvostelujen vaihdellessa runsaan kuvauksen kehuista kriittisiin natsisympatian pelkoihin. Kävi juuri kuten Paavolainen oli odottanutkin. Vastaanotto sujui pitkälti senaikaisten puoluerajojen mukaan, mutta pikaisesti otettujen lisäpainosten myötä voidaan tulkita *Kolmannen valtakunnan vieraana* kiinnostaneen lukijoita pelkkää puoluejakoa laajemmin. Vastaanoton kahtiajaon korostuneisuus oli kuitenkin se seikka, joka Paavolaista eniten ahdisti; hän näki teoksensa sisällön paljon puoluerajoja tai oikeisto-vasemmisto -jakoa laajemmin ja siksi turhautui suuren yleisön sokeuteen. Paavolainen korosti kummankin osapuolen olevan osaltaan oikeassa kritisoidessaan teoksen sisältöä, mutta oleellisintä olisi ollut nähdä pintapuolisen poliittisen jaon taakse. Paavolainen oli tajunnut jo ennen kirjan kirjoittamista, että poliittisia näkemyksiä tärkeämpää olisi ollut kokonaiskuva Euroopan tapahtumista:

Tulin usein Saksassa suomalaisia lehtiä lukiessani epätoivoiseksi. Minusta tuntui, että Suomessa ei yleensä oikein tajuttu, mitä maailmassa nykyisin tapahtuu. (Paavolainen 2003/1936, 8-9.)

Juuri epätoivo ympäristön sokeudesta sai aikaan pakenemisen halun seuraavalle ulkomaanmatkalle, pois Suomesta. Alun perin Paavolainen halusi suunnata Neuvostoliittoon, mutta hänelle ei myönnetty viisumia ja suunta muuttui Etelä-Amerikaksi. Lähtö oli päämäärästä riippumatta kuitenkin tietoinen valinta, osittain pakonomainenkin ratkaisu paeta viimeistään

Saksassa virinneitä näkyjä Euroopan tulevaisuudesta. Lähtö rahtilaivalla toiselle puolelle maailmaa on toisaalta nähtävissä myös Paavolaisen ulkomaanmatkoiltaan kokemuksia ammentavan kosmopoliitin persoonan uteliaisuutena, eräänlaisena aikakauden edelläkävijän velvoitteena.

Neuvostoliiton matka seurasi lopulta vuonna 1939 ja Paavolainen kuvaa kierrostaan Neuvostoliitosta Välimerelle ja Euroopan kautta takaisin Suomeen vuonna 1946 ilmestyneen *Synkän yksinpuhelun* alkuosiossa, tiivistelmässä matkan tunnelmista. Vasta toisen maailmansodan jälkeen julkaistussa teoksessa tämä kirjan alun Paavolaisen ”Eurooppalaiseksi Odysseiaksi” nimeämä osio, täydentää Paavolaisen 1930-luvun loppupuoliskon matkajatkumon ja liittyy myös temaattisesti *Synkän yksinpuhelun* oleellisimpaan osaan, Paavolaisen sodanaikaisiin päiväkirjoihin joissa hän kuvaa tehtäviään tiedotuskompaniassa ja sotaa yleisesti. Paavolaista syytettiin *Synkän yksinpuhelun* ilmestymisen jälkeen jälkiviisaudesta ja suoranaisestä valehtelusta; kritiikin taustalla lienee kuitenkin pitkälti vielä 1940-luvun puolessavälissä vallalla ollut tulenarka suhtautuminen juuri hävityn sodan kipeisiin muistoihin ja se tosiseikka, että Paavolainen ei epäröinyt puhua asioista tosiseikkoina ja suoraan, pelkäämättä kuinka niihin suhtaudutaan. Tutkimukseni kohteena oleva *Lähtö ja loitsu* toimi Kurjensaaren sanoin kimmokkeena Saksanmatkan aiheuttamille reaktioille ja vastaavasti matka Neuvostoliittoon sulki osittain tuon ympyrän. Saksa toi pelon, Etelä-Amerikassa Paavolaisella oli aikaa käsitellä tuota pelkoa ja viimeistään Neuvostoliiton matkan loppu, jolloin sota puhkesi, todisti pelon oikeaksi. Juuri siksi Paavolaisen jälkiviisaussyytökset ovat irrelevantteja; pikemminkin kolmen kirjan yhteys on se asia, joka jälkikäteen ajateltuna tekee Paavolaisen näkemyksistä arvokkaita.

Nähtyään Saksan mahdin Paavolainen, mahtipontisuuden aiheuttamasta osittaisesta ihailusta huolimatta, säikähti niin näkemäänsä ja sen mahdollistamia seurauksia kuin yleisen ilmapiirin sokeutta ja välinpitämättömyyttä. Hänen matkakirjansa arvostelut olivat olleet natsisympatiaväitöksistä huolimatta pitkälti positiivisia ja Kurjensaaren (1975, 178) sanoin ”Olavi Paavolainen oli jälleen kirjailija, eli menestyksen ylätasangolla”. Siitä huolimatta Paavolainen koki menestyksen ahdistavaksi ja sulkeutui asuntoonsa pitkiksi ajoiksi olematta yhteydessä kehenkään. Hän vieraantui Helsingin kulttuuripiireistä, koska koki *Kolmannen valtakunnan vieraana* -teoksen vastaanoton perustuvan enemmän hänen intellektuellin kulttuuripersoonan maineeseensa, kuin niihin todellisiin tapahtumiin ja niiden potentiaaliin seurauksiin, joita hän oli Saksassa nähnyt. Teos otettiin hyvin vastaan mutta kirjailija itsensä koki tilanteen syvemmin ja pelkkää

kirja-arvostelua voimakkaammin:

Kammosin tuttaviani, jotka onnittelivat minua ”kirjallisesta suurmenestyksestä”. Itse saatoin inhosta tuskin lukea arvosteluja. Oli hetkiä, jolloin tunsin hulluuden punaisen kipinän palavan itsessäni. (LL 102.)

Siinä missä onnitteluja satoi menestyksen johdosta, Paavolainen itse koki olotilansa lähentelevän hulluutta ja tunsikäyvänsä tuoreen kirjansa, siihen johtaneen matkan ja sen aikaansaaman keskustelun takia ylikierroksilla. Ahdistuminen johti pakoon maaseudulle ja vaikka hetkellinen etääntyminen Helsingistä toi osittaisen rauhan, Paavolainen tunsikäyvänsä silti olevansa väärässä paikassa. Maaseutu näyttäytyi rauhan tyysijana ja herätti halun paeta vielä pidemmälle, etsimään uudestisyntymää ja samaistumaan mahdollisimman yksinkertaisiin asioihin:

Peltojen umpeen tuiskunneilla talviteillä laahustin eteenpäin. Siellä oli yksinkertaisia, lämpimiä, eläviä ihmisiä, jotka eivät tunteneet tätä mieletöntä aivojen paloa. Vihasin ”henkeä”, vihasin älyä, vihasin sivistystä. Halkojen hakkuun kiihkoton, yksinkertainen ääni kertoi toisesta maailmasta, jossa ihminen ei ollut leimahtava liekki, vaan tyyni valo; ei polttava tullut vaan tasainen, hyvä lämpö; ei ristiriitainen orkesteri vaan rakas, viihdyttävä laulu. Olin kummitus tässä maisemassa. Olin kulttuurin inkvisitiokammioista karannut aave metsänuotion elämää-antavassa valopiirissä. Elämän ja kuoleman suuri rytmi oli minussa rikki. En tarvinnut ratkaisua vaan uudelleensyntymää.

Seisoin eräänä iltana jäätävässä tuulessa Äijälänsalmen sillalla. Takanani verhoutui sulana ja mustana aukeava Päijänne taivaanrannan peittävästä pilvestä matavaan pimeyteen. Edessäni loistivat kaikki kaupungin valot korkella rinteellä. Sain äkkiä mielikuvan, että kaikki kaupungin takan aukeavan loppumattoman suomalaisen sisämaan valot olivat tulossa tännepäin... Satoina, tuhansina liikkuvat ne minua kohti noustakseen kohta Päijänteellä odottavaan lauttaan, kadotakseen sen mukana etelään ja liittyäkseen siellä säteilevien suurkaupunkien valomereen... Mutta niiden takana aukeava loputon korpi ja sisämaa jäi aivan tyhjäksi ja valottomaksi ja autioksi. Siellä oli rauha ja unohdus ja uudelleensyntyminen. (LL 102-103.)

Paavolaisella on jo matkan tarvetta kuvailevassa tilanteessa, Keski-Suomen talvi-illassa, jatkuva halu kokea tapahtumat ja tunnetilat mahdollisimman pelkistetysti, ilman liiallista henkisyttä tai älyä. Vertaus suurkaupunkien valomeren ja aution, loputtoman korven välillä onkin se teema, joka kulkee läpi *Lähdön ja loitsun* ja toimii sitä myötä myös tutkimukseni yhtenä tärkeimmistä johtoaajatuksista.

Paavolaisen kuumeinen mieli rauhottui hänen päästyään maaseudun yksinkertaiseen rauhaan,

mutta toisaalta juuri tuo yksinkertaisuus herätti Helsinkiin palattua tarpeen lähteä pitkälle matkalle, pois kaikesta tutusta, kauemmaksi kuin koskaan aiemmin:

Kriisi oli taittunut. Palasin etelään. Jaksoin jälleen tavata ystäviäni, ottaa vastaan onnitteluja näytellä kohteliaisuuden vaatiman ajan menestyskirjailijan koomillista ja imartelevaa osaa. Mutta jokin minussa oli muuttunut. Olin tullut rauhalliseksi, mutta kovaksi, kylmän viisaaksi ja tyyneksi. Halusin pois, kauas, etäälle, täydelliseen tuntemattomuuteen, yksinkertaisuuden lähteille ja uuden, syntyvän kulttuurin sijoille. Maihin, joissa ihmisillä oli vielä tilaa elää ja joissa kaikkien viha kaikkia vastaan ei vielä ollut myrkyttänyt ilmaa. (LL 103.)

Paavolaisen tärkeä motiivi pakenemiseen Suomesta oli siis halua päästä karkuun liian ”älyllistä, hengellistä ja sivistynyttä maailmaa”. Sen sijaan, että kokisi olevansa kehujen ja kohteliaisuuksien kohteena älyllisellä tavalla perustellusti tai edes oma itsensä, Paavolainen tuntee näyttelevänsä kirjailijanroolinsa vaatimaa osaa. Hän kokee mahdollisimman vakavasta aiheesta kirjoittamansa kirjan vastaanoton vääristyneen niin paljon, että kuvaa tilannetta koomilliseksi. Muutos rauhalliseksi tuo mukanaan kovuuden ja tyyneyden eli eräänlaisen etääntymisen tilanteista, joissa Paavolainen kohtaa ystäviään ja ottaa onnitteluja vastaan. Maininta kaipuusta päästä kauas pois ja ennenkaikkea täydelliseen tuntemattomuuteen, korostaa halua vaihtaa ympäristöä ja sen suhtautumista mahdollisimman paljon. Tämä viittaa tarpeeseen paeta totutusta ympäristöstä täysin uuteen; kyseessä on enemmänkin tarve päästä *pois täältä* kuin päästä *sinne*. Maininta uuden, syntyvän kulttuurin löytämisestä kertoo myös kyllästymisestä suomalaisen, eurooppalaiseen ja länsimaiseen kulttuuriin ja tuon uuden kulttuurin osittain kohdistumattomastakin etsinnästä *Lähdössä ja loitsussa* on paljolti kysymys. Paavolainen viittaa myös kaikkien vihaan kaikkia vastaan, joka on tulkittavissa niin Saksan mahdin aiheuttamasta vihan kierteestä, kuin *Kolmannen valtakunnan vieraana* aiheuttamasta, kenties vihamielisiäkin sävyjä saaneesta suhtautumisesta natsi-Saksaan, sen aikeisiin ja ennen kaikkea Paavolaisen omaan mielipiteeseen kansallissosialismista.

Paavolaisen lähdön motiivia ei ole mahdollista täsmentää yhteen paikkaan, asiaan tai tavoitteeseen, mutta juuri lähdön ristiriitainen tunnelma tekee *Lähdön ja loitsun* tutkimisesta hedelmällistä. Yhtäältä uuden maailman ja tuntemattomien paikkojen vetovoima sytytti matkustamiseen jo entuudestaan tottuneen, siitä nauttivan ja inspiraatiota ammentavan kirjailijan, toisaalta juuri kotimaan luotaantyöntävä ilmapiiri sai tuttuun kulttuuriin ja sen ylläpitämään ympäristöön turhautuneen kriitikon pakenemaan. Huolimatta värikkästä kuvauksesta ja monin

paikoin hyvinkin innokkaasta matkatunnelmasta *Lähdöstä ja loitsusta* on löydettävissä Paavolaisen kriittinen ääni, joka perustelee paon tarvetta mainiosti kuvaamalla pettyneen ja väsyneenkin kulttuurikriitikon näkökulmasta Euroopan kasvavia ongelmia.

Edellisesän Saksanmatkan vaikutus ilmenee *Lähdössä ja loitsussa* paljon, etenkin kirjan alkuosassa. *Lähdön ja loitsun* edetessä Paavolainen irtautuu Euroopan monella tavalla kuristavasta ilmapiiristä, jos kohta osittain myös pettyy uuden ja tuoreen kulttuurin etsinnöissään Etelä-Amerikassa. Paavolaisen välillä lapsellisen viatonta tarvetta nähdä Eurooppaan verrattuna vielä ”nuori” manner eräänlaisena puhtaana maailmana, on syytä kritisoida, mutta se on matkakirjailijan lähtötunnelman huomioonottaen hyvin ymmärrettävää. Nimityksiä myöten ”vanhan” Euroopan ja ”uuden” maailman ero on miellellävissä pölyttyneen ja tuoreen tai ”kulttuurisen” ja luonnontilassa olevan mantereiden eroiksi. Kahtiajaot ovat mielikuvien, terminologioiden ja historiankirjoituksen varaan rakennettuja, mutta mielikuva Etelä-Amerikasta sellaisena alkuvoimaisena ja ”puhtaana” mantereena jollaisena se ”vain” 450 vuotta aiemmin ”löydettiin” elää Paavolaisen mielessä tervetulleena pakopaikkana. Paavolainen haluaa kiihkeästi löytää Amerikasta sen mantereen, jonka hän näkee Euroopan olleen ennen sotien myrkyttämää ilmaa:

Eurooppa on kuin maailman mätäpaise, josta myrkky valuu maailman vielä terveisiinkin jäseniin. Eurooppa ei enää ole maailman sydän. Mutta se on maailman sairas maksa. Sen vanha kulttuurinsuodatin ei enää jaksa toimia, vaan kaikki kuona kerääntyy siihen myrkyllisinä kerrostumina. Eurooppa on kuin potilas, joka käyttää liian voimakkaita lääkkeitä. Se haluaa parantaa korkeata verenvainettaan iskemällä sodan avulla suonta, vaikka se vielä sairastaa anemiaa edellisen sodan jäljiltä (Paavolainen 2005/1938, 162.)

Paavolaisen suora kritiikki Euroopan muuttuneeseen asemaan palautuu uuden ja vanhan maailman eroihin. Siinä missä Eurooppa on vuosisatojen ajan ymmärretty (usein ilman minkäänlaisia perusteita) maailman keskipisteenä, näkee Paavolainen sen nyt paikkana, joka on saastuttanut itsensä omalla kulttuurillaan ja joka kuolee omaan mahdottomuuteensa. Metafora kulttuurin tarpeellisesta suodattamisesta tuo esiin jälleen paon tarpeen; Paavolainen ei kiellä kiinnostusta tai tarvetta kulttuuriin, mutta on liian väsynyt ottamaan sitä vastaan määräänsä enempää ja kaipaa siksi paikkoihin, jossa kulttuuri tarjoillaan uudempana, puhtaampana ja pienemmissä erissä.

Liian tutun ympäristön ahdistavuus alkaa hellittää otettaan Paavolaisesta jo matkan ensimmäisellä etapilla, junassa matkalla Helsingistä Hankoon. Maaliskuisessa pimeydessä eteläsuomalaisen lumituiskun läpi kulkeva juna saa tilanteen näennäisestä arkisuudesta huolimatta Paavolaisen romantisoimaan lähtöään, hekumoimaan yksinäisyyden suomalla rauhalla ja kuvailemaan kaipuutaan tuleviin seikkailuihin:

Olen ajatellut niin paljon talvista merta ja yksinäisyyttä – olen yöllä hotellihuoneessa unesta herännyt salaperäisiin laivan huutoihin. Ei, ei takaisin! On hyvä kadota yöhön ja pimeyteen. [--] Vaunu on jälleen äänetön. Junantärinä ja tuiskun viuhina raukaisee. Yksinäisyys on hyvä – niinkuin jäätyneet kädet lämpiävät kylmässä vedessä. Nojaan pääni penkin selustaan ja suljen silmät. Silmäluomien takana vyöryy talvinen meri ja Rio hämmöittää kuin kullanuskeaa, hekumallinen uni. (LL 100, 101.)

Katkelmassa kuvautuu Paavolaisen kyky nauttia lähdön elementeistä jo ensimmäisessä junassa pois Helsingistä; tämä korostaa entisestään tekijän tarvetta päästä pakoon, matkalle, pois. Kysymys on matkustaminen yksinkertaistetuimmasta nautinnosta; kysymys ei välttämättä ole siitä, mihin ollaan matkalla, vaan tärkeintä on liike, eteenpäin pääseminen. Lisäksi korostuu Paavolaisen tarve olla yksin ja nauttia samanaikaisesti junan keinunnasta ja tulossa olevista kohteista. Tämä dualismi onkin merkillepantavaa; Yrjö Varpion (1997, 26) mukaan 1800-luvulta eteenpäin matka ei enää ollut niinkään toimintaa perillepääsemiseksi, vaan itse matkallaolo sai itseisarvoa. Paavolaisen ensimmäisen etapin tunnelma kuvaa osuvasti näiden kahden piirteen yhteyttä. Toisaalta matkan arvo piilee matkalla Hankoon keinuvassa junassa ja sen luomassa, ajattomassa matkatunnelmassa itsessään. Toisaalta Paavolaiselle on tärkeää myös tietous, että juna vie häntä jatkuvasti kohti satamaa, jossa puolestaan odottaa toiselle puolelle maailmaa lähtevä rahtilaiva. Perillepääsemisen ja matkallaolon rinnalle on nostettava lisäksi vielä kolmaskin ulottuvuus; pakeneminen lähtöpisteestä. Näin Paavolaisen matkan ensimmäinen jakso sisältää useaa erilaista matkustamisen motiivia: halua lähteä, halua olla liikkeessä ja halua päästä perille.

Matkaanpääsyn selkeä tunnelmointi ja sen kuvaus on merkille pantavaa myös siksi, että matkakirjallisuudessa ei aina välttämättä alusteta matkan motiiveja tai kuvata matkaanlähdön tunnelmaa Paavolaiselle ominaisella helpotuksella. Kai Mikkonen kirjoittaa matkakirjallisuutta käsittelevässä artikkelissaan

[m]atkakertomuksen perustuvan yleensä klassiseen alun, keskikohdan ja lopun

dynamiikkaan, jota matkassa vastaa tietenkin lähtö, merkittävä tapahtuma ja paikka sekä kotiinpaluu. Matkan suunnittelua, lähtöä tai kotiinpaluuta ei välttämättä kuvata, vaan matkakirja pyrkii usein suoraan asiaan, keskelle matkaan. (Mikkonen 2008, 3.)

Tähän verrattuna Paavolaisen kuvaus lähdöstään alleviivaa entisestään kirjailijan halua kertoa matkakirjassaan sekä lähtöön johtaneista tapahtumista ja tunnelmista että siitä helpotuksesta, mitä konkreettinen lähtö saa aikaan. Siinä missä matkakertomus Mikkosen mukaan loikkaa lähdöstä kertomatta suoraan tapahtumien keskipisteeseen, Paavolainen päinvastoin korostaa lähtöään ja muistuttaa siten lähtönsä tarpeellisuudesta niin suunnitelman tasolla kuin konkreettisestikin.

Paavolaiselle ominainen tapa kuvailla tunnelmaa runsailla adjektiiveilla ja korostaa lähdön eksotiikkaa ilmenee hyvin myös lähtöluvussa. Mielessä vyöryvä talvinen meri ja kullanuskeaksi, heikumalliseksi uneksi kuvattu Rio de Janeiro asettuvat tekstissä toisaalta talvisen, arkisen Suomen vastakohtaksi ja kiihkeästi odotetun seikkailun osiksi. Toisaalta Paavolainen osaa taitavana kirjoittajana välittää *Lähdön ja loitsun* sivuilta lempeänjännittävän tunnelman kuvatessaan vain junan ikkunasta avautuvaa vaatimatonta suomalaismaisemaa:

Lamppujen kuvajaiset värisevät ikkunalasilla. Kun painaa otsan ruutuun, väistyy musta verho sen takana. Pimeys vaihtuu sydäntalven myöhäisen iltahämärän sineksi, joka on niin pelkistettyä, syvää ja kiinteätä, että se melkein vaikuttaa ilmassa liikkualta ja värisevältä aineelta ja silmät on ensin pakko sulkea kuin jonkin esineellisen ja häikäisevän kosketuksesta... Keinuvaa, kuvaamattoman pehmeää ja sakeaa, tiivistä sinistä lasipumpulia! Suomalainen sydäntalven ”sininen hetki”, hyperborealainen *l'heure bleu*. (LL 100.)

Katkelma on esteetikko-Paavolaista parhaimmillaan mutta kuvauksen romanttisuudesta huolimatta esiin on helppo kaivaa myös kriittinen puoli; maiseman kuvaamiseen hyperborelaisiksi eli peräpohjolalaisiksi sisältyy selkeä piikittely sitä sisäänpäinkääntyntä yhteiskuntaa kohtaan, jota Paavolainen on juuri pakenemassa. Peräpohjola on vaihtumassa Rio de Janeiroon ja Paavolainen osaa heikumoida tuota muutosta kotioleja pakenevan matkakirjailijan pieteetillä.

Hanko tuntuu Paavolaisesta jo ulkomailta, talvinen satama ja kaupungin anniskeluravintola eivät ole vieraiden lippujen alla kulkevine rahtilaivoineen ja Seurahuoneen kansainvälisine

ilmapiireineen Suomessa enää laisinkaan. Rautatieasemalta satamaan Paavolainen tulee autokyydillä ja jo pelkkä kuskin totemus ”suuren amerikkalaisen laivan saapumisesta kaupunkiin” saa ”oudon sävähdysten riipaisemaan mieltä” (LL 104.) Paavolainen majoittuu vielä lastattavana olevaan laivaansa ja jatkaa junassa alkanutta kaukomaiden eksotisointiaan:

Tuolla näkyy vihdoin Suomen Etelä-Amerikan Linjan lippu. Laiva ei ole korkea, sillä se on syvään lastattu, mutta kun nousen kannelle, hämmästyin sen leveyttä. Lastaus on lopetettu; vintturien lyhdyt palavat vielä, ja niiden alla näyttää minusta kuin ääretön kansi olisi tasainen, tummanharmaa joki, joka virtaa yön pimeyteen... Laiva on aikoinaan rakennettu kulkemaan myöskin La Platalla; siitä sen mataluus ja leveys. Jälleen riipaisee mieltä oudosti: ehdin huomata, että kaikkien ovien edessä on teräslangasta punotut moskiittoverkot... Eksoottisen maailman ensimmäinen kädenlyönti. (LL 104.)

Tässäkin katkelmassa ilmenee kaipuu uuteen. Paavolainen on pilkkonut eksotiikannälkensä niin pieniin osiin, että tropiikkiin seilaavan laivan varusteista itsestäänselvyys, moskiittoverkko, tuntuu mainitsemisen arvoiselta yksityiskohdalta. Juuri tämänkaltaisten pikkuasioiden kuvaaminen korostaa eroa Suomen talvesta, vaikka laiva seisookin vielä lumisessa satamassa. Hieman myöhemmin Paavolainen rakentaakin verkosta symbolisen seinän todellisuuden ja unen, jollaiseksi matka vielä tuntuu vertautuvan, välille.

Päälylystään vaimoineen ja sataman karkeankiinnostavaan lähtötunnelmaan Paavolainen tutustuu heti laivaan majoituttuaan ja saa nähtäväkseen lisää eksoottisia asioita ja ja esineitä. Läksiäisistä löytyy runsaasti uutta ja kiinnostavaa mutta jäähyväisjuhlamisen ja vieraista maista kertovien esineiden innostuneen kuvailun keskeltä on löydettävissä myös Paavolaisen analyttinen kyky havainnoida ihmisten ja tilanteiden erilaisia piirteitä:

Salongin ovesta tulvahtaa kuumuus vastaan. Jäähyväisjuhla ennen neljän kuukauden eroa on menossa. Rehevän hyväntahtoinen, keski-ikäinen, kaljupäinen, pujoliiviin puettu, paitahihhasillaan oleva kapteeni nousee tervehtimään. Pitkä, vaalea, kitaraa soittava viikinki on toinen perämies. Ja tässä ovat molempien rouvat... Tunnelma on reipas, ja iloinen asiallisuus ei häiriinny. Nämä naiset ovat tottuneet eroon; heissä ei ole väärää tunteellisuutta eikä teeskenneltyjä illuusioita. Pöydällä on tuntemattomia ja värikkäitä pulloja; niiden etiketit kertovat kuin hotellileimat matkalaukkujen kyljessä vieraiden maiden ja satamien tervehdyksiä. Geneveriä Rotterdamista, banaanilikööriä Santoksesta, *cañaa* Montevideosta. Kalliiden, tullitta ostettujen savukkeiden haju tuntuu ilmassa; oudot tanssirytmit kaikuvat gramofonista. [--] Ulkoa kuuluu komentosanoja, paperirullien raskasta jysähtelyä, höyryn huumavaa suhinaa ja vinssien räminää. Humalaisen raskaat raskaat ja epävarmat askeleet kumisevat

rautaisella kannella – sekunnin ajan kuuluu hoilausta, riitaa ja toraa, englantilainen kirous, karkea vitsi, naisen kikatus ja sitten varovaista hyssyttelyä... Lähdön kuume nykii veressä ja saa meidät kaikki luonnottoman varmoiksi ja iloisiksi. (LL 104-105.)

Kapteenin eksoottiset juomat, savukkeiden tuoksu ja musiikki sekä sataman arkiset äänet sekoittuvat yhteiseksi lähtötunnelmaksi ja lähdön kuumeen ohella kaikki luonnottoman varmoiksi ja iloisiksi saava juopottelu jatkuu Hangon Seurahuoneella. Paavolainen istuu ravintolassa, ”juo Martinin toisensa jälkeen” (LL 107), tutkii uteliaana ulkomaisten merimiesten ja paikallisten naisten riiausta ja analysoi merimiesten piirteitä nuoruudesta itsevarmuuteen ja epäsovinnaisuudesta kielitaitoon. Ilta on monille riehakas, mutta Paavolainen tyytyy istumaan nurkkapöydässä ja aistimaan tunnelmaa, joka onkin poikkeuksellinen. Vaikka ravintolassa juodaan runsaasti ja illassa kajahtelevat kiroukset ja laulu, rakentuu Paavolaisen odottavanjännittävä tunnelma juopottelun sijaan valtaosin lähdön houkuttelevuudelle. Siksi ravintolan sulkeuduttua Paavolaisen paluussa satamassa odottavaan laivaansa onkin aistittavissa tavoiteltua pakenemisen rauhaa, riehakkaan lähtötunnelman vastapainoksi, vaikka laiva ei vielä liikukaan:

Kiipeän kapeaan ja koskeaan vuoteeseeni, jonka alustana ovat vaatelaahtikot. Moskiittoverkko on sulkeutunut takanani kuin unen hämärä ja raskas seinä. Makaan huurteisessa pimeydessä. Mielessäni on rauha, miltei ilo. Olen yksin. Olen vapaa tässä vankilassa, joka on niin pieni, että ojennetut käteni tapaavat seinästä seinään. Vielä ei kuulu koneiden ääntä. Vasta huomenna irroitetaan touvit ja vaijerit... Väisty, kaaos, maailman avarimman taivaan alla! (LL 107.)

2.2 Laiva, saari ja meri

2.2.1 Laiva paikattomana pakopaikkana ja onnelliset saaret

Ensimmäinen päivä merellä on harmaa ja kylmä. Laiva kyntää jäänmurtajan avaamassa railossa useiden muiden laivojen pitkässä karavaanissa, vielä hitaasti ja arktisen meren ahtojäiden puristuksessa. Paavolainen tunnustelee liikkuvan laivan tunnelmaa kannella kävellen ja raa'asta meri-ilmasta nauttien ja tuntee matkaanlähdön riemastuksen ohella jo Hangon satamassa aistimaansa turvaa laivaansa kohtaan, viimeistään herätessään hytissään:

Herään laivan huutoon. Laiva on pysähtynyt. Kello on kuusi, hytti vielä aivan pimeä. Laiva huutaa... *Minun laivani* on hädässä! Ensimmäisen kerran valtaa minut tuo

järkyttävä käsite *minun laivani*, jonka merkityksen sittemmin niin monta kertaa olen saanut kokea yöllisillä harhailuilla Neufahrwasserissa, Victoriassa, Buenos Airesin vieraina, levottomina öinä. Laiva on nyt koko minun maailmani; sen kohtalo on minun kohtaloni, sen kadottaminen syöksee kaaokseen koko olemassaolon. (LL 110.)

Katkelma paljastaa matkustamisen dualismin; Paavolainen on lähtenyt matkalleen paetakseen tuttuja ja turvallisia asioita mutta muodostaa jo matkan ensi metreillä laivastaan turvapaikan, johon kiinnittyy niin fyysisesti kuin henkisesti. Kirsi Uola on tutkinut väitöskirjassaan *Vastakohtien meren ristiriitainen sankari* suomalaista merikirjallisuutta ja kuvaa merimiehen, tai tässä tapauksessa pitkänmatkan linjalaivan matkustajan, ambivalenttia suhdetta laivaansa. Toisaalta laiva on lämpimiä tunteita herättävä koti ja toisaalta täysi helveti ja näiden, toisilleen vastakkaisten merkitysten antaminen osoittaa, ettei laivalla paikkana ole universaalia, aina ja kaikkialla yleispätevää sisältöä. (Uola 2004, 372.) Kuvaus on mielenkiintoinen Paavolaisen näkökulmasta: hän on vasta kotiutunut laivaan ja kokee sen siksi toistaiseksi ainoastaan rauhan ja turvan tyysijana, toisin kuin vähintäänkin ajoittain merimiehet, joiden suhtautumisesta työpaikkaansa värittävä varmasti monipuoliset kokemukset työpaikallaan. Paavolainen saa matkustaja-asemansa takia määritellä etäisyytensä laivaan erilaisesta ja pitkälti myös itse valitsemastaan näkökulmasta kuin merimiehet.

Uolan (2004, 373) mukaan merimies ei voi olla ottamatta laivaan kantaa ja luomatta suhdetta siihen, koska se on koko ajan hänen elämässään läsnä ja juuri tämän ajatuksen mukaisesti Paavolainenkin kuvaa toistuvasti suhdettaan laivaansa. Ensimmäinen satama, Puolan pohjoisrannikolla sijaitseva Danzig ei runsaasta kulttuuritarjonnastaan huolimatta herätä Paavolaisessa juurikaan intoa, vaan hän kuluttaa mieluummin aikaa merimiesten seurassa ja nauttii pikemminkin tunnelman yksinkertaisuudesta ja silkasta kiintymyksestään laivaansa:

Danzig ahdistaa ja tympäisee. Vetelehdin illat laivamiesten kanssa Neufahrwasserin merimieskrouveissa ja halvoissa tanssipaikeissa. Niiden lapsellisen kynnillinen paheellisuus ja karkea, hyväntahtoinen toverillisuus ei tunne mitään ”kulttuureja” eikä probleemeja. Kylminä ja mustina pakkasöinä palaamme virran keskellä seisovaan [--] laivaan. [--] Miten olenkaan jo voinut kiintyä laivaan – *minun laivaani!* Se on ainoa lämmin, valaistu, tuttu, yksinkertaisen ystävällinen kohta vieraassa, sekasortoisessa maailmassa. Muistan sen aavemaisen tyhjyyden ja kauhun, joka valtasi minut eräänä yönä, jolloin palatessani tapasin laivan valaistun paikan tyhjänä. Alus oli tietämättäni siirtynyt sataman toiseen päähän. Maailman ainoa kiintopiste oli kadonnut; kosmillinen tyhjyys tuntui äkkiä ympäröivän minua. Kiiruhdin kuin hengenhdässä öisiä satamalaitureita pitkin, joiden varsilla tuntemattomien laivojen mustat nukkuvat

hahmot kohosivat, etsien tuota yhtä, tuota ainoata – *minun* laivaani! Ja kun sen vihdoin tapasin pitkän ja jo toivottomalta tuntuneen etsinnän jälkeen – valaistuna, työn ja elämän jyskeen ympäröimänä, kouristi kurkkua melkein kyyneleinen liikutus. Laiva oli enemmän kuin asunto, kuin koti; se oli ainoa horjumaton, vankka, järjestynyt yhteiskunta, se oli minun koko maailmani, merimiehen ainoa maailma. (LL 113-114.)

Laivan ”paikattomuuden” logiikan mukaisesti Paavolainenkin alkaa kokea laivansa fyysistä tilaa laajempänä kokonaisuutena, jonka kadottaminen edes hetkeksi säikäyttää. Vaikka katkelma on monin paikoin paatoksellinen, on hukattua laivaansa etsivän miehen toivottomuudessa myös aito pelko onnistuneen paon katkeamisesta heti alkuunsa. Laiva on jo muutamassa päivässä muotoutunut Paavolaisen varmimmaksi pakoväyläksi Euroopasta ja siksi tärkeä elementti matkanteossa; sen lisäksi laivan kuvaamisessa ”maailman ainoaksi kiintopisteeksi” on myös inhimillistä tarvetta johonkin tuttuun ja turvalliseen, silloinkin kuin tuo tuttu ja turvallinen toimii myös välineenä jonkun vieraan ja tuntemattoman etsinnässä. Kuten Uola (2004, 374) kuvaa, laiva paikkana ei ole muuttumaton, vaan saa uusia merkityksiä eri tilanteissa. Paavolaisen tapauksessa nuo merkitykset muodostuvat yhtäältä pakenemisen eksotiikan, toisaalta tutun kotoisuuden diskursseissa.

Puolan jälkeen Euroopan viimeinen satama, jossa Paavolainen pysähtyy, on Teneriffa. Pakenemisen teema jatkuu Paavolaisen kuvatessa saaria meren kiintopisteiksi, joissa romantiikan muusat mieluusti asuisivat (LL 126). Kanariansaaria käsittelevä luku on muutenkin monipuolinen korkealentoisella tavalla; Paavolainen ottaa historiankirjoituksista ja maailmankirjallisuudesta lukuisia esimerkkejä todellisista tai kuvitelluista saarista ja piirtää niiden avulla hyvin sentimentaalisen kuvan:

Saari – romantiikan koti. Saarilla on kaikki mahdollista ja kaikki luvallista, kunhan ne vain ovat tarpeeksi kaukana ja tarpeeksi tuntemattomia. Vain sokea sattuma saattoi tuntemattomilla merillä viedä merenkulkijat saarelle, seikkailujen kiihottavaan päämäärään. Saaret ovat rouva Fortunan lahjoja, joita hän jakaa vain lemmikeilleen. (LL 126.)

Saaren mystifiointi seikkailun tapahtumapaikaksi korostaa Paavolaisen paon tarvetta. Hän vierailee Teneriffalla, mutta kuvaa saarta yleisestikin siksi pakopaikaksi, joka tarpeeksi kaukana ongelmista, arjesta ja sovinnaisuudesta esiintyy uusien mahdollisuuksien tarjoajana. Kotiseudut jäävät taakse konkreettisen tai kuvitellun saaren tarjotessa neitseellisen maaston jonkin uuden

etsintään. Saari on Paavolaiselle valtameren keskellä sijaitseva alkukoti, jonne tavoitteistaan riippumatta kaikki haluavat paeta ja jossa uuden ihmisen synty on mahdollista:

Sekä maantieteilijä että merirosvo, sekä runoilija että lähetyssaarnaaja hurmaantuvat löytäessään ”tuntemattoman saaren”. Utopioiden kirjoittajat käyttävät halukaasti asumattomia saaria ihmiskunnan koeputkina. ”Uusi ihminen” syntyy autiolla saarella, joka ei vielä tunne turmelusta ja perisyntiä. Kadonnut paratiisi on saari ajan mustassa valtameressä, ja jokainen luultu jälleenlöydetty paratiisi on ollut saari! (LL 126-127.)

”Saari ajan mustassa valtameressä” kuvainnollistaa saaren turvapaikaksi elämän ongelmien ja pelkojen keskellä Paavolaisen matkan motiivia symboloiden. Paavolaisen käyttämät lainausmerkit ”tuntemattomassa saarella” ovat myös huomionarvoisia; hän muistuttaa itsekin saaren ”löytämisen” olevan tapahtuma, joka voi toistua lukuisia kertoja, jokaisen merimiehen tai matkustajan saapuessa saarelle ensimmäistä kertaa. Näin ”kadonneen paratiisin” löytämisen ei tarvitse olla sananmukaisesti löytöretkimäistä toimintaa, vaan jokainen saaren eristäytynyttä rauhaa tai seikkailuja etsivä voi kokea oman saarensa löydön. Ajatus tiivistää Paavolaisen paon teemaa; saarikin koetaan sodan pelossa elävää ja arjessaan turruttavaa mannerta turvallisemmaksi ja kiehtovammaksi paikaksi, niin Paavolaisen pakenemaa Euroopan tilannetta ajatellen kuin vertauskuvallisestikin:

Saaret lumoavat samalla lailla kuin muotokaunis runo, kun sen sijaan joku ilkeä arvostelija voisi verrata mantereita ikävystyttäviin ja pitkäveteisiin romaaneihin! (LL 126.)

Runon ja romaanin vastaikkainasettelu ei ole ainoa tapa, jolla Paavolainen kuvaa saarten moninaista tarjontaa. Saarien ja niiden asukkien listaaminenkin tuo Danzigin tavoin esiin Paavolaiselle ominaisen tavan olla jättämättä kulttuuria ja sen erilaisia piirteitä pois pakomatkaltaan. Paavolaiselle saari on parhaimmillaan kaukainen, mystinen ja autio paikka, mutta hän muistuttaa ambivalentilla tavalla kaikesta siitä henkilöiden ja tapahtumien vyörystä, jotka historiassa ja kirjallisuudessa ovat luoneet oikeita tai kuviteltuja kulttuureita erilaisille saarille. Toisaalta saaren eksotiikka piilee sen kaukaisuudessa, toisaalta kaikissa niissä henkilöissä ja henkilöhahmoissa, joiden avulla saarten eksoottisuutta kuvataan historiassa tai kirjallisuudessa. Tämä kahtiajako muistuttaa Paavolaisen dualistisesta matka-asenteesta; kulttuuria pakeneva kirjailija ei malta edes luonnonkauniille saarelle löytäessään keskittyä vain siihen, vaan rönsyää muistelemaan monia tietämiään kulttuuripiirteitä saariin liittyen:

Saarilla säilyvät kadonneet vanhat kulttuurit yhtä hyvin kuin erämaiden tai vuoristojen keskellä: Pääsiäissaari. [--] Saarilla säilyvät vaaralliset rikolliset ja vaaralliset yksilöt: Pirunsaari ja St. Helena. Saarilla viihtyvät erakot ja originaalit ja karkurit: Tiberius, Monte Criston kreivi ja parooni Wrede. [--] Saaret synnyttävät sankareita pojille: Robinson Crusoe, ja filmiromantiikkaa dollariprinssessoille: alkuasukasgigolot Waikikin loistohotellien edustalla. Satu ja runo viihtyvät saarilla: "Myrsky", "Lintukoto" ja "Lycksalighetets ö". (LL 127.)

Saaren eristäytynyt luonne näyttäytyy positiivisena asiana; rikolliset pysyvät tallessa, erakot saavat olla rauhassa ja jopa maailmankirjallisuuden tunnetuin haaksirikkoinen, Robinson Crusoe, saa ylleen maskuliinisen selviytyjän sädekehän. Saaret kuvastavat näin Paavolaiselle seikkailujen monipuolista palettia, joka sisältää paljon saarien mystisiä kulttuureja. Hän näkee saaret turmeltumattomuuden tyysijoina, joissa lemmenseikkailu tai haureus asettuu mielenkiintoiseen ristiriitaan mainitun perisyännittömyyden kanssa:

Kun Kolumbus lähti kaikkojen aikojen suurimmalle seikkailuretkelle, ei hän ensimmäiseksi löytänyt mannermaata, vaan penen Guahanin saaren, jonka ilkiälästä asukkaista kiertävät tarinat kiihottivat espanjalaisia yhtä paljon valloitusretkille kuin kulta tai ristin voitto. Afrodite, itse meren vaahdosta syntynyt, on aina viihtynyt saarilla. Cythere, Lemmensaari oli hänen suosikkipaikkansa. Saarilta kuuli kaikkien aikojen merenkulkijamestari Odysseus sekä siveän neidon, Nausikan, uskollisen aviovaimonsa että demonisten seireenien kutsun. Lemminkäinen eli suomalaisiksi niin harvinaisen donjuanismsinsa riemukkaimmat hetket saaren neitojen kisoissa. [--] Kaikkien maiden rakastavaiset unelmoivat kuherruskuukaudesta Caprilla, ja hakkailunkipeiden neitosten kesälomien päämäärä on Visby. [--] Ja legendat Etelämeren saarten tummien ja kukkakoristeisten tyttöjen lempeästä hellyydestä saa yhä jatkuvasti maailman kaikilla rannoilla nuorukaisia ottamaan pestin kaukolinjojen laivoihin. (LL 128.)

Rakkauden, romantiikan ja erotiikan paikallistaminen korostetusti saarille heijastaa osaltaan Paavolaisen tuntemusta kirjallisuudesta ja maantieteestä, mutta rivien välistä on jatkuvasti luettavissa paon ja seikkailun teema. Paavolainen ei missään *Lähdön ja loitsun* osassa suoranaisesti mainitse omista naisseikkailuistaan matkallaan, mutta rinnastaa saarien avulla matkanteon ja avautuvan mahdollisuuden romanttiseen kohtaamiseen. Näin saari kuvautuu pakenemiselle ominaiseksi paikaksi jossa lemmenseikkailu on mahdollisempaa kuin muualla.

Paavolaisen konkreettinen saari, Teneriffa, esittäytyy jo pari viikkoa seilanneelle matkakirjailijalle eksoottisena paikkana. Kanariansaarten eristäytyneisyys Atlantilla ja Afrikan läheisyys virittävät

toivottua etäisyyttä Euroopasta ja saaren kulttuuria ja pinnanmuotoja ihmetellessään Paavolainen viihtyy aidosti. Kulttuurin vastinpariksi asettuu ensimmäistä kertaa matkan aikana runsas ja monipuolinen luonto, joka saa puutarhaintoilija Paavolaisen kuvailemaan puita ja kukkia värikkäin sanakääntein:

Saarilta kotoisin olevat sineraariat muodostavat tummansinisiä ja purppuranpunaisia jättiläistyynyjä; hibiscus-pensaiden tulipunaiset, torvimaiset kukat törähdyttävät iloisia väri-fanfaareja; ja kaikkialla talojen ympärillä nousee ylöspäin, kiipeää, huojuu ja pursuaa pelargonioiden, glysinien, poinsettioiden, bignonioiden, ruusujen, vistarioiden ja freesioiden runsaus... (LL 136.)

Kuvauksen runsaus inhimillistää luonnon; Paavolainen rakentaa fyysistä liikettä kuvaavien verbien ja musiikin termien välityksellä kukkien paljoudesta eräänlaisen pienoiskulttuurin luonnon sisälle ja purkaa siten kahtiajakoa luonnon ja ihmisten välillä. Asetelma on tärkeä paon kannalta; puutarhuri joka pakenee kulttuuria luonnontiloihin, onnistuu esteetikon metaforillaan inhimillistämään luontokuvauksensa. Lahtinen ja Lehtimäki (2008, 19) painottavatkin ekokriittisen kirjallisuudentutkimuksen piirrettä, jossa tekstin ja sen referentin ero pyritään häivyttämään. Paavolainenkaan ei halua jättää luontoa yhdeksi pikaisesti kuvatuksi asiaksi, vaan painottaa runsaan kuvailun avulla luonnon läheisyyden konkreettista vetovoimaa matkallaan. Kuvauksen värikkyyttä ei lopu kukkaloistoon, vaan Paavolainen ulottaa esteettisen katseensa myös luonnon antimia ilokseen asettelevien saarelaisten suuntaan:

Millä synnynnäisellä taiteellisuudella muuten köyhimmätkin osaavat käyttää ruukkuja, uurnia ja maljakoita puutarhojensa koristuksina. Kun kurkistaa tasakattoisten ja sileäseinäisten talojen pihalle, joiden vanha espanjalainen tyyli vaikuttaa niin yllättävän modernilta, näkee viileitä ja hämääriä *patioita*, joiden keskelle asetetusta taivaansinisestä majolikaruukusta kohoavat valkoiset, korkeat callat, tai joiden nurkissa seisoo suuria bambu- tai rhododendronpensaita puu- ja kivisammioissa. Kukkiin täyttämää ruukkuja on asetettu parvekkeiden kaiteille, katoille, kääpiöpuutarhojen sorakäytävälle, terassien portaille ja vesialtaiden ympärille. (LL 136.)

Kuvaus on runsaudessaan ihaileva, Paavolainen antaa itselleen luvan heittäytyä kukkien ja kasvien erilaisten asetteluun paljouteen ja todistaa oikeaksi Matti Kurjensaaren toteamuksen:

Olavi viihtyi puutarhassa, teki työtä puutarhassa, kirjoitti puutarha-aiheisia runoja ja söi mielellään raakoja kasviksia. Läpi elämän hänellä oli kiinteä suhde puutarhaan. Puutarha kuului elimellisesti hänen persoonaansa. Se merkitsi hänelle luonnon orgaanista kasvutapahtumaa. (Kurjensaari 1975, 25.)

Kuten Paavolainen itsekin toteaa: ”kirjoittajalle, paatuneelle kukkahullulle oli oleskelu Teneriffalla yhtä aistien juhlaa” (LL 136). Luonnonihailu ei täten ollut ainoastaan runoilijan symboliikkaa, vaan myös konkreettisen luonnon palvontaa. Piirre on huomionarvoisa *Lähdön ja loitsun* tematiikassa; kulttuuria pakeneva luonnonystävä etsii ja löytää sekä kouriintuntuvan luonnon että sen kautta sen kulttuurisen ongelmavyyhdin, joka helpottaa kuristustaan kukkatarhojen loistossa ja puutarhojen käytävillä. Lahtisen ja Lehtimäen (2008, 19) mukaan ekokritiikki ei ole vain mimesiksen elvyttämistä vaan uudenlaista pragmatismia kiinnostuksen kohdentuessa referentin olemassaolon ohella myös sen tilaan. Paavolaisenkin kuvauksessa luontoa koskevien metaforien idea tiivistyy hyvin symbolisen, kielikuvien avulla kuvatun luonnon ja konkreettisen luonnon vuoropuhelussa.

Lopullisesti Paavolainen ei kuitenkaan puutarhoihin pysty Kanariansaarillakaan Euroopan ongelmia pakenemaan. Kulttuurien ristiriidoista aiheutuva väkivallan uhka muistuttaa itsestään tasaisin väliajoin ja tunkeutuu paratiisiinkin Espanjan sisällissodan muodossa:

Mutta Santa Cruzin karnevaalitunnelma on suuri illuusio. Tässä eteläisessä, kuutamoisessa kaupungissa on sotatila, joka ei todellakaan ole mitään karnevaali-ilmettä vaan aktuelleinta eurooppalaista todellisuutta. (LL 132.)

Espanjan liittyminen sotaan kirvoittaa Paavolaisesta kitkerää, joskin melko kesyä kritiikkiä laivamatkan ja luonnon kauneuden aikaansaaman vapaudentunteen tyrehtyttyä ainakin osittain potentiaalisen onnellisella saarella, jonka rauhalliseen ja eristäytyneeseen eloon sota lyö valitettavan leimansa. Hän puhuu Kanariansaarten sinnikkyudesta valloittajia vastaan, päivitellen sodan järjettömyyttä ja irvailen sen leviämistä hyvin alkaneen pakonsa tielle:

Juuri tänä iltana Santa Cruz on erikoisen täynnä sotilaita, sillä huomenna lähtee kymmenentuhatta sotilasta Espanjaan... Kanarian saarten alkuasukkaat, *guanchos*, olivat kuulemma pitkää, komeata, vaaleata ja hyvin urhoollista rotua. Gran Canaria, jolla saarten pääkaupunki Las Palmas sijaitsee, on saanut ”suuri”- nimen ei kokonsa, vaan sen asukkaiden espanjalaisia valloittajia kohtaan osoittamansa sitkeän ja sankarillisen vastarinnan takia. Ehkäpä guanchien jälkeläiset nyt tervehtivät niin hurmaantuneina Francoa, koska tämä on vapauttanut heidät valtameren saarten individualistisesta eristäytyneisyydestä ja kutsunut mukaan Euroopan kollektiiviseen militaristiseen *Dance macabreen*. (LL 133.)

Katkelmaan piiloutuu runsaasti turhautunutta kritiikkiä sotaa ja sen toimijoita vastaan. *Kolmannen valtakunnan vieraana* -teoksessaan Paavolainen on alle vuotta aiemmin kuvannut kansallissosialistien arjalaista rotua samoilla määreillä kun nyt Kanariansaarten alkuasukkaita, mutta vaikka saaret ovat virallisesti ”täysin francolaisia” (LL 133), ja sitä kautta liittoutuneita kansallissosialistisen Saksan kanssa, Paavolaisen kommentteista huokuu pikemmin sympatia Francon diktatuuria vastaan sotiville tasavaltalaisille. Selkein asenne on kuitenkin silkka puolueeton väsymys sotaa kohtaan. Huomautus Francosta, joka vie saarilta sen kiehtovan individualistisen eristäytyneisyyden, joka saaren määritelmässä kiehtoo, on Paavolaiselle ominaista sarkasmia parhaimmillaan.

Paavolaisen väsymys sotaan ja Eurooppaan ja sen mukanaantuoma harmi saari-idyllin pirstaloitumisesta on selkeä ja surumielinen:

Autuaiden saarenkin on tahrinut Euroopan raivon vääristämistä kasvoista yli meren pirskunut sylki. Kuten vanhoille kreikkalaisille, se saa nyt minullekin olla maailman loppu – minun maailmani, Euroopan. [--] Milloin paistaa täällä taas se aamurusko, joka oikeuttaa saaret jälleen kantamaan vanhaa ja luomoavan haaveellista Onnellisten Saarten nimitystä? Tiedän vain sen, että Teneriffa oli ainoa koko levottomalla matkallani tapaamani paikka, johon haluaisin vielä palata ja jossa elää. (LL 138.)

Jatkaessaan pakoaan kohti Etelä-Amerikkaa hän jättää leijumaan ilmaan toiveen siitä rauhallisesta ja romanttisesta ilmapiiristä, jollainen Kanariansaarilla on valtaosan niiden olemassaolosta vallinnut. Lisäksi Teneriffa saa kunniamaininnan kaikista Paavolaisen vierailemista paikoista *Lähdössä ja loitsussa*, kenties juuri kukkien takia.

2.2.2 Rauhoittava meri

Uola (2004, 356) korostaa merimiesten halua paeta sivilisaation ongelmia primitiivisyyteen ja fyysisesti koviin oloihin ja Paavolainenkin samaistuu tuohon asenteeseen viimeistään laivan lähdettyä Kanariansaarilta ja ”hengähtää syvään ja vapautuneesti. Viimeinen valo vanhasta maailmasta” (LL 81.) jää taakse. Meri alkaakin heti ulapalle päästyä toimia rauhan ja yksinkertaisuuden tyyssijana, joka saa maantieteellisesti taakse jäävät ongelmat unohtumaan ainakin osittain myös matkaajan mielessä:

Anna minun katsella horisonttiasi, joka on tyhjempi kuin mikään muu maailmassa ja

jossa ei mitään pahaa näy [--] Täytä levoton pääni autiutesi huumauksella! Anna kaikkien ajatusteni kadota tyhjään taivaanrantaasi niin kuin lukemattomat aallot, jotka vaeltavat pinnallasi yhä edelleen ja edelleen palaamatta koskaan. (LL 82.)

Meri näyttäytyy ongelmien ratkaisijana, puhtaana tilana, jossa jatkuva liike tekee huolien kasautumisen mahdottomaksi. Paavolaisen tekstissään korostama yksinäisyys ja sen tarve vertautuu mereen, aavaan, hiljaiseen ja mitäänvaatimattomaan matkakumppaniin johon on helppo ja helpottavaa samaistua. Uola (2004, 387) mainitseekin mereen luotavan suhteen ilmenevän etenkin meren personoimisena ja Paavolainenkin puhuttelee merta persoonapronominilla, kohdistuen sanansa sille suoraan:

Sinä et tunne aikaa etkä paikkaa, et uutisia, et ystäviä, et kiirettä etkä ongelmia. Jokainen viikonpäivä on samanlainen. Puhelin ei soi, sanomalehtien valhe ei vyöry joka aamu ylitseni, kellon orjuus on tuntematon ja radion voi kiertää kiinni. En tarvitse rahaa enkä tarvitse avaimia, sillä en voi ostaa aurinkoa enkä lukita myrskytuulta. Vaatimuksesi ovat yksinkertaiset. Et vaadi aatteita etkä isänmaata, taidetta etkä perinnäistapoja. Ei tarvitse poikasi muuta kuin ruokaa ja villaa, viinaa ja tupakkaa, terveyttä ja iloisen mielen! Anna minulle yksinkertaisuuden onni. (LL 82-83.)

Vaikka meri ei tarvitsekaan Paavolaisen mukaan ystäviä, ”ystävystyy” hän itse meren kanssa, heittäytyen korostetusti tämän vietäväksi ja kuvaa kodin tavoista vapautumisen riemastuttavaa tunnetta, verraten normaalielämän tarpeettomia tavaroita meren pelkistettyyn rutiiniin. Merellä asiat ovat yksinkertaisempia, koska aistiärsykyttä on vähän ja Paavolainen nauttii informaation paljouteen turtuneiden aistiensa elpymisestä. Länsimaisten itsestänselvyyksien, kuten kello, sanomalehdet, puhelin tai radio puuttuminen saa ahdistuneen matkaajan jälleen hengittämään vapautuneesti. Raha ja avaimet, länsimaiden ja erityisesti kaupunkikulttuurin identiteettiä ja omaa tilaa symboloivat esineet, muuttuvat merkityksettömiksi sillä luonto ei sellaisia tarvitse. Huomattavaa on myös Paavolaisen tapa sitoa ystävänsäkin samaan yhteyteen kiireen, uutisten ja ongelmien kanssa. Jälleen korostuu sen kulttuurin ahdistavuus, mistä Paavolainen matkalleen lähtee; jopa ystävät, jotka normina olisivat tulkittavissa avuksi ongelmien ratkaisuun tai kiireen helpottamiseen, osoittautuvat tekstissä ainakin osittain paon keskeisiksi syiksi. Meren vaatimukset vertautuvat Paavolaisen itsensä vaatimukseen ja niiden vähäisyyteen vetoaminen korostaa juuri sitä roolia, josta Paavolaisen oli välttämätöntä päästä pois. Tuijottaessaan päiväkausia merelle hän todella tuntee vapautuneensa meren edessä jotta häneltä voitaisiin vaatia mitään. Meri tarjoaa helpotuksen silkalla olemassaolollaan. Uolan (2004, 387) mukaan kyse on ihmisolentojen mitättömyydestä meren keskellä; ihminen kokee meren taipumattomana luonnonilmiönä, mutta

myös ihanien esteettisten elämysten tuottajana.

Valtameri ja siihen liittyvä esteettisyys korostuu *Lähdön ja loitsun* lyhyessä luvussa *Pieni hullu laulu*, joka on kirjassa sijoitettu Danzigin ja Kanariansaarten väliselle osuudelle. Paavolainen kuluttaa tapahtumaköyhällä laivankannella aikaansa laulamalla keksimäänsä viisua ja pohtimalla sen sisältöä ja merkitystä:

*Rukoilen sua, jumalien veli,
ikuisista ikuisin, meri,
josta syntyi elämä ja johon kaikki kerran palaa,
sammunut kun viimeinen on veri.*

*Rukoilen sua, jumalista mahtavin,
ikuisista ikuisin, meri:
paranna sielu ja paranna ruumis
ja hellydestä raskas veri.*

[--] Runo on tosiaankin kurja mutta pateettinen pieni tango ei ole ollenkaan hullumpi. Kun "meri" sanan aikana aallon harja romahtaa kannelle, ehtii juuri huutaa tuuleen kaksi seuraavaa säettä, ennen kuin uuden aallon harja "veri" sanan kohdalla jälleen kumahtaen putoaa alas... Laulamme kilpaa, meri ja minä! Tuulen suunnasta riippuen – jottei laivaväki kuulisi salaperäistä messuani – valitsen väliin keula-, väliin peräkannen. (LL 122-123.)

Uolan (2004, 388) mukaan maiseman synnyttämässä esteettisessä nautinnossa ihmismieli vastaa mystisellä tavalla luonnonoloihin. Paavolainen vähättelee lauluaan pieneksi ja hulluksi, tuntuupa hieman häpeilevänkin hoilotustaan miehistön silmissä. Laulu tuntuu kuitenkin eräänlaiselta vastaukselta tai kiitokselta merelle ja Paavolainen mainitseekin laulavansa kilpaa meren kanssa. Luku on irroitettu omaksi, vain alle kahden sivun mittaiseksi luvukseen ja lisäksi kursivoitu; Paavolaisen selvä halu korostaa runon ja laulun avulla löytämäänsä yhteyttä meren ilmapiiriin, ilmastoon ja maisemaan kuvastaa entisestään esteetikon vapautumista taaksejääneestä elämästä. Runon sanat ovat myös merkillepantavat. Meri rinnastuu rukouksen kohteeksi ja lähes jumalaksi, joka hallitsee elämää ja kuolemaa ja pystyy poistamaan henkisen taakan. Paavolainen näkee itsensä pienenä meren rinnalla, mutta löytää valtameren aalloista silti yksinäisen miehen sielunkumppanuutta, meren kanssa kilpaa laulaen.

Kas, tuolla tulee jälleen auringossa välkkyvin harjoin oikea jättiläislaine! Nopeasti kurkku selväksi, jotta voisi mahdollisimman ponnekaalla "verellä" tervehtiä sen kimaltelevaa murtumista kuumalle kannelle! Olen luultavasti vielä hieman hullu. (LL 123.)

Eräänlaisessa yhtymisessä meren kuohuntaan ja kohinaan juuri laulun välityksellä on huomionarvoinen merkitys. Mahdollisuus musisoida valtameren autiutta halkovan laivan kannella saa Paavolaisen samaistumaan meren rytmiin, mutta hän tekee sen silti ihmisen luoman kulttuuripiirteen keinoin, laulamalla. Näin Paavolaisen kilpalaulu meren kanssa muuttuikin eräänlaiseksi vuoropuheluksi luonnon ja kulttuurin kesken; Atlantin ikaikaiset aallot saavat vastauksensa kulttuurin piiristä, laulun sanoin ja sävelin. Pakeneminen tapahtuu luonnon ehdoilla, mutta se ei estä Paavolaista rakentamasta tuon luonnon vastapainoksi kulttuurin ehdoilla toimivaa diskurssia, musiikkia. Myös hulluuden terminologia muistuttaa luonnon ja kulttuurin vuoropuhelusta. Siinä missä hulluus käsitetään kulttuurin näkökulmasta vaarallisena tai vähintäänkin epänormaalina tilana, on Paavolaisen itselleen laivan kannella sallima ”hulluus” luonnollista ja siksi tavoiteltavaa. Pakeneminen tiivistyy siten mahdollisuuteen karata yhteiskunnan ja kulttuurin asettamista normeista tilaan ja paikkaan, jossa kukaan ei Paavolaisen yksinäistä messuamista merelle kuule tai näe. Juuri tämänkaltainen normatiivisuuden rikkominen toimii Paavolaista motivoivana tekijänä. Hän kokee helpotusta päästessään näinkin pienessä asiassa kulttuurinormien ulkopuolelle, ikäänkuin näpäyttämään maailmaa osoittamalla, että laulaminen kilpaa meren kanssa on kaikessa luonnollisuudessaan täysin hyväksyttävää. Paavolainen korostaa lisäksi olevansa ”vielä” hieman hullu. Hulluus vertautuu näin taakse jäävän Euroopan ”hulluuteen” josta Paavolainen on ”paranemassa” päästyään mantereelta pois.

Uola (2004, 393) puhuu merimiesten taistelusta hankalissa ja ajoittain kurjissa elinolosuhteissa. Vaikka Paavolaisen rahtilaivan kannella taivastelussa ei olekaan suoranaisesti kyse luonnonolojen aiheuttamasta hankaluudesta, mainitsee hän meriveden suolaisuuden olevan lievää epämukavuutta tuottava seikka. Sen myötä miehistön innoissaan tervetulleeksi toivottama sade tuo makean veden muodossa raikkaan poikkeuksen nihkeään olotilaan:

Eräänä yönä saamme yllättäen sadetta, ja kaikki miehet kerääntyvät kannelle ilki alasti iloiten kuin lapset. (LL 174-175.)

Toivotun peseytymismahdollisuuden ohella tämäkin tapahtuma liittyy mainittuun luonnollisuuteen; sateesta iloitaan myös mahdollisuutena vapautua vaatteiden kuvaannollisista kahleista ja palata luonnon yhteyteen paljastamalla vartalonsa tuulelle ja sateelle. Ajatus on

Paavolaista omimmillaan, kuten hän jo yli vuosikymmen aiemmin päivätyssä kirjeessään Katri Valalle paljastaa:

Olin alaston ja makasin metsässä, kiemurtelin nautinnosta tuntiessani auringon imeytyvän ruumiiseeni. Ukkonen jyräytti äkkiä, ryöppyävä sade valui ylleni säkenöiden auringossa, minä huusin ilosta ja juoksi vihreyden läpi ja seisoin mäen rinteellä, alastomana, kosteana, tuomien terälehdistä valkeana, huutaen jotain hullua hymniä kesälle, nuoruudelle ja alastomuudelle. (Kurjensaari 1975, 46.)

Juuri luonnon ja alastomuuden yhdistäminen tuo Paavolaisen pakenemiseen hänelle tyypillisen sävyn; laivan kannella hän kokee samankaltaista yhteyttä luonnon kanssa kuin mitä on kuvannut kirjeessään nuorempana. Pako konkretisoituu haluun päästä luonnon yhteyteen ja pois kulttuuripiirien kahlitsevista säännöistä. Alastomana sateessa laulamalla tämä pako on Paavolaiselle mahdollinen. Oli kyseessä sitten karjalainen maaseutu tai öinen Atlantti, itsensä altistaminen luonnonvoimille kuvataan luonnollisena ja suositeltavana ilmiönä.

Paavolaisen luonnonihailu ja meren personifikaatio korostuvat erityisesti yöllä, joka ikäänkuin sulkee hänet syleilyynsä:

En voi nukkua – nämä tropiikin yöt ovat liian ihmeellisiä. [--]Viime yönä roiskahti vesiaalto sisään avoimesta hytin ikkunasta, ja kun heräsin äkilliseen kosteuteen, säteili ruumiillani meriloistetta. Tällaisina öinä on pakko nukkua alasti. Yöllisen pasaatin leutous on niin suloinen, ettei hytissä hennoisi pitää harsoakaan peitteenään. (LL 175.)

Meri toimii katkelmassa eräänlaisena yön sanansaattajana; hytin ikkunasta tulvahtanut aaltokaan ei haittaa, vaan päinvastoin korostaa yhteyttä mereen, pimeässä yössä hohtavien mikroskooppisten eliöiden kimmeltäessä iholla. Mainittu alastomuus muistuttaa yhteydestä yöhön ja Paavolainen kokeekin niin voimakasta toveruutta meren kosteuden ja pasaatituulen täyttämää, rauhallista yötä kohtaan, ettei malta aina edes nukkua. Uola (2004, 387) korostaakin meren rauhan kokemusta tunteeksi, joka projisoituu omaan psyykeen ja koko olemukseen ja tämä ilmenee erinomaisesti Paavolaisen vallitsevassa matkatunnelmassa. Laivan rutiinit, kiireettömyys ja ennen kaikkea öiden, suloinen rauha luovat matkamielelle korostetun rauhallisen pohjan. Myös Hanna Kirjavainen puhuu pro gradu -tutkielmassaan (2009, 11) ekopsykologisesta luonnon ja ihmisen kokonaisuudesta ja siitä, kuinka siirtymisellä villiin luontoon pyritään psyykkisen tapapainon eheyttämiseen ja löytämään kadonnut yhteys luontoon. Vaikka Paavolaisen meri

näyttäytyy *Lähdössä ja loitsussa* kahlitsemattona luonnonilmiönä, se kuitenkin hyvällä tuulella ollessaan hemmottelee merenkulkijoita leudolla pasaatituulella, joka luo rauhallisen ja tasapainoisen tunnelman. Kirjavaisen (2009, 11) painottama oikea lähestymistapa luontoon ja sen mukanaantuoma henkinen eheytyminen alkaa selkeästi näkyä Paavolaisen matkatunnelmassa.

Laivamatka sujuu rauhallisissa merkeissä, ilman myrskyjä tai havereita. Pako on alkanut hyvin; Paavolainen tuntee satunnaista pitkästyminen lukuunottamatta nauttivan mahdollisuudesta paeta yksinäisyyteen, joka saa merellä vieläpä kaksinkertainen merkityksen. Laiva on paennut suunnattomalle ulapalle, pois länsimaisen yhteiskunnan ja kulttuurin vaikutuspiiristä. Lisäksi Paavolainen pystyy ainoana matkustajana pakenemaan miehistöä hyttinsä rauhaan tai kannen sokkeloihin. Merelle paettuaan Paavolainen saa tarvitsemansa lepo hetken liian monimutkaisista kulttuurikuvioista ja nauttii pelkistetystä, yksinkertaisesta ja yksinäisestä elämästä:

Viikkoon emme ole nähneet ainoatakaan laivaa. Meri on nykyisin tyhjempi kuin purjelaivojen aikana, jolloin järkähtämättömän säännöllisistä pasaatituulista johtuen laivojen oli suunnattava matkansa aina samaa reittiä pitkin. Meri on täällä liian suuri – höyrylaivojen on mahdollista valita itselleen yksilöllinen kurssi. Vasta muutamia päiviä ennen Rioa kaikki linjat supistuvat yhteen. (LL 173.)

Aava meri on osoittautunut täydelliseksi pakoreitiksi ja Paavolainen kiittää nykyajan mukanaantuomaa mahdollisuutta valita oma reittinsä. Laiva symboloi näin Paavolaista itseään, jonka yksi matkan tavoitteista on saada kulkea omia polkujaan.

2.3 Uuden Maailman ihmeet

2.3.1 Luonnon ja kulttuurin ristiriita

”Tämä maisema on kauneuden täydellisyys. Ei ole mitään, jota voisi siihen verrata” (LL 191) toteaa Paavolainen päästyään Sokeritoppavuorelle ihastelemaan Rio de Janeiron maisemaa. Jalkojen juuressa piirtyvät aarniometsä ja merenlahti, sisämaan vuoret ja avenidojen iltahämärässä syttyvät valot saavat Paavolaisen kuvailemaan Rioa ihailevan kunnioittavalla asenteella. Pakeneminen vanhan Euroopan kulttuurista vihdoin eteläamerikkalaiseen luontoon ilmenee luontokuvauksen runsaudessa ja Paavolainen rakentaa suurkaupungin ja sitä ympäröivän luonnon välille tiiviin yhteyden:

Miten voikaan kadehtia niitä espanjalaisia, jotka saapuivat tänne silloin, kun koko maisema vielä oli luonnontilassa, ja joita vain troopillisten metsien tuoksu ja hopeaisessa usvassa nousevien sinisten vuorten villit fantasiat tervehtivät! Ja kuitenkin ei mikään miljoonakaupunki yhä edelleen elä yhtä käsittämättömän läheisessä yhteydessä villeimmän alkuluonnon kanssa kuin Rio. Suurkaupunki ja aarniometsä kietoutuvat täällä toisiinsa kuin kahden rakastavaisen jäsenet autuaimmassa hekumassa. (LL 182.)

Paavolaisen hekumointi viidakon läheisyydellä on ymmärrettävää luonnon eksotiikan takia; vaikka Paavolainen on matkustanut aikaisemminkin, tämänkaltaista, rehevää ja monimuotoista luontoa hän ei ole edes Kanariansaarten kukkaloistossa aikaisemmin nähnyt. Ihmetys on luonnollista, suomalainen metsämaisema tai ilmasto kun ovat tunnelmaltaan jotain muuta kuin tropiikin sykkivät sademetsät. Kuvauksen runsaudessa on kuitenkin myös Paavolaisen omakohtaista kokemusta laajempi aspekti. Lahtinen ja Lehtimäki (2008, 19) muistuttavat kirjallisuudessa kuvatun luonnon muuttuvan aina myös tietynlaiseksi ”ei-luonnoksi”, kielellisten merkkien, kulttuuristen symbolien ja konventionaalisten, historiasidonnaisten representaatiokeinojen kautta nähdyksi todellisuudeksi ja ihmimillisesti suodatetuksi kokemukseksi.

Tämän näkökulman kautta Paavolaisenkin pakeneminen alkuvoimaisen luontoon ja sen kuvaaminen pakopaikkana on tulkittavissa silkkää matkakirjailijan subjektiivista mielipidettä laajemmin. Edellisessä katkelmassa kuvataan historiallisten tosiseikkojen (espanjalaisten löytöretket) avulla luonnon neitseellisyyttä, jonka vanhan mantereen valloittajat rikkoivat ja rinnastetaan luonto ja sen läheisyys erotiikkaan ja hedelmällistyyteen viitaten ”villeihin fantasioihin” ja ”kahden rakastavaisen jäseniin autuaimmassa hekumassa”. Juuri kielikuvien välityksellä Paavolainen alleviivaa luonnon läheisyyttä ja tuon läheisyyden tärkeyttä senhetkisellematkatunnelmalleen. Paavolainen näkee luonnon kulttuurin vastakohtana, mutta sen lisäksi ”ei-luonnon” käsite tuo Paavolaisen kuvaukselle uusia tulkintamahdollisuuksia. Paavolaisen representaatio Brasilian sademetsistä on siten luontoa autenttisimmillaan, mutta se rakentuu Lahtisen ja Lehtimäen sanoin kirjallisuuden välittämässä kielessä ennen kaikkea Paavolaisen inhimillisesti suodatettuna ja inhimillistettynä kokemuksena.

Luonto elää Riossa rinta rinnan viereen rakennetun miljoonakaupungin kanssa, ja vaikka nimenomaan luonto vetoaa Paavolaiseen, hän onnistuu kuvaamaan Rion sykkivää elämää taydellisimmillään vasta liittäessään luonnon tiiviiseen yhteyteen kaupunkilaisten elinpiiriin

kuuluvien asioiden kanssa. Yhteys liittää osuvasti toisiinsa luonnon hedelmällisyyden ja kaupunkilaisen ihmisen omaksuman aseman tuon hedelmällisyyden ylläpitäjänä:

Jokainen matkakirja kiinnittää huomiota Rio de Janeiron rantoja ympäröivän vuoriston phallististen muotojen leikkiin. Hillittömän eroottinen kaupunki, kaikkien merimieslaulujen ylistämä kaupunki, jonka ilmaa tropiikin helle, Afrikasta tuotujen neekeriorjien veri, loistoautojen bensiininkäry, ranskalaiset hajuvedet, Copacabanán päivettyneiden ruumiiden tuoksu, häpeämättömin eroottinen kirjallisuus, huumaavat karnevaalit, Manguen jättiläisbordellit, mielettömän upeiden pelikasinoiden zamba-rytmit ja villien orkideojen tuoksut kiihoittavat, piirittänyt itsensä vuorien alkuvoimaisella tunnuskielellä... (LL 182-183.)

Kuvauksen värikkyys ja monipuolisuus paljastaa selkeän irtioton kodin kahleista; pako tuntuu todellakin onnistuneen ja matkan alussa vallalla ollut väsynyt ja pelokas kyynisyys alkaa muuttua aidoksi innostukseksi ja ympäröivän maailman runsaan ja eksoottisen tarjonnan värikkääksi kuvaukseksi. Rio on selvästi tehnyt vaikutuksen. Myös Paavolaisen toistelevä hedelmällisyys on merkillepantavaa pakenemisen näkökulmasta. *Lähdön ja loitsun* kantavin teema on juuri uuden maailman puhtaus ja alkuvoimaisuus, vastapainona Euroopan huolille ja kuluneisuudelle. Rio ympäröivien vuorten hedelmällisissä muodoissa ja kaupunkin eroottisessa sykkeessä symboloituvat Paavolaisen etsimät uusi elinvoima ja uusi maailma.

Euroopasta lähettyään Paavolainen on maininnut ”viimeisen valon vanhasta maailmasta”(LL 138) jääneen helpottavasti taakse. Pakeneminen pimeyteen, valottomuuteen, alleviivaa Paavolaisen tarvetta päästä pakoon Euroopassa palavaa, sodanuhaksi tulkittavaa valoa. Sokeritoppavuorella illan pimenemistä seuratessa löytyykin sademetsän pimeydestä nouseva valo, joka Rion tapauksessa rakentuu niin luonnonvoimin kuin ihmisten keksinnönkin avulla. Sähkövalon ja kuun vuoropuheluun tiivistyy oivasti kulttuurin ja luonnon erilaiset valot, jotka kumpikin tahollaan katkaisevat pimeyden ja tuovat Paavolaiselle symbolisen ”uuden valon”:

Guanabaran lahti hohtaa vielä sammuneen vaaleana – kun sen seitsemänkymmenen saaren valot syttyvät! Sekuntia myöhemmin syttyvät lyhdyt Avenida Beira Marilla ja Praia do Flamengo – sekuntia myöhemmin välähtävät Botafogon kultaisen hevosenkengän tulet lahden tummaan veteen – sekuntia myöhemmin kimmeltää jo koko kaupunki kaikkien vuorien väliin pistävine haaroineen... [--] Fantastisten vuorten välistä virtaavat valomassat esiin kuin helmilaava, joka kuohuen säkenöi valuessaan [--] mereen. Avenida Rio Branco suitsuaa punaisine reklaamitulineen värähtelevistä valohelmistä rakennetun arabeskin taustalla, kuin alaston, sykähtelevä verisuoni. (LL

Katkelman lopun metafora verisuonesta vertaa Euroopan valoa kuolemaan ja Uuden Maailman valoa elämään; valo virtaa symbolisesti Paavolaisen suonissa veren lailla. Uutta elämää ja uutta kulttuuria luovan sähkövalon rinnalle asettuu kuu, jonka vaatimattomassa valossa näyttäytyy puolestaan kesyttämätön ja musta luonto:

Kuu kohoaa hitaasti merestä. Maisema on musta, mutta yhä vielä kirkas. Majakat ovat jo syttyneet etäisillä saarilla, ja silti hohtaa yhä vielä maininkien vaahtovyö saarien ympärillä. Kuun ja maan välillä käy salaperäinen voimavirta. Kuu tuntuu jäähdyttävän tukahduttavan leudon, mustan ilman. Pimeydessä tuoksuu syvässä kuilussa nukkuva muodoton aarniometsä, jossa sirkat sirittävät melkein saalinhimoisina. Valaistu vaunu keinahtelee sirkkojen sirinän täyttämän aarnimetsäkuilun yllä... (LL 191-192.)

Valon ja pimeyden kuvauksissa nousee jälleen esille ”ei-luonnon” käsite. Paavolaisen runoilijantausta ilmenee selvästi Rion illan rakentuessa runokielen metaforille (valomassat, helmilaava, värähtelevät valohelmet, valaistu vaunu, jne.) ja näin Rio de Janeiron runsas iltavalaistus ja viidakon pimeyttä puhkova kuu toimivat korostettuina kielellisinä keinoina matkakokemuksen representaatioissa. Sivistystä ja elämää symboloiva valo elää suopeasti rinta rinnan viidakon pimeyden ja äänten kanssa vasta muodostaessaan luonnon kanssa symbioosin:

Valojen syttyminen on jokaisen kaupungin suuri hetki. Päivisin ihminen on luomakunnan herra. Yö kammottaa ihmistä jokaisessa maisemassa. Jaksako ihminen sytyttää tulen, läsnäolonsa primitiivisimmän alkumerkin, uhmaamaan yötä ja kaaosta? Jaksako hän sytyttää tulen niin, että luonto, hänen vihollisensa, hyväksyy sen kokonaisuutensa olennaisena osana – niinkuin vasta kuolaimien taltuttama villi ratsu muodostaa ratsastajansa kanssa sopusointuisemman kokonaisuuden? (LL 189.)

Katkelma kuvaa Paavolaisen asennetta luonnon ja kulttuurin kahtijakoon. Vaikka luonnon tarjoama alkuvoimaisuus kiinnostaa, on se kulttuurin (tulen) avulla taltutettavissa. Luonnon ja yön kaaos tarjoaa vastinparin kulttuurille mutta Paavolainen ei tahdo valita kumpaakaan, vaan muodostaa mieluummin vastinpareista toimivan kokonaisuuden.

Riosta Paavolainen jatkaa kohti Buenos Airesia ja pohtii etapilla Santosista Argentiinan pääkaupunkiin ajan kulumisen suhteellisuutta:

Miten ajantuntu onkaan tällä matkalla voinut kadota! Viiden päivän laivamatka Santoksesta Buenos Airesiin – kuin suomalainen ”suuri” ulkomaanmatka Helsingistä hulliin – tuntuu vain pieneltä harppaukselta, mitättömältä välisoitolta (LL 194-195.)

Uola (2004, 416) on korostanut merikirjallisuuden tapahtumien ajallisuuden eri muotoja; aika ei ole laivassa tasatahtista kronologista etenemistä, vaan ns. meriaika koostuu tihentymien rytmittämistä siirtymistä tilasta toiseen. Asetelma ajallisuuden näkökulmasta on *Lähdön ja loitsun* tapauksessa mielenkiintoinen; Paavolainen on jo Atlanttia ylittäessään rytmittänyt kertomustaan tarkastellen välillä ajallisesti hyvin lyhyttä jaksoa, välillä kuvannut sivukaupalla merenkäynnin yleisiä piirteitä, kertomatta kronologisesti etenevästä matkastaan mitään. Tämä rytminvaihtelu on *Lähdössä ja loitsussa* toki yleistä muutenkin kuin mereen liittyvissä osioissa, mutta juuri Paavolaisen kommentti laivan matkatessa ”vain” viisi päivää Santosista Buenos Airesiin tuo ajallisuuden käsitteeseen lisäulottuvuuden. Atlanttia ylitettäessä koetut tapahtumat representoituvat *Lähdössä ja loitsussa* hyvinkin erilaisiksi aikatihentymiksi mutta lukijalle kirjoitetun kertomuksen lisäksi Paavolainen pohtii kyseistä merielämän ajan tihentymistä matkalla jo itsekin. Meriaika saa näin kaksitasoisen merkityksen: lukijan näkökulmasta ajan epätasainen ”eteneminen” saa kerronnan aaltoilemaan tarkasta yksityiskohtien kuvauksesta ajallisesti laveampaan kuvailuun mutta jo ennen matkan representoimista *Lähdöksi ja loitsuksi*, on Paavolainenkin sisäistänyt noiden aikatasojen eron. Näin representaation ajan aaltoilua ei olekaan rakennettu kokonaan vasta matkan jälkeen, vaan osittain jo matkalla.

Erilaisten aikatihentymien lisäksi lukija ei voi tietää, kuinka orjallisesti *Lähdön ja loitsun* eteneminen noudattaa Paavolaisen tekemän matkan kronologiaa. Tuo tapahtuminen mahdollinen eroavuus tekee matkakirjan lajityypistä yleisesti ja *Lähdöstä ja loitsusta* erityisesti mielenkiintoisen tutkittavan. Se kertomus, joka matkan päätyttyä on päätynyt Paavolaisen päätöksestä paperille ja painokoneeseen, onkin periaatteessa vain yksi mahdollinen ”totuus” niistä potentiaalisista tapahtumien ketjuista, joita Paavolainen matkallaan kohtasi. Sivuan totuuden idealla aiemmin luvussa 1.4 mainitsemani raportoivan journalismin käsitettä (Lehtimäki 2007, 240). Valitessaan sen, mitä matkastaan kertoo ja mitä jättää kertomatta, kirjailija-Paavolainen käyttää hyväkseen sitä reporteri-minää, joka matkalla informaatiota keräsi.

Uolankin (2004, 416) esimerkin mukaisesti *Lähtö ja loitsu* ei siis etene matkan kronologiaa noudattaen ja kirjaa kirjoittaa eri henkilö (kirjailija) kuin se Paavolainen (matkaaja), joka matkan

teki. Näin lukijalla on periaatteessa mahdollisuus epäillä tapahtuminen järjestyksen lisäksi myös *Lähdön ja loitsun* tapahtumien todenmukaisuutta ja pohtia, olisiko matkakertomuksen sisältö tai sävy hyvinkin erilainen, mikäli Paavolainen olisi päätenyt kuvaamaan kokemusvaihtoehtoistaan joitakin muita. Ajatus noudattelee Gary Saul Morsonin termiä *sideshadowing*, jonka avulla mahdollistetaan kertomuksen tapahtumien sijaan jotkin muut mahdolliset kertomuksen todellisuudet. Morsonin teoria keskittyy kerronnassa kuvattujen tapahtumien mahdollisuuksien kenttään, mutta sovellan ideaa käsittelemällä sitä Paavolaisen matkastaan rakentaman representaation vaihtoehtojen yhteydessä:

Sideshadowing relies on a concept of time as a *field of possibilities*. Each moment has a set of possible events (though by no means every conceivable event) that could take place in it. From this field a single event emerges - perhaps by chance, perhaps by choice, perhaps by some combination of both [-] To later observers, the other possibilities usually appear invisible or distorted. (1994, 119.)

Näin aika käsitetään ennaltamäärätyn jatkumon sijaan mahdollisuuksien kentäksi, josta *Lähdön ja loitsun* sivuille on päätenyt vain yksi mahdollisuus. Sideshadowing valottaa Paavolaisen kokemuksia osuvasti juuri Buenos Airesissa siksi, että kyseisessä osiossa Paavolainen kuvaa täydellistä väsymistään kulttuurista kohtaan ja vastareaktionomaista, juopottelemalla tapahtuvaa, todellisuudenpakoaan. Käytän tapahtumaketjua humalan avulla tapahtuneesta pakenemisestä esimerkkinä siitä, kuinka kertomuksen sisältö olisi muuttunut erilaiseksi, ellei Paavolainen osin sattuman takia ja osin oman päätöksensä tautta olisi päätenyt juomaan. Kyseinen osio on lisäksi *Lähdön ja loitsun* henkilökohtaisin osuus ja tuo tapahtumien analyysiin siten monipuolisuutta. Käsitelen kyseisen illan tapahtumia tässä yhteydessä pakenemisen näkökulmasta ja laajennan tulkintaani Paavolaisen kulttuurikritiikin suuntaan luvussa 3.3.2.

”Nyt mennään juomaan!” sanon raa’asti ja ilman esivalmisteluja tohtori Sánchezille. Pieni tohtori lysähtää kokoon kuin iskusta ja katselee minua kauhistuneena. Mikä pohjoinen barbaari seisookaan hänen vieressään. ”Rakas ystävä – tähän tiedätte kuinka vähän täällä juodaan...” (LL 215.)

Päästyään pois ahdistavasta tapaamisesta buenosairesilaisen sanomalehtinaisen luota ja väsyttään täysin tasapaksun kulttuurin tarjontaan, Paavolainen ratkeaa ryyppäämään. Kuvauksessa juominen esitetään korostettuna tapahtumana; vähän alkoholia käyttävässä kulttuurissa suorasukainen juominen tulee Paavolaisen oppaallekin yllätyksenä. Muutaman päivän ajan jatkunut, hienosteleva ja tiukasti etikettiin nojaava käytös vaihtuu Paavolaisen korostetuksi

paoksi todellisuudesta alkoholin avulla. Pakeneminen toiselle pallonpuoliskolle kariutuu pahanpäiväisesti tyrkytetyn kulttuurin tyhjänpäiväiseltä tuntuvaan massaan ja sen vastapainoksi Paavolainen haluaa jotain aidompaa:

”Missä on lähin baari?” kysyn yhtä brutaalisti kuuntelematta tohtorin lempeitä ja hätääntyneitä vastaväitteitä. ”Teidän on nyt keksittävä jotakin muuta kuin 'Boston' tai 'Richmond'! Olen saanut tarpeekseni niiden järkevyydestä, ja niiden oliiveista, salaateista, cocktail-piirakoista ja pähkinöistä, jotka seuraavat ilmaiseksi jokaista olutlasiakin. Mies – eikö teillä todellakaan ole mitään taiteilijaravintolaa täällä?” (LL 215.)

Katkelma kuvaa oivasti Paavolaisen synkkää turhautumista ja erityisesti viittaus järkeen negatiivisena asiana muistuttaa matkan alkutilanteesta, jossa Paavolainen asennoituu tulevaan matkaansa: ”Olen temmannut irti älyn katkaisijan ja antanut vain tunteen ja vaistojen puhua.” (LL 95) Paavolainen on lopen kyllästynyt sovinnaisuuteen ja suivaantuu jo oppaaseenkin, kyseenalaistaen tämän miehuuden. Miehuus symboloikin maskuliinista kykyä juoda itsensä humalan salliman unohdukseen jos tilanne sitä vaatii.

Opas vie Paavolaisen kaupungin keskustaan, valomainosten ja ihmismassojen tungokseen ja yrittää tehdä parhaansa viihdyttääkseen kiukkuista suomalaista vierastaan:

Mykkää halveksumista täynnä huomaa, että tohtori Sánchezin vaali on kohdistunut pieneen italialaiseen ravintolaan, jossa olen monta kertaa syönyt aamiaista. Se on melkein tyhjä ihmisistä ja siellä ei ole ei kansanomaista tango- eikä parempien paikkojen naisorkesteria, joten se ”bonarenseläisen” mielestä on jo todellinen luola. Kaataessani itseäni gin tonicin toisensa jälkeen ehdin vielä ihmetellä, onko kunnan tohtori koskaan mahtanut käydä Bocassa tai Leandro Alemin ”pylväskäytävän” baareissa ja tanssipaikoissa. Sitten pieni tohtori nousee nopeasti ylös ja, kasvoilla syyttäen kiireellistä yötyötä ”La Frondassa”, toivottaa minulle kasvot yhtenä hymynä hyvää yötä. (LL 216.)

Kohtaus on paon näkökulmasta herkullinen. Paavolainen joutuu kadun väentungoksesta tyhjään ravintolaan, joka on hänen mittakaavassaan hienostopaikka, ja hän halveksuukin avoimesti paikallisten makua ja uskalluksen puutetta käydä kapakoissa, joissa hänen mielestään on mahdollista kohdata jotakin aitoa. Sanamuoto ”kaataa itseensä” korostaa entisestään halua juoda vain humaltuakseen ja tohtorin nimittelyyn pieneksi tai termillä ”kunnon”, piiloutuvat sekä vihjaus tohtorin kykyyn uskaltaa juoda (tai elää?) että suuttumus tämän konservatiivisuuteen. Paavolainen jatkaa yksin illanviettoaan, etsien tanssipaikoista kaipaamaansa tunnelmaa, mutta pettyy kerta

toisensa jälkeen ravintoloiden teennäisyyteen:

[B]uenos Airesin eleganteimmat tanssibaarit ja -ravintolat vilisevät sumentuneiden silmiäni ohi. Mikä toivoton järkevyyden ja realistisen, ”luonnollisen” eroottisen kaupallisuuden maailma! Miehiä, jotka ovat niin väsähtäneitä, että mikään ei enää heitä kiihdytä. Naisia, jotka ajattelevat vain ansaitsemista ja joiden spontaani eroottisuus ja kauneus ei vähäänkään tunnu kärsivän vuodesta vuoteen kestävästä kaupanteosta. Minua katsellaan epäillen ja pitkään. Kasvoni ja silmäni ilmaisevat luultavasti, että elän tänä iltana jo sitä vaihetta, jolloin alkoholi kiinnostaa enemmän kuin rakkaus. Eteläamerikkalainen kokotti suostuu mihin vaatimukseen tahansa, mutta ei humalaiseen mieheen. (LL 216.)

Siinä missä Paavolainen on aiemmin kuvannut merimiesten suhdetta maksullisiin naisiin eräänlaisena luonnollisena ja satamien kulttuurin piiriin hyväksyttävästi kuuluvana asiana, hän turhautuu tanssibaarien eroottisen tunnelman kaupallisuuteen. Buenos Airesin rakennettu eroottisuus kuvastaa Paavolaiselle siten sitä kulttuurin piirrettä, jossa ihminen valjastetaan kaupallisuuden tarpeisiin ja tilanteen laskelmoivuus tuhoaa spontaaniuden. Lisäksi Paavolainen haluaa korostaa poikkeuksellisen painokkaasti juopottelutarvettaan ja paikallisten suhtautumista siihen. Kahtiajako suorasukaisen suomalaisen juomakulttuurin ja pidättyväisemmän argentiinalaisen alkoholipolitiikan välillä on huomioitavaa myös eräänlaisen tunnustamisen näkökulmasta. Kujansivu ja Saarenmaa (2007, 13) toteavat tunnustuksen liittyvän nimenomaan yksilön itseilmaisuun mutta olevan myös sosiaalista, yhteisöllistä toimintaa ja rakentavan ajatusta ”meistä” ja ”heistä”. Näin Paavolainenkin tulee juopottelutunnustuksellaan paljastaneeksi suomalaisten juomistapojen eron monen muun paikalliskulttuuriin suhtautumiseen alkoholiin ja edustaa korostetun ylpeänä suomalaista, joka tunnustaa vetävänsä pään täyteen, vaikka häntä siitä paheksuttaisiinkin.

Paavolainen päätyy amerikkalaisen laulajatähti June Marlow'n pukuhuoneeseen. Paavolaisen viettely-yritys katkeaa laulajattaren säikähdettyä Paavolaisen humalatilaa mutta Marlow kutsuu Paavolaisen kuitenkin tapaamiseen seuraavaksi päiväksi. *Lähtö ja loitsu* ei kuitenkaan kerro, tapaavatko he koskaan. Mahdolliset ”vääristymät” tapahtumien ja niistä esitetyn representaation välillä esimerkistyyvät tässä kohdin hyvin; sideshowing tarjoaa lukijalle mahdollisuuden kuvitella tapahtumien jatkuvan esimerkiksi kertomuksella siitä, mitä Paavolaisen ja Marlow'n välillä tapahtui tai ainakin olisi voinut tapahtua. Sideshowing-teeman tarjoaman rinnakkaiskertomuksen ajatus tiivistyy myös Morsonin mukaan lukijan halussa erilaisiin

mahdollisuuksiin kertomuksessa:

To many readers, it is not so important whether [--] juicy stories are true, only that they might be true. They occupy the middle realm of real possibilities (1994, 149.)

Näin myös tunnustuksen idea seuraa mukana; Paavolainen pystyi itse tapahtumien jälkeen päättämään, kuinka paljon paljastaa tapahtumista suurelle yleisölle ja päätti jättää mahdollisesti tapahtuneen seikkailun ”platinanvaalean amerikattaren” (LL 217) kanssa kertomatta. Se, että Paavolainen ei paljasta enempää ei kuitenkaan sulje pois mahdollisuutta, ettei todellisuudessa jotain kiinnostavaa olisi tapahtunut. Monia mahdollisuuksia korostava luenta tarjoaa vaihtoehtoisiksi useita erilaisia kertomuksia, joista vain yksi on valikoitunut *Lähdön ja loitsun* sivuille. Tuo yksi on Morsonin kuvaama middle realm, eräänlainen välitodellisuus, joka ei ole välttämättä valhetta mutta ei välttämättä myöskään täysin koko totuus:

[m]any forms of historical fiction offer themselves as painless introductions to the real past. [--] We lack a single term for forms that play on the possibility that they may be true or assert that they are largely but not entirely true – forms that situate themselves indeterminately between fact and fiction – but readers respond to the genre even without the term. These forms might best be called ”the literature of the middle realm.” (1994, 149.)

Näin (periaattessa) fiktiiviseksi tulkittava kertomus rakentuu todellisille tapahtumille; siksi Morsonkin painottaa representaation sijoittumista toden ja ei-kokonaan-toden välimaastoon. Tärkeä huomio on kuitenkin lukijan ”välinpitämättömyys” lajin määrittelemättömyyttä kohtaan; osa *Lähdön ja loitsun* viehätystä perustuukin juuri yhdistelmään todellisia tapahtumia ja niistä rakennetun representaation tapahtumien valintaa. Matkakirjallisuuden lajiedustajana *Lähtö ja loitsu* toimii erinomaisesti pitkälti tämän määrittelemättömyyden takia.

Representoidussa kertomuksessa *Lähdön ja loitsun* sivuilla Paavolainen jatkaa matkaa kohti satamaa ja löytää itsensä vihdoin etsimästään ympäristöstä, merimieskapakoiden alueelta:

Harhailen yhä alemmas katua. Valoreklaamit häviävät. Hämärästi valaistusta köyhälistöravintolasta loistaa hikisten sähkölamppujen valo. Nuokkuvia olentoja hämmöttää likaisten lasiruutujen takaa. [--]Oikealla aukenee aivan tuntematon, pieni, vain parin vanhan kaasulyhdyn valaisema poikkikatu [--] Sen keskivälillä loistaa himmeä valokilpi: ”Troika”. (LL 219.)

Toistuva valon tai sen puutteen mainitseminen kuvaa samalla tavoin kuin Rio de Janeirossa Paavolaisen tunnetilaa. Siinä missä Rion rannoilla auringonlaskussa syttyvät sähkövalot symboloivat kaupunkikulttuurin eroa ympäröivän luonnon pimeydestä, erottaa Paavolainen Buenos Airesin pääkatujen raivostuttavasti loistavat valomainokset aivan toiseksi maailmaksi merimieskortteleiden hämärästä tunnelmasta. Vaatimattomat kaasulyhdyt ja valaistuksen himmeys kuvastavat matkatunnelmaa sekä sumean humalan että liian kirkkaita valoja pakenemisen näkökulmasta. Onneksi pikkukujalta löytyy lopulta se nukkavieru kapakka, jota Paavolainen on koko illan etsinyt:

Häpeä sanoa: miten venäläisyys aina vaikuttaakin tutulta ulkomailla harhailevasta suomalaisesta. Buenos Airesissa vaikuttaa nimi ”Troika” kuin ilmestys. Siinä on ainakin paikka, jossa heti tiedetään ja ymmärretään ihmisen kansallisuus. Avaan matalan oven, joka jäljittelee talonpoikaistuvan ovea. Seinillä loistavat lumiset puut, hanget, mökkien valot... [--] Jokainen kasakkapukuisen orkesterin melodioista on tuttu. Laivan kolmas perämies ja toinen konemestari nousevat tervehtimään ovenvieruspöydästä. (LL 219.)

Katkelma paljastaa jälleen *Lähdössä ja loitsussa* kuvatun matkatunnelman ristiriitaisuuden. Paavolainen on kuluttanut koko illan päästäkseen karkuun liian tutuilta tuntuvia, pitkälti länsimaisia ilmiöitä ja löydettyään lopulta venäläisen merimieskapakan korostaa paikan tuttuutta. Seinillä riippuvat taulut lumisesta talvimaisemasta ja kansallisuutensa tunnistettavuus saavat Paavolaisen nostalgioimaan koti-Suomen talveen liitettäviä asioita ja kotoisa olo täydentyy tutulla musiikilla ja oman laivan miehistöllä. Dualismi matkustamisen eksotiikasta ja osin alitajuisestakin koti-ikävästä personoituu näin yhdistelmään hämärää ja tuntematonta buenosairesilaista sivukujaa ja kotoisan venäläisen kapakan turvallisuutta. Huomionarvoisa on myös katkelman alku; Paavolainen puhuu itsestään kolmannessa persoonassa mainitessaan venäläisyyden häpeän ja häivyttää näin omia sukujuuriaan, jotka ovat osin Venäjältä.

Paavolainen jatkaa juopottelua merimiesten kanssa sivallellen kritiikkiään osin kaupungin teennäisyyttä, osin itseään sen kokijana kohtaan:

Tämä ympäristö tekee hyvää. ”Pojat”, sanon, ”miten mukava on nähdä teitä täällä. Tiedättekö kuka on Raoul Dufy? Tiedättekö, mitä André Gide on sanonut kommunismista ja eurooppalaisen kulttuurin kohtalosta? Tiedättekö, mitä D.H. Lawrence on sanonut miehen ja naisen suhteesta ja prostituutiosta? Tiedätkö, konemestari, mitä Freud voisi sanoa sinun tavastasi tarttua lasiin vasemmalla kädellä? [--]Älä katsele minua noin säikähtyneenä. Minä olen suuri kulttuurikriitikko. Minä en ole hullu, vain yhtä tukevasti humalassa kuin tekin... [--] Sinä haiset hielle,

konemestari. Sinun pitäisi käyttää Chanelin hajuvettä! Pojat, eikö se ole ihmeellistä. Tulin tänne löytääkseni pampan ja Andit ja aarniometsän. Löysin 'Bostonin' ja löysin June Marlowin, löysin 'Troikan' [--] Mutta pojat, sanokaa minulle, ennen kuin tuo riivattu orkesteri rupeaa soittamaan 'Kahta kitaraa', missä ovat pampa ja Andit ja aarniometsät, ja missä tuhatpäisten karjalaumojen perässä nelistävät *gauchot, gauchot, gauchot...*" (LL 219-220.)

Katkelma on juopuneen ihmisen puhetta rehellisimmillään ja kuvaa siksi osuvasti kunnon humalatilaa aikaansaamia tunteita. Paavolainen muistuttaa kulttuuritietämyksestään yrittäen piilottaa sitä itseironiaan mutta ilmeisen kouluttamattomille merimiehille kirjailijoista ja psykoanalytikoista puhuminen lähentelee jälleen lievää ylemmydentuntoa. Lisäksi Paavolainen asettaa vastakkain tavoitteidensa ja löydetyt todellisuuden ja paljastaa lievästi pettymyksensä Buenos Airesinkin osoittaututtua valtaosin sellaiseen kulttuuripiiriin kuuluvaksi kaupungiksi, jota Paavolainen jatkuvasti yrittää paeta. Katkelma päättää Buenos Airesin osuuden ja siirtää katseet kohti Argentiinan tasankoja, jonne Paavolainen lähtee etsimään pampan autiutta ja sen tarjoamaa rauhaa ja symboloimaa luonnollista vapautta kulttuurin kahleista.

2.3.2 Autio pampa ja aarniometsän aaveet

Koko päivän ikkunasta näkyy vain pampaa. Pampa ei ole tasanko – se on absoluuttinen, ruskeanvihreä geometrinen taso. Että maisema voikin olla niin suurpiirteinen tasaisessa tyhjyydessään, niin monumentaalinen matalassa yksitoikkoisuudessaan, niin kokonaan vain yhden ainoan ajatuksen ja piirteen varaan rakennettu. Kuin kerrankin olisi Luonnon gigantinen nerokkuus ja mielikuvitus ottanut itselleen yhtä gigantisen levon ja laiskuuden hetken. Kuin Luonto olisi sanonut homeerisesti haukotellen: Nyt en viitsi tehdä mitään. Nyt pidän pyhää. Tämä maa saa jäädä vain maaksi. (LL 227.)

Samalla tavoin kuin valtameren ylityksestä, Paavolainen nauttii pampan autiudesta. Pampan kuvaaminen suurpiirteiseksi ja yksitoikkoiseksi paljastavat autiuden olevan toivottua; Buenos Airesin osittain ahdistavan sykkeen jälkeen junanikkunasta muuttumattomana silmien eteen avautuva tasanko tulee tarpeeseen. Kulttuurista luontoon pakenemista korostaa luonnon personifikaatio; se näyttäytyy kaikkivoivan jumalan tapaisena hahmona, joka onnistuu vapaapäivänäkin luomaan jotain tarpeellista, tyhjyydessään kauniin maiseman. Ajatus on kuvaava Paavolaisen pakoa silmälläpitäen; siinä missä Paavolaista ahdistavat, ihmisen omalla aktiivisuudellaan rakentamat kulttuurin tunnusmerkit ulottavat lonkeronsa liian lähelle, toimii

tasapainottavana vastinparina luonto, jonka saavutukset paljastavat luonnollisen kauneutensa jopa silloin, kun Luonto ei tee mitään.

Pampan ja siellä asuvien harvojen ihmisten elintapa pelkistetyissä luonnonoloissa kiehtoo Paavolaista myös alueen ainoan elinkeinon, karjankasvatuksen takia. Junan halkoessa pampan pimeyttä ulkona laiduntavat naudat ja lampaat herättävät tuoksuineen ja äänineen Paavolaisessa eläimiin liitettävää luonnollisuutta:

Ja vaunuun tulvii intensiivinen, selittämättömästi kaikkialta uhoova, raa'an terve, kiihoittava, elvyttävä, melkein kiimainen karjanhaju... Tuo musta, avara pimeys ei ole kuollut! Yötä ja päivää, vuoden ympäri, koskaan mihinkään suojaan tai katokseen poikkeamatta, vaeltaa siellä kolmekymmentäviisi miljoonaa nautaa, neljäkymmentäseitsemän miljoonaa lammasta ja kymmenen miljoonaa hevosta... Argentiinalaisen terve, eläimellisen raikas henki huokuu pampan mustassa, äärettömässä yössä. (LL 226.)

Katkelma korostaa entisestään Paavolaisen halua rajata pampa ihmiselle vieraaksi paikaksi, joka on asutettu vain osittain ja silloinkin lähinnä elinkeinon saneleman pakon takia. Maiseman tyhjiys, yön pimeys ja karjalaumojen runsaus alleviivaavat pakenevan Paavolaisen tyytyväisyyttä; vaikka karjakasvatus ihmisen keksimänä elinkeinona on eräs kulttuurin vanhimpia muotoja, pyrkii Paavolainen tekemään eron laiduntavan karjan "vapauden" ja ihmisen säätelemän kontrollin välillä. Vaikka karjalaumat ovatkin piikkilanka-aidoilla rajattuja, ovat laitumet niin suunnattomia kooltaan, että pampan pimeydessä liikkuvat eläimet symboloivat Paavolaiselle sitä vapautta ja rajattomuutta, jota hän Etelä-Amerikasta yleisesti ja pampalta erityisesti on tullut etsimään. Katkelmassa mainittu pampan pimeys, joka ei eläinten takia ole kuollut, kuvastaa myös osuvasti Paavolaisen pakoa. Euroopan sammuvaa, symbolista valoa paennut Paavolainen on löytänyt Argentiinasta uuden, elinvoimaisen pimeyden, jossa karjalaumoihin vertautuva luonto tarjoaa kaivatun pakopaikan.

Uola (2004, 395) vertaa merimiehen ja lännensankarin maisemien ankaruutta toisiinsa; meri ja autiomaa ovat monin kielteisillä piirtein varustettuja, mutta houkuttavia tiloja. Tämä houkuttavuus kuvastuu myös Paavolaisen ihanoinnissa pampaa ja siellä asuvia ihmisiä kohtaan. Hän näkee heidät luonnonoloja kesyttäviksi sankareiksi, joiden Uolan (2004, 395) mukaan on oltava kyllin vahvoja kestääkseen olosuhteet ja tultava ympäröivän tilan kaltaiseksi: koviksi, ankariksi ja täydellisiksi. Paavolaisen isäntä, karjatilaa pitävä englantilainen uudisasukas osoittautuikin

tällaisen miesmallin stereotyypiksi:

”Ratsastaisitte joka päivä yhdeksänkymmentä kilometriä kuten minä, niin kestäisivät sisälmyksenne mitä tahansa. Toisina päivinä ratsastan melkein kaksi kertaa tuon määrän. Koetelkaapa pohkeitani ja sääriäni!” - Käteni tuntuu koskettavan jalanpaksuista teräsvaijeria. (LL 249.)

Aika pampalla lumoaa Paavolaisen pelkistettydessään, mutta silti hän kaipaa yhäkin pidemmälle Etelä-Amerikan sisämaahan. Yhä syvenevän paon mahdollistaa jokilaivamatka kohti viidakossa sijaitsevaa suomalaista siirtokuntaa:

Mihin olen jälleen menossa? Olen tänään nopealla päätöksellä jättänyt vanhan, tutun laivani, jossa olen asunut koko ajan Buenos Airesissa ja joka huomenna lähtee Suomeen. Vielä pitemmälle yksinkertaisuuden lähteille on minun päästävä. Vielä en osaa nähdä asioita tarpeeksi verhoffomina. [--] Nyt en ole sidottu säännöllisiin linjoihin ja junanvaunujen numeroituihin paikkoihin. [--] Jos ei eräs sähkösanoma tavoita erästä miestä eräessä Misionesin aarniometsän talossa, alkaa niinsanottu seikkailu (LL 260.)

Katkelman alkukysymys on huomionarvoisa Paavolaisen matka-asenteen kannalta. Pikainen suunnitelmanmuutos ja päätös lähteä kohti viidakon sydämessä sijaitsevaa siirtokuntaa saavat Paavolaisen pohtimaan matkaamisensa kohdetta silkkää fyysistä suuntaa syvemmällä tasolla. Asetelma on ristiriitainen; Paavolainen haluaa päästä vieläkin syvemmälle luonnon tarjomaan yksinkertaisuuteen, mutta samalla häntä epäilyttää käytännön asioiden järjestäminen. Dikotomia on matkustamista kuvaavimmillaan; yhtäältä uteliaisuus saa jatkamaan matkaa, toisaalta vieraassa ympäristössä tapahtuva seikkailu arveluttaa.

Paavolaisen *Aavejoeksi* nimeämä etappi Paraná ja Alto-Paraná -jokia pitkin osoittautuikin odottamattoman jännittäväksi:

Herään siihen tietoisuuteen, että laiva on äkkiä pysähtynyt. Hytin seinien takaa kuuluu merkillistä, pahaenteistä kahinaa. Kannelta kuuluu kiireisiä askeleita. Avaan hytin ikkunan. Paksu harmaankeltainen sumu vyöryy hyttiin kuin myrkyllinen savu. Melkein kädenulettoman päässä huojatelee kamala aavesaari sumuisessa pimeydessä... Sen kaikki puut ovat kuolleita. Limaisten aaltojen loiske kuuluu jostakin aivan vierestä, mutta vielä selvemmin aavemaisen saaren takaa. Vesi kiehuu sumua. Kumpi liikkuu ja huojatelee – saari vai laiva? Aaltojen raskaasta loiskeesta kuulee, että pimeydessä on monta saarta, kokonainen saaristo! Laiva vapisee ja kääntelee. Se pelkää pimeyttä, johon sen tulisi syöksyä ja jossa liikkuvat ja huojatelevat saaret väijyvät sitä kuin

eläimet. Ja yhä kuuluu outo kahina laivan kylkilevyjä pitkin... Ymmärrän vihdoin että olemme ajaneet kiinni hiekkasärkkään. (LL 260.)

Uola (2004, 394) mainitsee merimiehen hegemonisen tehtävän olevan kyky kesyttää luontoa. Luonnon villiys asemoituu katkelmassa Paavolaisen tavoitteiden mukaiseksi; hän matkustaa vihdoin niin eksoottisessa maisemassa, että mahdollisuus luonnon kesyttämiseen, puhumattakaan siitä nauttimisesta, katoaa. Pimeys, joka on aiemmin näyttäytynyt suojelevana ja turvallisena, muuttuukin nyt pelottavaksi. Toki Paavolainen kuvittaa katkelmaa korostetun jännittäväksi ja luo siten tunnelmasta vaarallisemman ja enemmän luonnon armoilla olevan kuin mitä todellinen tilanne onkaan. Silti aavemainen yö ja särkälle jumiutunut kulkuneuvo korostavat Paavolaisen tavoittelemaa ja joella hieman säikähtämäänsäkin etäisyyttä ihmisen kontrolloimasta kulttuuripiiristä.

Laivan navigointi pampan reunaa seurailevalla pimeällä joella ja ilman valoja mietityttää Paavolaista ja saa laajentamaan valon ja pimeän dikotomiansa kattamaan jokilaivan sijaan koko *Lähdön ja loitsun* tematiikkaa:

En ole koskaan oppinut rakastamaan tulta niinkuin tällä matkallani ja varsinkin näinä öinä Paranán villin pimeyden verhossa kulkevalla jokialuksella. Jokaisessa maisemassa tuli on ihmisen aivot ja ihmisen sydän. Olkoon se merellä laivan punainen tai vihreä lyhty, Cap Arconan jäinen majakka, nuotio Paranán rannoilla, valopoiju yöllisellä joella, auton valokeila Teneriffan vuorilla, valonhuuhotus pampan matalien kaupunkien yllä, Saõ Paulon kiitävästä pikajunasta näkyvä valokuova Brasilian vihreillä rinteillä, kaskisavu Korpiselän sinertävillä vaaroilla tai Kuusamon tuntureilla. (LL 261.)

Katkelma muistuttaa siitä tavoitteesta, jonka Paavolainen itselleen ennen matkaa asetti. Euroopan vanha valo oli hänelle sammunut ja sen valaisema ihminen sen mukana; uudelta mantereelta hän halusi löytää uuden tulen, joka pystyisi valaisemaan maailmaa kirkkaammin. Jälleensytnyt rakkaus valoon toimii mielenkiintoisena muistutuksena puhdistavan valon ohella myös suojaavaa pimeyttä lähtemään etsineen matkaajan tavoitteista, varsinkin kun Paavolainen mainitsee *Lähdön ja loitsun* alussa (LL 95): "Olen haudannut aivojen tulen syvälle yksinäisyyden ja kauneuden kukkuroivan multakuoren alle". Argentiinalaisella joelle representoituva kokemus siitä, että tuli sittenkin on ihmisen aivot ja sydän, palauttaa tavoitteen alkupisteeseensä ja saa Paavolaisen näkemään valon hyvänä ja turvallisena asiana, liiallisen polttavan ja kivuliaan hehkun sijaan. Alkuasetelma nollautuu; tavoiteltu ja löydetty yksinäisyys ja (luonnon)kauneus saavat aivojen

liekin hehkumaan siedettävällä voimalla. Lisäksi kotimaan tulien rinnastaminen matkalla koettuihin valoelämyksiin muistuttaa Buenos Airesin venäläiskapakan tavoin koti-ikävästä, joka matkan edetessä valtaa mielen.

Paranálla öiden uhkaavalta tuntuva pimeys saa seurakseen päivänvalossa paljastuvan maiseman laajuuden ja Paavolainenkin pohtii näkemänsä mittakaavan suuruutta:

Tämä maiseman tyhjiys, tämä matkan päättymättömyys, tämä masentava ja samalla huimaava tietoisuus, että voisi tunkeutua näitä virtoja myöten melkein loputtomiin neitseellisen jättiläismantereen sisimpään, pakotta ohimoita kuin huimaus kuilun ja tyhjyyden edessä. [--] Antakaa minulle käteen Berliinin miljoonat, Lontoon miljoonat, Prahan miljoonat! Minä heitän ne kaikki tähän maisemaan – pimeyteen [--] Mikä muutos tapahtuisi maisemassa ja yön tyhjyydessä? EI MIKÄÄN. - Antakaa minulle käteen Moskovan, Pariisin ja Rooman miljoonat! Antakaa vielä toiseen käteen New Yorkin miljoonat! Molemmin käsin minä heitän ne yli [--] ylätasankometsien... Kuuletteko mitään? - EI MITÄÄN. (LL 263.)

Maiseman laajuus antaa Paavolaiselle mahdollisuuden ajatusleikkiin viidakosta, joka nielisi kokonaisten suurkaupunkien väestöjä. Ajatuksessa ilmenee myös muistutus Euroopan tilanteesta; vaikka kulttuuri alkaa taas kiehtoa luonnon laajuuden rinnalla, muistaa hän silti ne ristiriidat, joista hän on matkalleen paennut. Katkelma onkin jälleen hyvä esimerkki Paavolaisen suhtautumisesta kotimantereensa tapahtumiin. Hän olisi valmis sinkoamaan keskenään eripuraiset kansat niin Berliinistä kuin Moskovastakin Etelä-Amerikan aarniometsiin, eikä luonto olisi ihmisten ongelmista millänsäkään.

2.3.3 Siirtolaiselämää

Misionesin suomalaissiirtolan perustaminen oli tyypillistä vuosisadan vaihteen pateettista, liberalistista idealismia. Siinä sekaantuivat toisiinsa merkillisesti suomalainen ahdistus ja kyllästyminen poliittiseen sortoon sekä ajankohdan yleinen kulttuuriväsymys ja unelma vapautuneesta, korkealla moraalisisällä tasolla olevasta ihmisestä. ”Takaisin luontoon!” oli ajankohdan kulttuurinen tunnussana. (LL 275.)

Paavolaisen kuvaus suomalaissiirtokunnan syntyvaiheista kuvaa hämmästyttävän tarkasti hänen oman matkansa lähtökohtia ja motiivia ja Misiones -osio onkin tulkittavissa allegoriaksi Paavolaisen omasta matkasta. Misionesia Venäjän sortovallan alla olevasta Suomesta perustamaan lähteneiden siirtolaisten mielessä kuvaili mahdollisuus irtautua suurvallan riistosta.

Myös Paavolainen on paennut Suomesta poliittisen tilanteen epävarmuutta ja sitä ”sortoa”, jonka kohteeksi hän on kokenut joutuneensa yrittäessään kuvata politiikan ja kulttuurin sekoittumista *Kolmannen valtakunnan vieraana* -teoksessaan. Juuri kulttuuriväsymys ja unelma kulttuurin kahleista vapautuneesta, uudesta ihmisestä ajaa Paavolaistakin aarniometsän uumeniin. Hän on siirtolaisten tavoin halunnut palata takaisin luontoon koko matkansa ajan ja ensivaikutelma siirtokunnasta onkin idyllinen:

Kirkkaanvihreä, rehevä, pastoraalinen maisema leviää ympärillä. Puhtaan keltaisella iltataivaalla näkyy pari kevyttä sinertävää pilveä. Kuistin vieressä alkava rinne loppuu villin pensaikon kattamaan laaksoon, josta kuuluu puron solinaa. Laakson takana nousee pysty keilanmuotoinen kukkula, jota laskevan auringon valossa luonnottoman kirkkaina loistavat banaaniviljelykset kattavat nousten aina keltaisen ja kuulakan taivaan viimeisempään sinertävään hattaraan saakka. (LL 271-272.)

Pastoraali on Greg Garrardin (2004/2007) jaottelun mukaan yksi ekokritiikin keskeisimpiä metaforia. Paavolainenkin kuvaa ensivaikutelmiaan suomalaissiirtokunnassa kohdistuen katseensa luonnon rehevyyteen ja maiseman kauneuteen, piirtäen *Lähdön ja loitsun* sivuille korostetun pastoraalisen kuvan. Pastoraali vihjaa Garrardinkin (2007, 108) mukaan korostetusti esteettisen turistin näkökulmaan; katkelman ylistävässä idyllisyydessä onkin äänessä esteetikko-Paavolainen, joka ei vielä ole tutustunut siirtolaisen karuun arkeen kamppailussa luonnonvoimia vastaan. Katkelma kuvaa myös hyvin luonnon ja kulttuurin selvää rajaa; ihmisen rakentaman kuistin vierestä alkaa villi pensaikko, mutta pastoraalille tyypillisesti rajassa ei ole ristiriitaa. Kulttuuri on tuotu luonnon keskelle, mutta ne tuntuvat elävän sopusoinnussa.

Kulttuurin ja luonnon raja on kuitenkin olemassa ja erityisesti luonnotilassa olevan aarniometsän keskelle rakennetun siirtokunnan tapauksessa luonto asemoituu kulttuuria vastaan, villiksi luonnoksi. Garrardin (2007, 59) mukaan ekokritiikin villin luonnon metaforaa käytetään erityisesti ei-fiktiivisen kirjallisuuden tarkasteluun ja se perustelee tarkasti rajatun eron luonnonvoimien ja kulttuurin välille. Luonto nähdään kulttuurin vastakohtana. Tämä kuvastuu myös *Lähdössä ja loitsussa*, aarniometsään suunnitellun viljelysmaan muodostuessa uudisasukkaille oletettua vaikeammaksi maastoksi:

Aarniometsä kasvoi kaikkialla niin sakeana, ettei kukaan voinut varmuudella tietää, oliko siirtokunnan paikka onnellisesti valittu vai ei. Cordillera Misionenin korkeimmiltakin kukkuloilta katsottuna levisi selva kumpuilevien sinivihreiden kukkuloiden yli horisonttiin saakka tutkimattomana kuin meri... Vasta kun metsä

äärettömällä työllä oli raivattu ja rosada, kaski, poltettu, ilmeni maaperän laatu. Metsien miltei läpitukenaton alakasvillisuus, etenkin bambu, piikkiananas ja dracaena, muodosti pirullisia esteitä myöhemmin saapuneille tottuneillekin viljelijöille. (LL 275-276.)

Paavolainen vertaa villiä luontoa mereen, asettaen kummatkin horisonttiin asti jatkuvaksi ja tutkimattomaksi alueeksi. Uolan (2004, 394) mukaan merellistä luontoa ei voida maan tavoin kesyttää ja hallita; neitseellinenkin korpi on raivattavissa kaskeksi, mutta sama ei onnistu hallitsemattoman meren suhteen. Tämä kuvastaa siirtolaisuuden ideaa; vaikka siirtokunnan maaperän hedelmällisyydestä ei ollut mitään takeita, pelkkä mahdollisuus raivata uusi elinalue aarniometsän keskelle houkutti siirtolaisia. Kaskeaminen viittaa suomalaisen luonteenlujuuden romantisoimiseen osuvimmillaan; luonnon kesyttäminen alkaa polttamalla kasvillisuus ja ikäänkuin ”luomalla” maaperä uudestaan. Tämäkin viittaa Paavolaisen tavoittelemaan uuteen ihmiseen jonka on rakennettava maaperä on alusta alkaen. Taistelu on kuitenkin välillä lähes mahdotonta. Viidakon raivauksen ja kaskeamisen jälkeen paljastuu seuraava ongelma, läpitukenaton aluskasvillisuus. Kirjavainen (2009, 9) mainitseekin villi luonto -metaforalle ominaisesti työn hedelmien saavutettavan pikemmin taistelussa luontoa vastaan kuin sen siunauksena.

Paavolainen viihtyy vaatimattomaksi kutistuneen siirtokunnan keskuudessa, nauttien luonnon tarjonnasta ja suomalaisten seurasta. Ympäröivästä luonnosta nauttiessaan hän pohtii myös ihmisluontoa, kritisoiden ympäristön sanelemaa ärsykkeiden puutetta:

Hiipivä ja hitaasti voimistuva indolenssi, sielullinen lamaantuminen on kaikkien valkoisten siirtolaisten suurin vaara. Siirtolainen ei ilmanalan veltostuttamana pysty nostamaan ympäristöään – vaan painuu itse ympäristön tasolle ja rupeaa siinä viihtymään. [...] Siirtolaisen lapsellinen hyväuskoisuus on sitäpaitsi maailman kaikilla kulmilla sama. Koko elämähän on vain väliaikaista – kun omaisuutta on muka kerätty tarpeeksi, palataan takaisin kotimaahan. (LL 283.)

Paavolaisen ristiriitainen suhtautuminen pakotetun yksinkertaisissa oloissa asuvia maanmiehiään kohtaan paljastuu. Vaikka koko matkan tavoitteena on löytää pelkistetty ja vähään tyytyvä ihminen, Paavolainen ei silti malta olla kritisoimatta yksitoikkoisuutta. Asenne tuo jälleen kerran esiin Paavolaisen kahtiajakautuneen suhtautumisen. Elämän yksioikoisuus on ensin tavoiteltavaa, mutta sen saavutettuaan ihminen alkaa vajota henkiselle tasolle, jonka määrittelee ympäröivä luonto, ei ihminen itse. Tämä kuvaa Paavolaisen tasapainoilua luonnon ja kulttuurin välillä;

paettuaan luonnonoloihin hän alkaa kaivata (ennen kaikkea siirtolaisille) virikkeitä, joiden löytämiseksi täytyisi palata monimuotoisempaan kulttuuripiiriin. Taantumiseen liittyy myös viittaus siirtolaisten lapsellisesta omaisuudenkeruusta, jota Paavolainen kritiikistään huolimatta tuntuu ymmärtävän, asettaen rahan vastinpariksi siirtokunnan henkiset ominaisuudet:

Mutta miksi aina ajatella kuumeista rikastumista? Valkoisen rodun mieletön tarmo ja "edistys" on jo turmellut tarpeeksi monta neitseellistä maata. Misionesin pyyteettömässä ja indolentissa ilmapiirissä viettämäni kymmenen päivää kuuluu elämäni onnellisimpiin. Sulkeutuneiden, raskasmielisten suomalaisten raatajien jälkeläiset ovat täällä oppineet lunastamaan erään harvinaisen ja kallisarvoisen elämäntaidon: huolettomuuden ilon. [--] Multapermantoisissa taloissa tapasin ihmisiä, sekä miehiä että naisia, jotka myös uskalsivat kapinoida kaikkea "edistystä" vastaan. "Suomessa sai tehdä raskasta työtä – täällä on helppo olla; en haluaisi palata Suomeen, vaikka monesti onkin sitä ikävä", sanoi moni. Ymmärsin heitä ja kadehdin heitä. (LL 285-286.)

Paavolainen taipuu sittenkin myötämieliseksi siirtokunnan elinolojen yksinkertaisuutta kohtaan. Ärsykkeiden puutteesta johtuva naiivius ja velttous nähdäänkin positiivisena ominaisuutena, kykyä nauttia elämän pienistä asioista. Paavolainen myöntää kadehtivansa elämän henkistä helppoutta; tilaa, jota hän itse matkallaan tavoittelee.

Tässä luvussa käsittelemäni pako onnistuu kohtalaisen hyvin. Paavolaisen pääsy pois Suomesta, avara meri ja Etelä-Amerikan luonto tuovat helpotusta kotimantereen ahdistukseen. Erityisesti luonto tarjoaa monessa tilanteessa toivotun rauhan ja pääsy totutuista kulttuureista uusiin ja eksoottisiin tilanteisiin tuo useassa *Lähdön ja loitsun* kohdassa esiin matkakirjailijan huojuksen. Luonnon ja kulttuurin ristiriita seuraa Paavolaista kuitenkin läpi matkan ja paneudunkin tarkastelemaan tuota dualismia tarkemmin seuraavassa luvussa.

3. Kulttuurien kritiikki *Lähdössä ja loitsussa*

3.1 Danzig, Gdynia ja Zoppot

Matkan ensimmäinen kulttuurinen ja poliittinen sekamelska tulee vastaan Puolan pohjoisrannikolla. Vain 14 kilometrin päässä sijaitsevat puolalainen Gdynia ja kansainvälinen vapaakaupunki Danzig tekevät vaikutuksen ja hämmentävätkin matkakirjailijaa ennen kaikkea poliittisella monimuotoisuudellaan. Paavolainen ottaa rannikon kaksoiskaupunkiin selkeää estettistä etäisyyttä, vaikka Danzig vanhana hansakaupunkina onkin täynnä toinen toistaan kiinnostavampia kirkkoja, katuja ja muita arkkitehtorisia helmiä. Vanhaa eurooppalaista rakennustaidetta enemmän alueessa kiinnostaa se nykyaika, joka maantieteellisen tilanteen on luonut. Paavolainen tuntee kaupungin pitkän historian rannikon tärkeänä satamana ja monisatavuotisena kiistojen kohteena. Siinä missä lähes tuhat vuotta vanha Danzig näyttyy Paavolaiselle esimerkkikaupunkina vanhasta Euroopasta, on ensimmäisen maailmansodan jälkeisissä maa-alueiden uudelleenomistuksissa nopeasti rakennettu puolalainen Gdynia "[s]ieluton, raaka ja materialistinen kaupunki" (LL 116). Siitä huolimatta, tai juuri siksi, Paavolaisen asenteessa on aistittavissa eräänlaista ihailua nimenomaan Gdynian sieluttomuutta kohtaan, korostettuna vastapainona Danzigin vanhalle eurooppalaisuudelle. Jo muutaman matkapäivän jälkeen vastassa on jotain uutta ja nousukasmaista, joka kasvaa kasvamistaan jo maantieteellisenkin pakon edessä ja Paavolaisen asenne onkin mielenkiintoinen yhdistelmä taiteentuntemusta ja eurooppalaisen kulttuurin kritiikkiä näkemyksissään Danzigista, modernin Gdynian rakentamisen ihailua ja ristiriitaista, pelonsekaista tunnetta tuon kahtiajaon sijainnista, Euroopan tärkeimmän meren rannalla:

Mitättömän, tuhatkunta asukasta käsittävän kalastajakylän paikalle hiekkasärkille vasta vuonna 1924 syntynyt Gdynia on oikea moderni ihme; sodan, rahan ja diktatorisen tahdon voimalla luotu kaupunki! [--] Luonnottomuus, jota "puolalaisen koridorin" erottaminen Saksasta merkitsee, on liian ilmeinen. Sen ymmärtää jo karttaa silmäilemällä ja vielä selvemmin Danzigiin saavuttaessa. Puolalainen "käytävä", saksalainen Itä-Preussi, Danzigin kansainvälinen vapaakaupunki ja puolalainen Westerplatte – siinä sodanjälkeisen politiikan mielettömin, toisiaan purevien käärmeiden sykkyrä! Onko Neuvostoliiton vai Kolmannen valtakunnan raudoitettujen sotilassaappaan kantapää musertava tämän sähisevän ja järjettömän käärmekiemuran? (LL 115.)

Paavolaisen kriittisyydessä "[v]anhaa, arvokasta, taiteellista hansa- ja vapaakaupunki Danzigia" (LL

118) kohtaan on kuitenkin löydettävissä jatkuvasti pinnan alla kupliva kahtiajako inhon ja ihanteen ristiriidasta. Vaikka moderni voittaa näennäisesti Paavolaisen asenteessa vanhan ja arvokkaan, ei esteetikko-matkakirjailija malta olla paljastamatta taiteentuntemustaan turhankin tarkkojen yksityiskohtien suhteen, vaikka väittää päinvastaista:

Neljättä päivää otamme hiiliä Danzigissa. En halua syventyä historiallisesti ja taiteellisesti niin merkittävään kaupunkiin. Esteettinen minäni ei tosin voi olla hurmaantumatta Marienkirchen kallioisten massojen sopusoinnusta, Krantorin tummasta jyrkyydestä, Frauengassen hiljaisuudesta, Artushofin maalausten upeasta renessanssihuumorista ja Lange Marktin kuvaamattoman tyylikkäästä aukeasta, jota taiteentuntijat väittävät pohjoismaiden kauneimmaksi suljetuksi rakennuskokonaisuudeksi. (LL 112.)

Katkelmassa on useita Paavolaiselle ominaisia paradokseja. Hän vetoaa taiteellisuuden olevan toissijaista mutta listaa useita kaupungin esteettisin perustein tärkeäksi luokiteltavia nähtävyyksiä, vieläpä kuvaten niitä ominaisella tavallaan, liittäen jokaisen nähtävyyden yhteyteen hyvinkin ylentävänkuvaillevan adjektiivin. Lisäksi tekstiin piilotettu itsensä aliarviointi, viittaus taiteentuntijoihin, jollaiseksi Paavolainen ei kuitenkaan välittömästi itseään lue, korostaa tarvetta tehdä eroa (vanhan) taiteen tuntemukseen ja paeta uuteen maailmaan, taiteenkin osalta.

Taide samaistuu osittain myös laajempaan kulttuuriin käsitteeseen, jonka terminologiaa Paavolainen ruoskii kuitenkin surutta, muistuttaen taiteen ihastuttavuudesta huolimatta kriittisyydestään kulttuuria ja sen käyttöä tekosyynä, kohtaan:

[k]aikki kuuluu siihen historialliseen eurooppalaisuuteen, ”kulttuuriin”, jonka nimessä kaikki väkivalta nykyisin suoritetaan. Jokainen sodanjulistus allekirjoitetaan ”kulttuurin” nimessä. Papit puolustavat kristinuskoa ”kulttuurin” takia; fascismi tahtoo tuhota bolševismien ”kulttuurin” pelastamiseksi; demokratia syyttää fascismia pyhimpien eurooppalaisten ”kulttuuri”-perinteiden tuhoamisesta; kommunismi julistautuu uuden ”kulttuurin” perustajaksi ja vanhan ”kulttuurin” temppelein rahanvaihtajien karkoittajaksi... (LL 113.)

Kulttuuri näyttäytyy sinä ongelmana, jota Paavolainen pakenee. Eikä kyseessä ole pelkästään taiteen rinnastamisesta kulttuuriin vaan nimenomaan laajemmasta näkökulmasta, jonka myötä Euroopan poliittisen kartan eri osapuolet piilottavat tai paljastavat aikomuksiaan kulttuurin käsitteen avulla. Sukujuurienkin myötä saatu oppi Neuvostoliitosta, edelliskesän matka Saksaan ja yleieurooppalainen historian ja kulttuurin tuntemus kietoutuvat Paavolaisen mielessä

kauhistuttavaksikin sekasorroksi, joka pukeutuu väsymyksenä kulttuurin käsitteeseen ja sen määrittelyyn edellisen katkelman kautta.

Kaaosmainen kulttuurikokeminen ei tunnu myöskään helpottavan Paavolaisen matkustaessa Zoppotiin, Danzigin ja Gdynian puolivälissä sijaitsevaan kylpyläkaupunkiin, jonne kansainvälistä valuuttaa tarvitseva vapaakaupunki on rakennuttanut myös pelikasinon. Valtionrajojen myötäantuoma epäkäytännöllisyys lyö kättä rahanahneuden kanssa ja rajanylityksen vaikeus yhdistettynä kasinon nuhjuisuuteen kirvoittaa Paavolaisesta ivaavanlempeää kritiikkiä:

Matka Gdyniasta Zoppotiin voisi jostakin tuntua vain kansainväliseltä poliittiselta ilveilyltä; minusta se oli kuin painajainen. Parikymmentä minuuttia kestäväällä bussimatalla saa käydä läpi kaikki ne keksinnöt, jotka sodanjälkeinen Eurooppa on tehnyt rajoittaakseen kansojen lähentymistä (vai pitäisikö minun käyttää virallista termiä: "suojellakseen kansojen loukkaamattomuutta ja itsemääräämisoikeutta"). Ylitämmehän "koridorin" ja vapaavaltion pyhän rajan. On esitettävä passit, henkilötodistukset ja laivojen matkustajille annetut lupakortit [--] On ilmoitettava, paljonko on mukana danzigilaista, paljonko puolalaista ja paljonko muuta valuuttaa. [--] Joukot, jotka tungeksivat pelipöytien ympärillä, ovat vaatimattomasti puettuja, pikkuporvarillisesti "turmelusta" töllisteleviä, ja pelaavat mitättömän pienillä panoksilla. [--] Vien Euroopasta meren raikkauteen viimeisen mielikuvan: jo hieman nuhraantunut vanha *roué*, joka pelaa itaruudesta värisevin käsin pienillä panoksilla – vaikka vallankumous jo kohisee ulkopuolella. (LL 118, 119.)

Eurooppalaisen yhteiskuntajärjestyksen tiukka kontrolli ilmenee katkelmassa ahdistavana tekijänä; Paavolainen kokee ilmiselvästi Suomesta lähdön aikaansaaman vapaudentunteen katoavan rajamuodollisuuksien takia. Passi ja henkilötodistukset ovat yksilön virallisimpia dokumentteja todistuksena olemassaolostaan ja sitä kautta myös eräänlaisia identiteettinsä kuvia; Paavolainen on paennut eurooppalaista yhteiskuntaa juuri päästäkseen karkuun sitä eurooppalaista identiteettiä, johon hän ei tunne samaistuvansa. Rajamuodollisuuksissa itsestäänselvä mutta Paavolaisesta puolipakotetulta tuntuva henkilöllisyyden todistaminen tuo siten mukanaan ikävän muistutuksen kotimantereen kahlitsevuudesta ja se on täydellisessä ristiriidassa Paavolaisen matka-asenteen kanssa. Hän haluaisi olla anonyymi ja huomaamaton, irrallaan ympäröivästä järjestelmällisyydestä ja kulttuurin rakentamasta kontrollista ja joutuukin nyt rajamuodollisuuksien "painajaiseen", joka loppujen lopuksi kuuluu oleellisesti jokaisen maan rajan ylityksen käytäntöihin. Muodollisuuksien korostaminen onkin siksi tulkittavissa pikemmin Paavolaisen haluttomuudeksi ottaa ylipäänsä osaa kyseiseen henkilöllisyyden todistamiseen

tapahtumaan, kuin että juuri kyseisellä raja-asemalla se olisi yhtään sen monimutkaisempaa kuin muuallakaan.

Henkilöllisyystodistusten ohella raha ilmenee negatiivisena asiana. Kyseessä on itsenäisen valtion ja vapaavaltion raja, jonka läheisyydessä on lisäksi kasino. Siksi erilaisten valuuttojen läsnäolo on luonnollista; Paavolaiselle raha näyttäytyy kuitenkin symbolisena, tietyn maan tai valtion kansallista vaihdon välinettä laajempaa ilmiönä. Rahakin symboloi Paavolaiselle kahletta länsimaiseen maailmaan ja rajatarkastuksessa vaadittu valuuttojen esittäminen sitä vapaudettomuutta, josta Paavolainen haluaa paeta. Hän kaipaa kulttuuripiiriin, jossa rahan läsnäolo ja aikaansaama valta ei hallitse; sen sijaan hän joutuukin nyt tilanteeseen, jossa mitä erinäisimpiä valuuttoja lasketaan korostetun tarkasti.

Rahasymboliikka jatkuu kasinolla, jossa Paavolaisen kritiikin kohteeksi joutuvat vähäisiä rahojaan pelipöydissä tuhlaavat ”vaatimattomasti puettut pikkuporvarit”. Paavolaisen sävystä kuuluu vahingonilo rahamäärien suhteellista pienuutta kohtaan, ja koska ”täältä puuttuu kuitenkin kokonaan Monte Carlon upeus, loisto ja kevytmielisyys” (LL 119) hän kritisoi avoimesti kasinon olemassaolon oikeutusta:

Eurooppa tarvitsee rahaa. Sekä diktatuurit että demokratiat tarvitsevat rahaa, ja kansainliiton suojeluksessa oleva Danzigin vapaavaltio tarvitsee rahaa, sillä Gdynia on ryöstänyt sen kaupan. Siksi Zoppot, Itämeren mondeenein kylpylä, sai kymmenen vuotta sitten pelikasino[n] (LL 119.)

Rahaa tarvitsevan Euroopan mainitseminen liittyy kiinteästi maailmansotien vaikutuksiin; ensimmäisestä suursodasta on kulunut tarpeeksi vähän aikaa, jotta jälleenrakennus on vielä kesken ja uhka tulevasta sodasta ei pehmennä Paavolaisen asennetta rahanahneuteen. Hänelle tuhlaaminen kasinolla liittyy hauskanpitoon ja elämän keveyteen mutta maailmansotien välissä tasapainoileva Eurooppa ja sen rannalle rakennettu kasino luovat täysin erilaisia mielikuvia. Kasinon asiakkaat pienine panoksineen ovat Paavolaisen mielestä väärässä paikassa eivätkä kaiken lisäksi ymmärrä, mihin rahojaan kuluttavat. Itära peluri symboloituukin näin Euroopan tilanteesta autuaan tietämättömäksi moukaksi, joka ei näe pelimerkkejään pidemmälle, vaikka ympäröivässä Euroopassa kuohuvat pelisalia huomattavasti tärkeämmät asiat.

Kokonaisuutena muutaman päivän vierailu Gdyniassa, Danzigissa ja Zoppotissa on hyvä

läpileikkaus Paavolaisen matka-asenteesta. Danzigin sijainti paikassa josta alueen eri valta-voimat ovat taistelleet vuosisatoja, on omiaan muistuttamaan sodanuhasta ja Gdynian korostettu ”rakennettuus” tekee vastakkainasettelun kaupunkien välille. Matka on kuitenkin vasta aluillaan eikä kosmopoliitti Paavolainenkaan saa itsestään vielä kaikkea irti, vaan osaa kasinoiden, kapakoiden ja kirkkojen kulttuuripiir(t)leistä irtaannuttuaan nauttia täysin siemauksin lähdestä kohti avomerta. Päästessään takaisin laivan kannelle, pakoon Euroopan kontrollia, pienporvarillisuutta tai sodanuhkaa, myrskyävän meren kasteltavaksi, hän näkeekin taakse jäävän Euroopan epäystävällisenä paikkana, josta poispääsy on helpottavaa:

Meri ja maa kohtaavat viimeisen kerran. Tuulesta kuurona ja sokeana tuijotan pimeyteen kohti Euroopan viimeistä kolkkaa, jossa sodan lieskat palavat. Mikään tuli ei vilkuta viimeistä tervehdystä. [--] Tunsin sen ennen, näen sen nyt: Euroopan valo on sammunut! (LL 121.)

Kannella viuhuva viima vaikuttaa näkökykyyn ja saa äänetkin kuulostamaan etäisemmiltä. Konkreettisen luonnonolojen vaikutuksen ohella puhdistavan tuulen tarjoama kuurous ja sokeus myös symboloivat Euroopasta pakoa hyvin. Mantereen viimeisten valojen pimennyttyä Paavolaisen on helpottavaa sulkea aistinsa taakse jääville ongelmille ja kääntää selkensä niille.

3.2 Merimieskulttuuri

3.2.1 Ambivalentti merimies

Merin ja sen piirteiden tarkastelun ohella Paavolainen kiinnittää Atlanttia ylittäessään paljon huomiota laivan miehistöön. Suhde muotoutuu ambivalentiksi. Yhtäältä merimies edustaa Paavolaiselle sitä entisaikojen meriromantiikan ihailtavaa sankaria, joka laivojen teknisen kehityksen myötä on osin kadonnut, toisaalta hän näkee monet miehistön jäsenistä lapsellisina ja yksinkertaisina ihmisinä, jotka ovat ruumiidensa ohella myös mieliltään kiinnittyneet yksinomaan merielämän yksitoikkoiseen ja pelkistettyyn kulttuuriin. Merimiesten tarkkailu ja analysointi saakin moninaisia piirteitä. Osan ajasta Paavolainen viettää kannella ja hytissään pysytellen erillään miehistöstä, mutta matkan edetessä paljastuu tarve tutustua viikkoja matkaseurana oleviin merimiehiin. Tämä tuo esiin kulttuurikriittisen matkaajan, joka hakeutuu etsimään ympäröivän merimieskulttuurin piirteitä:

Kansimiehistön, varsinaisten merimiesten kanssa on ollut helppoa päästä väleihin, joten ei kestä kauan, ennen kuin uskaltautuu vierailulle heidän skanssiinsa[--] Laivan suljetussa maailmassa skanssi on ehdottomasti vain miehistön yksityisaluetta [--] Päälystö ei mene sinne muuten kuin aivan välttämättömän syyn takia. (LL 90.)

Paavolainen korostaa laivan miehistön ja päälystön eroa ja pyrkii samaistumaan edelliseen. Tämä on verrattavissa kotoa pois pakottaneeseen tilanteeseen, jossa Paavolainen tunsi tarvetta omaksua katseiden kohteena olevan kulttuuripersoonan sijaan tavallisen kansanmiehen rooli. Merimiesten pelkistetyssä maailmassa tämä onnistuu ja Paavolainen tuntee tullessaan hyväksytyksi pelkkää etäistä laivamatkustajaa läheisemmin saatuaan kutsun skanssiin. Uola (2004, 304) mainitsee laivayhteisön edustavan tyypillisesti hierarkkisesti järjestäytyneitä organisaatiota, jossa parhaan tietämyksen ja rationaalisuuden katsotaan keskittyvän huipulle, päälystöön. Atlantinylytyksestään Paavolainen kuvaa vierailuaan päälystön luona vain pintapuolisesti ja silloinkin keskittyen vain heidän hyttiensä sisustukseen, mutta puhuu sen sijaan useassa yhteydessä kohtalaisen lämpimistä väleistään miehistön kanssa. Osallistuminen kannen alla tapahtuvaan ilonpitoon onkin hyvä esimerkki Paavolaisen matkan tavoitteesta pyrkiä löytämään merimieskulttuurista päälystön tarkastelun sijaan miehistön aidommat ja merielämää paremmin kuvaavat piirteet:

Toisen perämiehen hyttistä helähtää kitaran näppäily. Vähitellen kerääntyy sinne pieni joukko. Kolmas konemestari on tuonut mukanaan paksun vahakantisen vihkonsa, josta kohta hoilaamme kitaran säestyksellä merimieslauluja. Toiset istuvat vuoteessa, toiset kapealla ja kovalla sohvalla, toiset lattialla. [--] Stuertti on ilmestynyt mukaan suuri kaljapullo kainalossaan. (LL 138-139.)

Illanvieton yksinkertaistettu idylli ei kuitenkaan estä Paavolaista tarkkailemasta ympäristöään kriittisesti. Hän näkee merimiesten maailman rakentuvan ainoastaan laivoista, merestä ja satamista ja pitääkin heitä "hieman omituisena, hieman lapsellisena väkenä" (LL 100). Kodin ahtaasta kulttuuri-ilmapiiristä paettuaan Paavolainen kokee merimiehen ammatin mahdollisuutena nähdä uusia paikkoja ja kritisoikin närkästyneenä heidän haluttomuuttaan katsella määräsataman nähtävyyksiä, sataman baarien ja bordellien sijaan. Siinä missä Paavolainen pitkään jatkuneen laivassa olon vastapainoksi, kulttuurinnälkäisen turistin tavoin, ahmii uusien maiden nähtävyyksiä, ovat miehistön jäsenet niin tottuneet eristettyyn maailmaansa, etteivät jaksakaan kiinnostua maailman toisella puolella olevista ihmeistä, vaan priorisoivat sataman

tarjonnan eri tavoin:

[K]un ei sanokaamme kuuteentoista päivään näe maata ja tuskin edes laivojakaan, vaikuttaa ihmisten maailma ja sen toimet ja tapahtumat jo sellaisenaankin vain epätodelliselta unelta. Ei siis ole ihme, jos merimiehissä ei ole paljon älyllistä eikä juuri muutakaan uteliaisuutta. On suorastaan uskomatonta, miten vähän jo kymmenkuntakin ”tuuria” tehneistä miehistä tuntee satamakaupunkien niinsanottuja nähtävyyksiä. Rio de Janeirossa on harva heistä käynyt edes ”Sokeritopalla”, ja Buenos Airesissa tuntee ani harva Congreson ja Palermon, vaikka ne sijaitsevat vain neljännestunnin matkan päässä Dársena Nortesta. He eivät säännöllisesti pääse viiden minuutin matkan päässä olevan Leandro Alemin maailmankuulun ”pylväskäytävän” Bar Chacon, Bar Marinan, Bar Avionin, Bar New Yorkin tai Bar Moulin Rouge'in tyttöjä ja *cervezaa*, olutta pidemmälle. (LL 152.)

Vaikka Paavolainen laivassa ollessaan tunteeikin yhteenkuuluvuutta eristäytyneinä omassa maailmassaan elävään, hieman jäyhänolaiseen miehistöön, hän paljastaa silti jo ylimieliseltä vivahtavan asenteensa satamaan päästyä. Siinä missä merellä yksinkertaisuuden idylli oli Paavolaisellekin hyvin tärkeä, pitkä merimatka ja ärsykkeiden puute ilmiantavat matkalaisen sisällä piilevän kulttuuripersonan. Näkökulma on luonnollisen kahtiajakautunut, ensin meri ja laiva itsessään riittävät Paavolaiselle eksotiikaksi, mutta tapahtumien vähyys Atlanttia ylitettäessä saa kaipaamaan aktiviteetteja. Lisäksi merimiehen ja laivamatkustajan erot korostuvat merimiehen työtehtävien ja matkustajan vapaa-ajan erossa; Paavolaiselle saapuminen Rio de Janeiroon tai Buenos Airesiin kuvastaa pakoa vanhasta maailmasta ja poikkeusta oman elämän arkisesta rytmistä, mutta merimiehille esimerkiksi Sokeritoppavuoren näkeminen on arkipäivää. Nähtävyyksien sijaan he kuluttavat vapaapäivänsä kapakoissa. Paavolainen putoaa lisäksi omaan ansaansa ihmetellessään merimiesten ”älyllisen uteliaisuuden puutetta” ja ivatessaan baaririvistöä, joka houkuttaa miehistöä nähtävyyksiä enemmän: Buenos Airesissa myöhemmin tapahtuva tylsistyminen kaupungin kulttuuritarjontaa kohtaan saa Paavolaisen itsensä lähtemään suorasukaisesti juopottelemaan. Tämä kahtiajako seuraa Paavolaista koko matkan; välillä hän on korostuneen kiinnostunut ylevästä ja ihmeellisestä, välillä paikallinen ja pelkistetty houkuttaa huomattavasti enemmän.

3.2.2 Moraalittomat satamat ja merimiesten naiset

Puhdistavan mutta yksitoikkoisen merimatkan vaihduttua vilkkaaksi satamaksi Paavolainen pohtii merimiesten moraalialia ja käyttäytymistä:

Merimies on munkki olosuhteiden pakosta, kuten sotilaskin, mutta molempia sitoo vain pakko, ei mikään lupaus. Satamien naiset tietävät, mitä laivalla tullut mies tahtoo [--] Merimies näkee liian paljon – sekä uusia tapoja että uutta moraalialia. Hän ei usko yhteen ainoaan pätevään moraaliin. [--] Ja jokainen lähtö merkitsee vapautta – joka menee päähän. Vieraissa satamissa hän istuu kuin kotonaan niin huumaavan ylellisissä ravintoloissa ja niin kauniiden naisten suosionosoitusten ympäröimänä, ettei hän kotimaassa voi toivoa moista edes unissaankaan. Absoluuttiseen moraaliin uskojalle olisi pitkä oleskelu merellä hyvin valaiseva kaiken moraalin suhteellisuuteen nähden. (LL 156-157.)

Paavolainen ei erityisesti kritisoi, vaan tarjoaa pikemminkin rivien välistä luettavan ymmärryksensä laivassaan pitkiä aikoja viettäviä miehiä kohtaan. Pitkän laivamatkan myötä Paavolainen tuntee ymmärtävänsä merimiesten piirteitä ja toimintaa, niin laivassa kuin varsinkin satamassa, joka meren autiuden vastapainoksi näyttäytyy villinä ja vapaana maastona, eräänlaisena pakopaikkana meren tyhjyydeltä. Asenteeseen piiloutuu myös Paavolaisen laajempi suhtautuminen moraaliin ja seksuaalisuuteen. Vesa Mauriala (2005, 279) mainitsee Tulenkantajia käsittelevässä tutkimuksessaan D.H. Lawrencen seksuaalietetiikan jolle oli ominaista tabujen käsittely sovinnaisuutta hipovalla tavalla ja jolla oli vaikutusta Paavolaisen yhteiskunnalliseen näkemykseen. Merimiesten moraalii, joka suorasukaisin tapoineen lähestyä ja suhtautua sataman (usein maksullisiin) naisiin, ei tunnu herättävän Paavolaisessa juurikaan paheksuntaa vaan hän tyytyy toteamaan naisseikkailujen ikäänkuin kuuluvan merimiesten kulttuuriin hyväksyttävänä ja odotettavanakin tapana.

Uola puhuu satamasta välitilana, paikkana maan ja meren välissä. Satama mielletään ei-kenenkään maaksi, jossa yllätykset ovat mahdollisia ja jossa perinteinen maskuliinisuus asemoituu naisen kautta:

Etenkin ensimmäisen matkansa miehille riittää ihmeteltävää maissa. Siellä näkee kiehtovaa ja karmeaa, mutta aina mielenkiintoista. Satamassa kohdataan yleensä myös yö, joka on traditionaalisesti miesten tila. Maskuliinisuuden valtaa yössä rikkovat vain satamien naiset, jotka ovat kuitenkin mitä suurimmassa määrin hegemonisen miehen valtaan alistettuja koristeita ja palvelusten tarjoajia. (2004, 368.)

Miesten hegemonia kuvastuu myös *Lähdössä ja loitsussa* hyvin ja Paavolainen riisuu sataman juhliskulttuurista turhan romantiikan pois:

Merimies ei hetkeäkään kuvittele sataman iloja pysyväisiksi. Hän tahtoo tietoisesti ”kaunista valhetta” - unohdusta, lämpöä, huumausta. Hän ei hetkeäkään usko, että nämä vieraat naiset rakastavat häntä. Ensimmäisen illan tukkihumalassakin naisia on oltava läsnä, vain siksi, että he ovat naisia. Skanssin jälkeen jokainen vuode on koti. (LL 158.)

Merielämän eristäytyneisyyden takia pitkiäkin aikoja naisetonna olemaan joutuva merimies pelkistyy kritiikissä itsestäänselväksi ilotalon asiakkaaksi, mutta Paavolainen, tylyhköstä realismistaan huolimatta, laajentaa merimiesten naiskuvaa laajemmaksi pelkistetyn kahtiajaon avulla:

Vain merimies pystyy luokittelemaan naiset kahteen niin uskomattoman alkeelliseen tyyppiin: portto ja madonna. Sataman nainen on ilojen nainen, jonka hän tietää koska tahansa matkan loputtua voivansa rahalla ostaa. Madonna on kodin nainen, joka kasvaa muistoissa yliluonnolliseen suuruuteen. [--] Merimies ei saa koskaan yhdistetyksi näitä kahta naisihannetta, rakastajatarta ja äitiä, jotka kummatkin erikseen ovat jokaisen miehen salaisia, latentteja haaveita, kaikkien toiveunien pohja. (LL 159.)

Toki porton ja madonnan idea on huomattavasti Olavi Paavolaista vanhempi keksintö, mutta juuri merimiesten maailmassa Paavolainen onnistuu tavoittamaan idean kannalta oleelliset seikat. Jo tunnettu sanonta ”nainen joka satamassa” muistuttaa merimiehen satamakäynnin lyhykäisyydestä ja vastaavasti siellä jossain odottavan vaimon tai morsiamen kuva piirtyy merimiehen mieleen korostetun kaukaisena ja juuri siksi niin täydellisenä. Kahtiajako on kuitenkin ongelmallinen; Paavolainen rinnastaa yhtäältä sataman naisten vuoteet kodiksi, toisaalta seikkailut maksullisine sekseineen ovat vain lyhyen satamassaoloajan mahdollistamia katkelmia, jotka eivät merimiehen elämässä johda mihinkään pysyvämpään. Merimiehen asenne kotiin asemoituu täten ikäänkuin kahtaalle, sekä satamissa saavutettuun ”hetkelliseen” kotiin tai kodin korvikkeeseen, että kaivattuun ”oikeaan” kotiin, joka odottaa siellä jossain.

Ambivalentin kotisuhteen takia tavoitellun ja kaivatun kodin naisen tai ”madonnan” (oli se sitten todellinen henkilö tai ei) paikan ottaakin usein laiva. Uolan (2004, 377) mukaan laiva korvaa naisen (eli kodin) poissaolon, toimien kantavana entiteettinä, joka ylläpitää elämää. Laiva symboloikin naiseutta turvapaikan ja rauhan diskurssissa tilanteissa, joissa laiva irtautuu satamasta ja suuntaa jälleen merelle. Tällöin laiva esiintyy kotina, joka puolestaan vertautuu kodin turvalliseen äitiin tai

vaimoon, vastapainoksi sataman naisille:

Merimies tulee satamaan hurjan iloisena – ja lähtee sieltä hurjan iloisena, kiroillen ja pohmeloisena, jälleen merelle. Nekin harvat, jotka ovat viettäneet vapaailtansa merimieskodissa kahvia juomalla, sanomalehtiä lukemalla ja kirjoittamalla kirjeitä [--] ovat yhtä iloisia lähdöstä. Lähtiäisryypyn viimeinen vitsi on tavallisesti: 'Kippis – näetkö maata?' - 'En!' - 'Onnen poika!' (LL 102.)

Ympyrä kiertyy mielenkiintoisesti umpeen, mereltä sataman riemuihin himoava merimies kaipaa tarpeeksi juhlistuaan tai ulkomaailman tapahtumia päivitettyään takaisin arkeen, laivan turvalliseen syliin. Merellä oloon toisaalta turrutaan, mutta sataman houkutusten jälkeen meri asemoituu sittenkin kaipaamisen arvoiseksi paikaksi, jonka yksinkertaiseen elämään merimies tahtoo takaisin.

3.3 Uuden Maailman kulttuurit

3.3.1 Närkästys Corcovadolla ja kaupungin valot

Rio de Janeiroa ympäröivistä kukkuloista kaksi tunnetuinta ovat Sokeritoppavuori huikeiden, satamaan ja ympäröiville vuorille aukeavien maisemiensa takia, ja Corcovado, jonka huipulla seisoo kaupungin symboli ja suojelija, 36 metriä korkea Kristuspatsas. Paavolaisen kiertoajelu ja käynti Corcovadolla yhdistelee luonnon ja kulttuurin, kulttuurin ja kristinuskon ja kristinuskon ja luonnon kauneuteen perustuvan estetiikan mielenkiintoisella tavalla.

Luonnonolojen kaipuu ei estä Paavolaista hemmottelemasta itseään pitkän laivamatkan jälkeen ja matka Corcovadolle sujuukin lempeässä ristiriidassa kaupungin ja ympäröivän sademetsän sekoituessa toisiinsa:

Rion uusin nähtävyys on Tijucan vastavalmistunut autotie. Kolme tuntia voit Cadillacin upottavilla samettisilla patjoilla maaten ajaa täysin koskemattoman brasilialaisen aarniometsän halki. Vain Rioissa tällainen ihme on mahdollinen – kaupungissa, jossa valtamerialukset ja vierailevat sotalaivat Praça Mauan kohdalla laskevat laituriin puiden siimekseen, kaupungissa, jonka Kasvitieteellinen puutarha ilman mitään selvää rajaa loppuu villiin metsään ja jonka huvilapalatsien keskellä kohoilee riippuvina puutarhoina täysin raivaamattomia kukkuloita, joiden puissa orkideat loistavat ja papukaijat sekä apinat metelöivät. [--] Koko ajan tie kiertelee käsittämättömissä mutkissa, lumotun matelijan lailla milloin lähentyen, milloin edeten Rion toista

taikavuorta: Corcovadoa (LL 185.)

Katkelma kuvastaa Paavolaisen kirjailijakuvaa autenttisimmillaan; 1920-luvun lopun teoksessaan *Nykyaikaa etsimässä* Paavolainen ihastelee kaupunkikulttuurin koneistumista ja onnistuu romantisoimaan teollistuvien kaupunkien yltyvän tekniikanihailun, johon auton yleistyminen toi luonnollisesti oman lisänsä. Toisaalta Paavolainen on luonnonpalvoja ja konkreettisesti ”kukkahullu” (LL 136) ja automatkan ristiriitaisten maisemien ihmettely, kuvailu ja ihailu toistavat samaa luonnon ja kulttuurin dualismia, jota Paavolaisen asenne kuvastaa.

Corcovadolle päästyään esiin nousee puolestaan taidekriitikko Paavolainen, joka kohdistaa kritiikkinsä terävimmän kärjen Kristuspatsaan ulkoiseen olomuotoon sen sijainnin mahdollistamien, kukkulan huipulta aukevien näkymien vaikuttavuudesta huolimatta:

Patsas on vieläkin mauttomampi ja epätaiteellisempi kuin mitä yleensäkin kaikki kivitalonkorkeutta tavoittelevat taideteokset poikkeuksetta ovat. Rion lumovoiman ansiota on, että täällä voi sulattaa tällaisen taiteen elefanttitaudin ilmiönkin. (LL 185.)

Luonnollisuutta kaipaavan matkakirjailijan ja taidetta tuntevan esteetikon ristiriita korostuu. Rio de Janeiron huumaava luonnonläheisyys saa kulttuurin unohtumaan luonnon alle ja jättiläismäisen mutta kohtalaisen särmikkään betonimöhkäle-Jeesuksen näkeminen muistuttaa ihmiskäsien vuosisatojen aikana tuottamasta kauniista veistostaiteesta. Luonnon ihana illuusio saa särön ihmisen rakentaman, symbolisen patsaan noustessa sen keskellä ja ollessa kaiken lisäksi ruma. Paavolaisen kritiikki on kuitenkin luonnon ja kulttuurin vuoropuhelua silmälläpitäen paradoksaalista. Hän matkustaa etsien ensisijaisesti luonnon alkuvoimaa ja elämän pelkistettyttä, mutta sortuu silti esteetikona närkästymään, koska rehevän luonnon keskellä nouseva patsas ei sovi hänen omaan määritelmäänsä hyvästä *taideteoksesta*. Esteetikko-Paavolainen jatkaa vielä patsaan ja sen suojeleman kaupungin välistä symboliikkaa kristinuskoon liittyvällä anekdootilla joka ei tosin kuulu vain riolaisten uskomuksiin:

Riolaiset väittävät, että Corcovado oli Kiusauksen vuori, josta Matteuksen evankeliumin neljäs luku kertoo. Jos maailman kauneus on kiusausta, ei ole mitään syytä epäillä tätä väitettä. (LL 186.)

Väite viittaa uskomukseen joka ilmenee monia maailman kaupunkeja ympäröivien vuorien tai

kukkuloiden tarustoissa ja jonka kyseisen kaupungin asukkaat haluavat sinnikkäästi uskoa liittyvän juuri oman kaupunkinsa historiaan:

Taas perkele otti hänet kanssansa sangen korkealle vuorelle ja näytti hänelle kaikki maailman valtakunnat ja niiden loiston ja sanoi hänelle: ”Tämän minä annan sinulle, jos lankeat maahan ja kumarrat minua”. (Raamattu: Matteus 4; 8,9.)

Raamatun vertauksenkin myötä Paavolainen korostaa Rion ihanuutta, samaistuen niihin lukuisiin kaupunkilaisiin, joiden mukaan juuri Rio de Janeiro on se kiusauksen vuori, jota ympäröivää kaupunkia paholainen tarjosi Jeesukselle häntä koetellakseen. Jeesus kieltäytyi, mutta Paavolaiselle Rio tarjoaa liian vastustamattoman kiusauksen, jotta hän lakkaisi ihmettelemästä houkuttelevan kaupungin luonnon ja kulttuurin yhdistelmää. Kristinuskon liittäminen Matteus-esimerkin avulla luonnon kauneuteen muistuttaa myös *Lähdön ja loitsun* lopussa ja erityisesti sen jatkona toimivassa *Ristissä ja hakaristissä* Paavolaisen useasti pohtimasta kristinuskon kriisistä. Kristinuskon vertautuu ja jopa symboloi Paavolaisen ajatuksessa eurooppalaista kulttuuriperinnettä ja tässä tapauksessa sen rappiota. Kiusausten vuorella, oli se sitten Corcovado tai mikä tahansa muu, Paavolainen rakentaa mielenkiintoisen dikotomian. Raamatun opetuksiin perustuva uskonto saa tarinan mukaan vuorella mahdollisuutensa ottaa haltuunsa kaikki sen luonnonkauneus, jota Rioa ympäröivä maisema edustaa. Raamattu paljastaa kuitenkin Jeesuksen kieltäytyneen maailman luonnollisesta kauneudesta ja tyytyneen uskoon ja sen tarjoamiin opetuksiin ja nyt noiden opetusten pohjalle rakennettu uskonto ja sen hallitsema kulttuuripiiri on Paavolaisen mukaan rappiolla. Kahtiajako alleviivaa näin kristinuskon kritisoivalla tavalla Paavolaisen halun nähdä uskonnon dogmienkin avulla perustellun kulttuuri(e)n olevan heikommassa asemassa uuden maailmanjärjestyksen luomisessa, kuin mitä puhdas ja elinvoimainen luonto voisi tarjota.

Etelä-Amerikkaan pääsy näyttää heti Riossa uuden mantereen luonnollisen kauneuden mutta siihen sisältyy Paavolaiselle silkkää estetiikkaa syvempi arvomaailma. *Ristin ja hakaristin* nimeä myötäillen Euroopan ristiriitojen pilkkomat tulevaisuudennäkymät liittyvät joko kristinuskoon, joka on yhteiskunnallisena ja kulttuurisena perusrakenteena Paavolaisen mielestä kriisissä, tai toiseen, vieläkin pelottavampaan vaihtoehtoon eli hakaristin alla valtaansa kasvattaviin kansallissosialisteihin. Vastinpareja Paavolainen löytää Riostakin, mutta niiden sisältö ei enteile sotaa, vaan korkeintaan muistuttaa luonnon ja ihmisen luoman kulttuurin vielä tuoreesta

tutustumisesta ja kohtalaisen hyvästä rinnakkainelosta, vaikka maailmat eroavat toisistaan:

Suoraan vastapäätä, Botafogon kun harpilla piirretyn lahden toisella puolen, kohoaa myyttillisen uhmaavaa alkuvoimaa uhoava Paõde Assucar. Ihmisten rakentamien sementikolossien ja sähkölamppujen koristama katedraalivuori – ja aarniometsistä nouseva Kuun vuori, Venuksen vuori, Marsin vuori... Rion molemmat tunnus kuvat seisovat vastakkain kuin kaksi sovittamatonta maailmankatsomusta. (LL 186.)

Kahden vuoren vastaikkainasettelulla Paavolainen korostaa kaupunkikulttuurin yhteyttä luontoon, muistuttaen maailmankatsomusmetaforalla kahtiajaon tarpeellisuudesta yritettäessä ymmärtää Rio de Janeiron ja laajemmassa mittakaavassa Etelä-Amerikan eurooppalaisittain nuorten kaupunkien syntyä. Luonto ja (kaupunki)kulttuuri osaavat sopeutua yhteiseloön ja tuota yksinkertaisuutta Paavolainen kaipaa kotimantereellekin.

3.3.2 Buenos Airesin kauneus ja kauheus

Rio de Janeiroa ympäröivän luonnon synnyttämä kaupunkikulttuurin pohdiskelu jatkuu Paavolaisen jatkaessa matkaansa Buenos Airesiin. Corcovadolla herännyt ajatus kristinuskosta saa uutta symboliikkaa kaupungin silhuetin ilmaantuessa näkyviin:

Yli kaikkien muiden rakennusten kohoten nousevat Euroopan rantaan tultaessa meren horisontin kirkkojen ja katedraalien vuosisatojen vihreiksi patinoimat kupariset torninhuiput, ohentuen ohentumistaan, kapeina, terävinä ja ylevän taivaskaipuisina... Uuden Maailman rannasta nousevien kaupunkien kuvassa ei näy ainoatakaan kirkkoa. (LL 199.)

Kirkkojen poissaolon mainitseminen liittyy edelliseen kristinuskon kritiikkiin, mutta palauttaa esiin myös Paavolaisen jo *Nykyaikaa etsimässä* -teoksessa ilmenneen kaupunkikulttuurin piirteiden tarkastelun. Kirkkojen sijaan Buenos Airesin taivasta hipovat pilvenpiirtäjät:

Pilvenpiirtäjien väri ei koskaan ole tumma. Se ei vielä tunne ajan patinaa. [--]Pilvenpiirtäjää ei suoja pyhimysten ja pahoja henkiä karkoittavien paholaisten kuvien koristama katto, vaan sitä tukee sen oman ruumiin joustava ja luja teräsrunko. Realiteettien ihmeet tekevät kaikki mytologiset ainekset naurettaviksi. Pilvenpiirtäjät eivät kilpaile keskenään yksilöllisessä erikoisuudessa individualistisessa kauneudessa. [--]Vaaleina, hopeanhohtoisina, tasapaksuina ja katkaistuina huipuin seisovat pilvenpiirtäjät kuin kollektiivinen, mahtava urkufasadi, josta soi maan ja ihmisten maailman leveä, mahtava rintaääni. (LL 199-200.)

Rakennusten personifikaatio kirkkoja edustavaan eurooppalaiseen yksilöön ja yhteisessä rintamassa pilvenpiirtäjän lailla seisoviin eteläamerikkaisiin, kollektiivisiin ihmisiin on pelkistetty ja hieman naiivi. Pilvenpiirtäjään verrattava uuden maailman ihminen on joustava ja luja ja pärjää elämässä realistina, ilman turhia myyttejä. Paavolainen haluaa kovasti uskoa nuoremman mantereen ihmisen pystyvän rakentamaan niin kaupunkinsa rakennuksissa kun sen kansassakin jotain ajan patinoimista synneistä täysin puhdasta ja yksimielistä. Nykynäkökulmasta pilvenpiirtäjäsymboliikka on lisäksi kääntynyt ylösalaisin. Siinä missä monet kirkot nähdään nykyään saman kaavan mukaan piirrettyinä kokonaisuuksina, ovat pilvenpiirtäjät mantereeseen katsomatta kurottaneet kohti taivaita pyrkien mitä erilaisimmilla keinoilla erottumaan toisistaan ja edukseen.

Paavolaisen asenne on kuitenkin looginen. Hän tutustuu eurooppalaisten maiden lahjoittamiin patsaisiin, suihkulähteisiin ja muihin muistomerkkeihin ja näkee Calle Estonian tai Calle Finlandian tapaiset katujen nimet ystävällisinä muistutuksina kaupungin nuoruudesta ja siirtolaistenkin silmissä ilmenevänä voimakkaana houkutusena. Jatkuva rakentaminen ja kaupungin laajentuminen esittäytyy uuden luomisen muodossa ja vaikka Paavolainen päivitteleekin modernien korttelien ja avenidojen alta purettavia vanhempia rakennuksia, hän ymmärtää kehityksen vaatimukset ja ennen kaikkea mahdollisuudet. Kanariansaarilla ja Riossa luonnon alkuvoima on lumonnut tunkkaiselta tuntuva kulttuuria paremmin, mutta Buenos Airesin kaupunkikulttuuri nuorekkaine asukkaineen on tarpeeksi tuoretta ja verevää, että Paavolaisenkin entuudestaan tuttu nykyajan ihannointi muistuttaa olemassaolostaan:

Mitä kauemmin liikuin tässä kaupungissa, sitä useammin ajattelin: ehkä on juuri tämä nuori, terve, hyvähermoinen, jo luonnostaan vilkas, elävä ja meluisa, kaikista kristillisistä ja eroottisista syyllisyyden ja synnin komplekseista vapaa uusi rotu juuri se, joka pystyy terveyttään ja hermojaan menettämättä sopeutumaan mekaanisen konekulttuurin luomaan kuluttavaan suurkaupunkielämään. [--] Täällä on ihmisillä vielä tilaa elää, ja etelämaalaisella avomielisyydellä ja hyväntahtoisuudella osataan lähimmäistä sekä ymmärtää, suvaita että auttaa. (LL 201-202.)

Hapuli (1995, 104) kirjoittaa Paavolaisen *Nykyaikaa etsimässä*-teosta käsittelevässä väitöskirjassaan kaupunki-ilmiöiden ristiriitaisuudesta. Kaupungeista kirjoittaneita ei voida jakaa vain joko kaupungin vihaajiin tai sen ihailijoihin, vaan kaupunki koetaan hyvän ja pahan, vaarojen

ja mahdollisuuksien sekoituksena. Tämä ilmenee eräänlaisena edestakaisena aaltoliikkeenä Paavolainen tutustuessa Buenos Airesiin. Hän kokee uuden kaupunkikulttuurin mahdollisuutena nykyaikaisen ihmisen itsensä löytämiseen ja Euroopan vanhaan kaupunkikulttuuriin ahdistuneena Paavolainen löytää Argentiinan nuoresta pääkaupungista sen viriilin ilmapiirin, jota hän on tavoitellut jo *Nykyaikaa etsimässä* – teoksessa lähes vuosikymmen aiemmin.

Paavolainen havahtuu pohtimaan historian suhteellisuutta ja ymmärtää Uuden Maailman olevan sittenkin joissain tapauksissa se vanha, ja siksi ilman Euroopan apua omillaan toimeentuleva. Ensin havainto saa Paavolaisen fantasioimaan maailman painopisteen siirtymisestä kohti länttä:

Tähän saakka koko latinalainen Amerikka on laskenut historiakseen vain 400 vuoden ajanjakson espanjalaisten maahantulosta saakka. Huimaavalla ilolla todetaan nyt, että maanosan oma, Euroopasta riippumaton historia on ikivanha, vanhempi kuin Euroopan... Taloudellisessa suhteessa Etelä-Amerikka on jo aikaa tietänyt olevansa tai ainakin voivansa olla ylivoimainen Vanhaan Maailmaan nähden. Kohta on seuraava myös kulttuurisen mahdin vuoro. [--] Ehkä on Euroopan vuoro jäädä nyt illan varjoihin, kuten aikaisemmin Aasian. Se olisi vain kehityksen laki. [--] Ehkäpä maailma onkin juuri nyt lopettamassa kulttuurisen kierroksensa? (LL 204.)

Ajatusleikki kulttuurin keskiön siirtymisestä Euroopasta kohti länttä ei ole silkkää mielikuvitusta; siinä missä Euroopassa elettiin keskiaikaa, oli monet keksinnöt paperista ruutiin jo keksitty Aasiassa. Kulttuurin painopisteen siirtymiseen liittyy Paavolaisella kuitenkin yhä halua mieltää Eurooppa kuolevaksi ja Etelä-Amerikka uutta syntymää tekeväksi maanosaksi ja hän hekumoikin sinänsä jo hieman rasistisella keksinnöllään historioiden pituuksista. Paavolaisen idea on kuitenkin vilpittönnä. Siinä missä eurooppalaiset valloittajat ryöstivät ja sortivat alkuasukkaita Amerikkoja valloittaessaan, onnistuivat he tuomaan Euroopasta varmasti myös kulttuurisesti rakentavia piirteitä Uuteen maailmaan. Samalla tavoin Paavolainen tahtoo nähdä loppuunkuluneen eurooppalaisen kulttuurin heräävän henkiin lännestä tulevien kulttuurivirtojen myötä. Mestari ja oppipoika ovat vaihtaneet Paavolaisen mielestä paikkoja ja hänelle se näyttäytyy Euroopasta pakenevan kulttuurikriitikon silmissä pelkästään myönteiseltä asialta.

Kaupungin ristiriitaisuus paljastuu kuitenkin myös Buenos Airesissa ja kuten Hapuli (1995, 116) toteaa, kaupunkielämän kiihkeä tempo ja sen vaatima täsmällisyys ovat Paavolaiselle yhtäältä osoitus nykyaikaisuudesta ja symboloivat modernia, mutta toisaalta ovat kritiikin kohde. Viimeistään kaupungin hyvin tuntevan oppaansa johdolla tapahtuvan kulttuurikierroksen myötä

Paavolaiselle paljastuu Buenos Airesin uuden ja viriilin kulttuurin kiihkeään tempoon piiloutuva teennäisyys. Häntä kierrätetään osittain kulttuuripersoonan maineensa takia ja osittain näyttämisenhalusta johtuen tahtomattaankin kaupunkin salongeissa, taidegallerioissa, ravintoloissa ja ostoskaduilla niin, että tuloksena on täydellinen kulttuuriähky:

Miksi on kuitenkin mielessäni vain kalvava, kumea tyytymättömyys? Kuin olisin nähnyt kaiken tämän jo monta kertaa ammuin sitten. Litografioita, algerilaisia puutarhoja, laihoja, venytettyjä ekspressionistisia vartaloita... On tymeätä kuin ruokapöydän ääressä, jolla päivästä päivään on nähnyt samaa ruokaa ja samoja herkuja. (LL 206)

Paavolainen joutuu Hapulin (1995, 105) mainitsemaan valintatilanteeseen, jossa moderni kaupunkikuvaaja edustaa joko itsensä joukkoon kadottavaa subjektia tai subjektia, joka valloittaa ja hallitsee kaupunkia. Kulttuurikierroksen myötä Paavolainen ei pysty valloittamaan periaatteessa kiinnostavaa kaupunkia omilla, subjektiivisilla ehdoillaan vaan joutuu kiertoajelulla istuvan turistin tavoin tutustumaan ainoastaan niihin asioihin, joita hänelle kaupungista päätetään näyttää. Vastaavasti tuon esittelyn takia hän ei myöskään pysty kadottamaan itseään väkijoukkoon, koska etiketti, odotukset ja tilanteiden hienovaraisuus estävät häntä tässä. Näin Paavolainen jää omituiseen ja turhauttavaan välitilaan; hänelle näytetään sittenkin Euroopasta liikaa vaikutteita saaneita taideteoksia ja muita kulttuurin ilmiöitä, eikä hän pysty itse valikoimaan tarjontaa.

Kulttuuriset kauhunhetket huipentuvat vierailuun paikallisen sanomalehtinaisen, tunnetun ja arvostetun Señorita Moreiran salonkiin. Jo ennen tapaamista Paavolaisen asenne on negatiivinen; hän ei jaksaisi yhtään enempää seurapiirien teennäistä hännystelyä ja on itseironisen tyytymätön omaan, maineensa ja roolinsa vaatimaan tilanteeseen:

Tietysti olen kuullut señorita Moreirasta. Olenhan ”kulttuurikriitikko”. Mikä jalo ammatti! Nyt sinulla on tilaisuus toteuttaa ylevää kutsumustasi, poikaseni. (LL 209.)

Paavolaisen ennakko-odotukset osoittautuvat valitettavan todeksi. Hän kokee kulttuurikriittisen pakonsa Euroopasta tyrehtyvän pahemmin kuin kertaakaan joutuessaan hienovaraisen mutta silti ilmeisen tarkastelun kohteeksi. Salongin näennäisen kohteliaaseen ilmapiiriin piiloutuu aimo annos tuskastuttavaa arvostelua Suomesta tullutta kirjailijaa kohtaan ja Paavolainen joutuu omituiseen tilanteeseen, tasapainoilemaan miellyttämishalun ja kriittisyyden välimaastossa:

Ei, tämä on sittenkin paljon pahempaa kuin mihin olin valmistautunut. Tämä ei ole eurooppalainen, vaan buenosairesilainen salonki. Täällä ei anneta mitään anteeksi. Täällä ei tunneta huumoria. Täällä ei degeneroituneen eurooppalaisen salongin tavoin osata nauttia mistään ”kuriositeeteista” ja ”alkuperäisyydestä”. Tämän kaupungin realistisessa ilmapiirissä ei keräillä ”tyyppejä”. Tämä kaupunki ei tunne boheemisuuden puhtaasti eurooppalaista käsitettä. (LL 209.)

Paavolainen huomaa olevansa aseeton viileäntutkiskelevan emäntänsä ja hänen seuralaistensa silmissä ja joutuu täysin puolustuskannalle. Paavolainen kehuu juuri kritisoimaansa Buenos Airesin taide-elämää ja antaa tahtomattaankin sisälläänpiilevän pikkutarkan esteetikon pulpahtaa pinnalle ahdistuessaan liian huonosti kiillotetuista kengistään tai pukunsa argentiinalaisittain epämuodikkaasta leikkauksesta. Katkelmaan sisältyy myös mielenkiintoinen ristiriita. Paavolainen kuvaa salongin olevan hyvin ”ei-eurooppalainen” ja ahdistuu juuri eurooppalaisen boheemisuuden tai alkuperäisyyden puutteesta. Asetelma on siksi kummallinen, Paavolainen on matkustanut toiselle puolelle maapalloa pakoon eurooppalaisen kulttuurielämän piirteitä mutta jouduttuaan tukalaan ja vieraaseen kulttuuripiiriin, paljastaa kaipaavansa niitä.

Tuskanhikeä pahentavat Señorita Moreiran kysymykset *Kolmannen valtakunnan vieraana* -teoksesta ja Suomen suhteesta kansallissosialisteihin:

”Olette kirjoittanut mielenkiintoisen kirjan Saksasta, on minulle sanottu. [--] Voitteko selittää, pitääkö tämä paikkansa?” - ja hän ojentaa minulle leikkeleen, jonka tunnen Critican sensaatiomaiseksi, kartalla varustetuksi uutiseksi: ”Otro Derrota del Fascismo: Finlandia”, ”Vielä toinenkin fascismin tie: Suomi”. Koetan änkyttäen selittää, että näin pitkien välimatkojen takaa ei voi asioista saada aivan oikeata käsitystä; tietysti voi asiassa olla jonkin verran perää, mutta Suomen virallinen kanta on joka tapauksessa toinen. Ja, lisäksi hätääntyen, oma Saksaa koskeva kirjani on ehdottomasti objektiivinen... (LL 211-212.)

Tilanne on Paavolaisen matkaanlähdön motiiveihin verrattuna täysin päinvastainen, jopa absurdi. Hän on paennut Suomesta osin juuri *Kolmannen valtakunnan vieraana*-teoksen vastaanottoa ja ennenkaikkea Saksanmatkan aiheuttamia poliittisiakin paineita ja nyt hän istuu buenosairesilaisessa hienostosalongissa sanomalehtinaisen tentattavana, puolustelemassa kirjaansa ja Suomen asemaa Euroopan poliittisella kartalla. Viittaus lehtileikkeessä olevaan karttaan ja pitkiin välimatkoihin alleviivavat entisestään tilanteen painostavuutta; argentiinalaisten näkökulmasta Suomi ja Saksa ovat käytännössä naapurimaita ja siksikin liittolaisia. Lisäksi Paavolaisen maininta kirjansa objektiivisuudesta muistuttaa hyvin kirjailijan ja lukijoiden suhteesta

Saksaan. Paavolainen halusi vilpittömästi kuvata kansallissosialistista Saksaa tapahtumien eri näkökulmia tarkastellen, mutta nyt objektiivisuuden vaade ulotetaan eräänlaiseksi edustustehtäväksi. Paavolainen joutuu toimimaan epävirallisena Suomen kulttuurilähettiläänä ja siten hänet asemoidaan juuri siihen rooliin, jota hän kritisoi ja pakenee.

Tilanne äityy taidekeskustelujen ja teenjuonnin lomassa lähes sietämättömäksi, mutta lopulta tuskanhiessään vääntelehtivä ja kadonnutta kielitaitoaan häpeävä Paavolainen päästetään piinasta sanattomasti hyväksyen ja kutsutaan vieläpä tutustumaan señorita Moreiran luotsaaman lehden toimitukseen parin päivän päästä. Oppaansa tohtori Sánchez on innoissaan kutsusta ja mielestään hyvin sujuneesta vierailusta arvostetun vieraan luo, mutta Paavolainen on toista mieltä:

”Te olitte kovin onnistunut”, kuiskailee tohtori Sánchez innostuksesta ja jännityksen laukeamisesta samealla äänellä. ”Mikä vastaanotto! Ja ylihuomenna Te tapaatte toimituksessa suunnattoman mielenkiintoisia ja suunnattoman intelligenttejä ihmisiä! En olisi ikinä uskonut, että señorita Moreira tulee itsemukaan. Hän ottaa nykyisin vastaan vain kotonaan...” Tohtori on vieressäni kuin koko tämän kuristavan ylhäisen ja luoksepääsemättömän kadun lakeijasielun henkilöitymä. Mikä loistava nousu hänen uralleen! Hänet on otettu vastaan señorita Moreiran eksklusiivisuudestaan kuuluisassa salongissa. Hän on todistanut kriittisen älynsä pätevyyden tuomalla mukanaan hyvin epämääräisen vieraan, jonka salonki hänen ihmeekseen ja hänen kunniakseen on tunnustanut. Tunnen äkkiä vihaavani rakastettavaa ja arkaa pikku tohtoria. (LL 214.)

Paavolaisen ahdistus on ilmeinen. Hän tuntee olevansa väärässä paikassa, vääränlaisten ihmisten kanssa, puhumassa vääristä asioista ja asetelma tilanteesta viehättyneen tohtorin ja hänen eurooppalaisen, täysin erilaisten matkamotiivien takia koko mantereelle tulleen vieraansa välillä on hyvin ristiriitainen. Uuden maailman keskukselta tuntunut kaupunki onkin osoittautunut eurooppalaisen kulttuurin teennäisimpiä ja laskelmoivimpia piirteitä sisältäväksi lavasteeksi, jonka hienostopiirien kopeus ja pintapuolisuus on Paavolaiselle turhankin tuttua:

Ja kuin kiusattua ja ärsytettyä härkää punainen liina, ärsyttävät minua pari hillittyä punaista reklaamivaloa Santa Fén ylhäisessä tummuudessa. Ne suurenevat suurenemistaan, kunnes ne ovat kuin punainen liekkimeri, johon aivojen raivosta tahmea veri räjähtäen sekaantuu. Presentación de modelos... Pielés Piñeyro... Chez Suzy Modes... Loción Colonia... PERFUMS CHANEL... Herra Jumala – onko kaikki ”kulttuuri” ympäri maailmaa jo todellakin aivan samanlaista? Olenko matkustanut tänne saakka tavatakseni jälleen tuon saman intellektuaalisen älymystökulttuurin, jonka tunnen niin loputtomin hyvin sekä Lontoosta että Pariisista, Berliinistä sekä Tukholmasta, Tallinnasta sekä Helsingistä? Kuin hanaa kiertäen valuvat kaikkialla samat Lawrencet ja kommunismit, samat Serge Lifarit, Raoul Dufyt ja Chanelin parfyymit... (LL

215.)

Katkelman ahdistunut kritiikki kohdistuu mielenkiintoisesti mainosvaloihin, jotka symboloivat kaupunkikulttuurin huonoja puolia. *Nykyaikaa etsimässä* -teoksessa kaupungeista innostunut Paavolainen oli nähnyt ”reklaamitulet” uuden ajan symbolina, valona, joka veti ihmistä vastustamattomasti puoleensa, mutta nyt niihin tiivistyy kaikki se kaupunkien kuona, jota Paavolainen yrittää epätoivoisesti paeta. Eteen avautuu myös pelkän mainoksen sijasta punainen liekkimeri, joka muistuttaa palavasta Euroopasta. Myös vertaus hanaan, jota kiertäen eteen valuu paikasta riippumatta samanlainen kulttuuri samanlaisine piirteineen, saa Paavolaiselta raivostunutta kritiikkiä. Tilanne johtaakin kaikessa ahdistavuudessaan luvussa 2.3.1 kuvaamaani humalan sallimaan pakoon todellisuudesta.

3.3.3 Euroopan ristiriidat pienoiskoossa

Buenos Airesin jälkeen matka Argentiinan sisämaahan virkistää Paavolaista. Kaupunkikulttuuria luonnonoloihin jokilaivalla paetessaan Paavolainen pohtii eurooppalaisten kansojen erojen olevan yksi vanhan mantereen sodanuhan avaintekijöistä ja vertailee eurooppalaisuutta Etelä-Amerikassa syntyviin uusiin kansoihin:

Miten naurettava määritelmä ”eurooppalainen” luonnehtivassa ja nimenomaan kiittävässä mielessä nykyisin onkaan! [--] Yhtä naurettavia ovat Argentiinan tapaisessa siirtolaismaassa käsitteet ”kansa” ja ”rotu”, joiden takia Eurooppa nykyisin varustautuu Harmageddonin taisteluun. Täällä syntyy parhaillaan täysin uusi kansa ja täysin uusi rotu – yhtä rajusti kuin karja täällä aikoinaan lisääntyi. (LL 265.)

Asenne paljastaa väsymyksen oman maanosan rodullisten erilaisuuksien aiheuttamiin ongelmiin ja Paavolainen korostaa uusien kansojen synnyn ja eläinten lisääntymisen vertauksella perimmäistä inhimillisyyttä, jonka tulisi olla luonnon tarjoaman objektiivisuuden tavoin ihmisen perimmäinen ominaisuus. Pampalla laiduntavat eläimet edustavat rauhanomaista luontoa ja ihmiset korostetuine eroineen sotaista. Paavolaisen vallitseva tilanne matkallaan auttaa ymmärtämään Argentiinan aarniometsää halkovalla jokilaivalla herännyttä ajatusta rotueroista; pöytäseurueensa laivan ravintolassa on nimittäin karikatyyrimäisen osuva joukko kuvaamaan Euroopan tilannetta pienoiskoossa:

”Isäni on sveitsiläinen”, selittää pöytänaapurini señor Rohmer, ”mutta itse olen syntynyt täällä.” [-] Senor Rohmer, maalainen, on tietenkin liberaali ja sotaan vastaan. Resistenciasta kotoisin oleva italialaissyntyinen tulitikkutehtailija on taas tietenkin fascisti ja ”moraalisesti kohottavan” sodan sekä Mussolinin Abessinian politiikan innostunut ja kovaääninen ihailija. Kolmas joukosta on pieni Puolan juutalainen Paraguayn Asunciónista – niin harvinaisen tympeä rotunsa edustaja, että hän jo ensimmäisenä päivänä on kääntynyt minut antisemitistiksi. (LL 265, 266.)

Asetelma on absurdiudessaan tragikoominen. Euroopan poliittista tilannetta ja kulttuuripiiriä pakeneva Paavolainen törmää keskellä takapajuisinta argentiinalaista viidakkoa kolmikkoon, jonka osapuolet edustavat kansallisuksiensa lisäksi myös asenteiltaan eurooppalaisen politiikan pelinappuloita. Paavolaisenkin puheessa paljastuvat tietyt toisen maailmansodan perinormatiiviset ajattelukaavat: sotien ulkopuolelle systemaattisesti jättäytyvästä Sveitsistä alun perin kotoisin oleva Rohmer on ”tietenkin” liberaali ja sotaan vastaan ja italialaissyntyinen tehtailija ”tietenkin” fascisti ja sodan ihailija.

Tilanne on ironinen muistutus Paavolaiselle siitä, että hän matkustaa itsenäisessä valtiossa, jonne on aikojen saatossa saapunut paljon uudisasukkaita ja maahanmuuttajia. Useat eteläamerikkalaisten maiden kansalaiset ovat syntyjään Euroopasta ja tämän kansojen paletin tuomisessa Paavolaisen eteen paikassa, jonne hän juuri sitä paennut on jotain huvittavan julmaa. Argentiinalaisen uuden rodun synty saakin näin kolauksen Paavolaisen ymmärtäessä, että sukupolvien painolasti kulkee Euroopan pitkän historian muistavilla mukana vielä pitkään Euroopasta pois muutettaessa. Uuden, puhtaan kansan sädekehä himmenee, mutta Paavolainen ei silti halua valita puoliaan pöytäseurueen keskinäisessä nokittelussa, vaan yrittää pysyä ainakin pintapuolisesti puolueettomana:

[Puolan juutalainen] on todella suurenmoinen paisutellussa iljettävyydessään. Koko rodun katkeruus on hänessä puhjennut röyhkeäksi uhitteluksi. Hän omistaa kenkätehtaan Asunciónissa; mutta [-] riitelee mielenosoituksellisesti mozon kanssa jokaisesta laskusta, antaa viinin ja kananrasvan valua pitkin suupieliään, röyhtäilee ja pyyhkii sormiaan takkinsa liepeisiin... Joka aterialla hänessä herää oikea semiittinen piru. Briljantiinilla huolekkasti suittu fascisti tekee minulle äärimmäisen inhon merkkejä pyyhkiessään siniraitaisella silkkinenäliinallaan hihastaan juutalaisen viininpärskeitä. Pitkä, puolikalju ja jämerä liberaali luo minuun ainoastaan vakavan yhteisymmärryksen katseen pudistellessaan helmastaan juutalaisen leivän- ja paistinmuruja. (LL 266.)

Paavolainen rakentaa tarkkakatseisen kuvan henkilöiden välisistä suhteista ja käyttää sitä pienoismallina Euroopan tilanteesta. Paavolaisen inhossa juutalaista kohtaan on löydettävissä

mielenkiintoinen yhdistelmä asenteita; toisaalta tekstiä voidaan tulkita Paavolaisen oletetun natsisympatian valossa mutta toisaalta inho tuntuu kohdistuvan pikemminkin esteetikon silmään osuvaan ruokapöydässä sotkemiseen. Tilanne on herkullinen monimuotoisuudessaan Paavolaisen joutuessa sveitsiläisen kanssa jaetun poliittisen puolueettomuutensa ohella arvioimaan pöytäseuruettaan käytöksen ja ulkoisen olemuksen perusteella. Vaikka Paavolainen on kuvauksessa arvattavasti karrikoinut eurooppalaisten (vastakkaisia) piirteitä, on osio valitettavan tarkkanäköinen kritiikki kansallisuuksien ristiriidasta Euroopassa.

3.3.4 Kommunistis-kristillinen ideaalikulttuuri

Lähdön ja loitsun vuonna 1978 julkaistun pehmeäkantisen painoksen kanteen on kuvattu puunrunko ja sitä tiukassa otteessaan pitävä, kovapintainen loiskasvi. Vaikka kuva on valittu kanteen vasta Paavolaisen kuoleman jälkeen otetussa painoksessa, se on hyvin perusteltu:

Vieressäni kasvaa valtavan suuri loiskasvien kuristama puu – San Ignacion kuuluisa Corazón de piedra, Kivettynyt sydän. Tämä kiinnikasvaneiden parasiittien ympäröimä jättiläisrunko muistuttaa tosiaankin erehdyttävästi valtimoiden ja laskimoiden ympäröimää sydäntä. Harvoin näkee loiskasveja, jotka sellaisella kiihkolla ovat imeytyneet emäkasvin runkoon. Mikään erottaminen ei enää olisi mahdollinen. Loiset ovat jo kasvaneet kiinni emäkasviin, ja erottaminen olisi molempien kuolemaksi. Puu on kova kuin kivi, mutta se elää vielä. (LL 315-316.)

Paavolainen vertaa loiskasvia Eurooppaan, joka vuosisatojen aikana on riistänyt eri maanosia. Matkallaan Etelä-Amerikassa Paavolainen on törmännyt usein tilanteeseen, jossa etsimänsä uuden ihmisen synty on osoittautunut utopistisen mahdottomaksi koska eteläamerikkalainen kulttuurin ”puhtaus” on saanut vaikutteita Euroopasta. Puun ja loiskasvin symbioosivertauksen myötä Paavolainen ymmärtää vanhan ja uuden maailman välisen selvärajaisen erottelun olevan mahdotonta. Eurooppa esiintyy konkistadorien roolissaan pitkälti riistäjänä, mutta uuteen maailmaan rakennettujen kulttuurien myötä kahtiajako on syventynyt ryöstämistä laajemmaksi vuoropuheluksi. Näin Paavolainenkin joutuu myöntämään, että Etelä-Amerikasta etsimänsä nuoruus, viattomuus ja ennen kaikkea eksoottisuus ovat saaneet painolastikseen aimo annoksen eurooppalaisuutta ja siksi tavoiteltu irtiotto vanhasta mantereesta jää puolittaiseksi.

Loiskasvin symboliikka viriää *Lähdön ja loitsun* lopussa Paavolaisessa hänen vieraillessaan

aarniometsään piiloutuvan, 300 vuotta vanhan kulttuurin raunioilla, joille konkistadoreja seuranneet jesuiittaveljet rakensivat poikkeuksellisen yhteiskunnan:

Koko sillä joustavuudella ja mukautumiskyvyllä, joka leimasi veljeskunnan toimintaa, he myös pääsivät alkuasukkaiden suosioon. Samalla innolla, jolla he opettivat intiaaneille kristinuskon totuuksia, he opettivat näille kaikkia käytännöllisen elämän ja järkipäisen talouden alaan kuuluvia asioita, laativat intiaanimurteiden kieliopeja ja perustivat kouluja. Lyhyesti: he kohtelivat intiaaneja täysin tasavertaisina ihmisinä. Senaikaisen siirtomaapolitiikan mukaan oli tämä kuitenkin jotakin ennenkuulumatonta. Siirtolaiset käsittivät tietenkin, että kristinuskon levittäminen intiaanien keskuuteen oli ensimmäinen edellytys, jotta aroista ja epäluuloisista alkuasukkaista olisi saatu tottelevaisia ja luotettavia orjia kaivoksiin ja plantaaseille. Mutta sen pitemmälle kuin kasteen toimittamiseen ei lähetyssaarnaajien toiminta saanut ulottua. Jesuiitat sensijaan osoittivat huolestuttavaa halua toimintansa jatkamiseen. Näytti tosiaankin siltä, että isät vaativat intiaaneille jotakin niinkin uskomatonta kuin ihmisoikeuksien tunnustamista! (LL 301-302)

Vaikeakulkuiseen maastoon, eurooppalaisten valloittajien ulottumattomiin perustettu yhteiskunta kattoi laajimmillaan 150 000 asukasta ja toimi pelkästään luonnon- ja omavaraistaloudella. Kaikki kauppa oli vaihtokauppaa ja Paavolainen asettaakin vastakkain jesuiittojen vilpittömyyden ja siirtolaisten rahanahneuden; viidakossa harmonisesti toimiva yhteiskunta herätti huhuja suunnattomista kultavarastoista jotka olisivat toimineet jesuiittojen todellisena motiivina. Eurooppalaiset valloittajat saapuivat mantereelle rikastuminen mielessään, mutta jesuiitoille riitti uuden, kristillisiin hyveisiin perustuvan valtion perustaminen:

Tämä valtakunta ei ollut mikään paperinen utopia. Se on todellakin ollut olemassa sataviisikymmentä vuotta. Ja mikä merkillisintä: sen pystyttäminen ei ole vaatinut kenenkään verta. Juuri tässä suhteessa jesuiittojen kommunistinen valtakunta eroaa kaikista muista vastaavista yrityksistä sekä sitä ennen että etenkin meidän päivinämme. Valtakunnan loi sen perustajien lahjakkuus ja kristilliset hyveet. (LL 310.)

Paavolainen näkee yhteiskunnan ihailtavana esimerkkinä ihmisten yhteenkuuluvuudesta, joskin jesuiitat painottivat, että yhteiskunta on rakennettava kirkkoisia lukuunottamatta täysin ilman valkoihoisia siirtolaisia, ainoastaan alkuasukkaiden avulla ja heitä varten. Paavolainen myötäilee näin jesuiittojen ajatusta kulttuurien ristiriidoista ja siitä valitettavasta tosiseikasta, että pyyteetön yhteiselo erilaisten kulttuuripiirien välillä on yksinkertaisesti mahdotonta. Ajatus toimii hyvänä vertauksena Paavolaisen pakenemasta Euroopasta, jossa valtiovallat ovat jälleen kerran nousemassa toisiaan vastaan.

Jesuiittavaltion esimerkki asettaa myös hyvin vastakkain niitä normeja joilla Euroopan vastakkainasettelu tapahtuu. Viidakkoon rakennettu yhteiskunta toimi puolitoista vuosisataa yhdistäen kristinuskoon perustuvaan tasa-arvoon kommunistisin opein toteutetut käytännöt. Juuri tämä tuntuu kismittävän Paavolaista, onhan hän paennut maanosasta, jossa vastakkainasettelu tapahtuu osittain kristinuskoon nojaavan kansallissosialistisen Saksan ja kommunistisen Neuvostoliiton välillä. Matkustettuaan toiselle puolelle maailmaa hän löytääkin paikan, jossa tuo kahtiajako on pystytty yhdistämään toisiinsa ja luomaan täysin erilaisten kansojen välinen tasapaino.

Luku kolme sisältää runsaasti esimerkkejä Paavolaisen matkallaan kohtaamista vastakkainasetteluista. Tarkkasilmäisenä havainnoitsijana Paavolainen kritisoi yhtäältä kulttuurin ulottumista niihinkin tilanteisiin, joissa hän haluaisi olla mahdollisimman ”luonnollisessa” tilassa ja ympäristössä. Luonnon ja kulttuurin dualismi ei kuitenkaan ole yksioikoinen; Paavolaisenkin kulttuurikritiikki sisältää ymmärryksen rajanylityksiin ja rinnakkaiseloon. Paavolaisen suhde erilaisiin kulttuurisiin tilanteisiin on myös matkaajalle tyypillisen ambivalentti, välillä tuntemattomien kulttuurien piirteet vetävät puoleensa, välillä ahdistavat. Tämä paljastaa vierailtujen kulttuurien lisäksi myös niissä vierailijan ja Paavolainen joutuukin matkansa monessa tilanteessa arvioimaan oman asemansa kulloisessakin paikassa.

5. Lopuksi

Tämän tutkimuksen tavoitteeksi asettamani pyrkimys perustella *Lähdön ja loitsun* kuuluminen matkakirjallisuuden piiriin toteutuu erityisesti teoksen muodon ja sisällön vaihtelevuudella. Matkakirjalle tyypillisesti Paavolainen rakentaa representaationsa yhtäältä asiallisen matkaraportin, toisaalta tunnelmallisen kuvailun keinoin. Olen pyrkinyt osoittamaan *Lähdön ja loitsun* olevan myös hyvä esimerkki juuri Paavolaiselle ominaisesta (matka)kirjasta. Tekijälleen tyypillinen (itse)kritiikki ja kyky kuvata matkan tilanteita yhtä näkökulmaa laajemmasta näkökulmasta täyttävät tämän tavoitteen. Tutkimani matkan ja siitä rakennetun representaation ero on myös eräs matkakirjalle tyypillisistä piirteistä.

Paavolaisen matkalleen motivoima *Kolmannen valtakunnan vieraana* -teoksen vastaanotto kulkee hänen mukanaan myös *Lähdön ja loitsun* sivuilla. Vaikka matkan tarkoitus oli ottaa kotimantereen tilanteeseen etäisyyttä, kansallissosialistisen Saksan herättävät uhkakuvat ja väsymys eurooppalaiseen kulttuuriin muistuttavat itsestään Etelä-Amerikassa. Paavolainen kuljettaa kotimantereen painolastia mukanaan matkallaan ja pettyy pyrkiessään rakentamaan sodanuhkaisen Euroopan vastapainoksi Uudesta Maailmasta viattoman ja ristiriidoista vapaan paikan. Konkreettisimmillaan Paavolainen joutuu vanhan mantereen poliittisten kiemuroiden edustajaksi Buenos Airesissa, jossa kulttuuripiirien hiillostus tuo Euroopan ongelmat kivuliaasti mieleen. *Kolmannen valtakunnan vieraana* -teoksen ja *Lähdön ja loitsun* lisäksi *Ristin ja hakaristin* yhteys kahteen edelliseen on saumaton. *Lähtö ja loitsu* toimii eräänlaisena vastaiskuna kansallissosialismiin tutustuttaneelle matkaraportille mutta myös materiaalinkeruumatkana *Ristille ja hakaristille*, jossa Paavolainen vasta mm. representoi paluunsa Etelä-Amerikasta ja jatkaa ideointiaan maanosan historiasta. Juuri tämä kolmen teoksen temaattinen yhteys korostaa Paavolaisen tapaa kehittää ajatusta tietyssä matkan tilanteessa, jatkaa tai muokata sitä vasta seuraavassa ja päättää mahdollisesti kolmannessa.

Lähdön ja loitsun monipuolinen muodon ja sisällön vaihtelevuus alleviivaa matkakirjallisuuden lajihybridijoukkoon kuulumista. Paavolaisen tapauksessa muoto ja sisältö ovat korostetun hedelmällisessä vuoropuhelussa; runoilijakykyjä omaava kriitikko osaa *Lähdön ja loitsun* sivuilla yhdistää erilaiset kirjailijuuden piirteet ja rakentaa matkasta siksi kuvauksessaan monipuolisen. Erityisesti luvussa kolme käsittelemäni Paavolaisen kritiikki erilaisissa matkan tilanteissa rakentuukin lyhyrisen kuvauksen vastapainoksi, tuoden teokseen moni-ilmeikkyyttä. Paavolaiselle

ominainen tarkkakatseisuus erilaisia kulttuuripiirteitä kohtaan rakentaa *Lähtöön ja loitsuun* kantavan teeman; kotimantereelta paennut matkakirjailija on jo lähtötilanteessa asettanut itselleen tavoitteen kritisoida ”liian” tutuista kulttuuripiirteistä muistuttavia asioita. Tuo kritiikki kantaa läpi *Lähdön ja loitsun*, jopa voimistuen kohti matkan loppua. Alkumatka sujuu nauttiessa paosta kotoa ja Euroopasta ja merimiehiinkin kohdistuneessa kritiikissä on jotain hyväksyvän lempeää. Matkan edetessä Etelä-Amerikan luonnonihmeiden ja osittain löytyneen alkukantaisuuden vastapainoksi Paavolainen pettyy huomattaessaan Euroopan kulttuuristen lonkeroiden ulottuvan yli Atlantin. Kyseessä on juuri asetettujen tavoitteiden toteutumattomuudesta aiheutuva pettymys; Paavolaista ahdistaa ennen kaikkea niiden teennäiseltä ja lavastetuilta tuntuvien eurooppalaisten asioiden rantautuminen vaikkapa Buenos Airesiin, joita hän korostetusti pakenee.

Kulttuurin ja luonnon vuoropuhelu toistuu ja uusiutuu *Lähdössä ja loitsussa* usein. Paavolainen intoilee niin Kanariansaarten kukkaloistosta kuin Rio de Janeiron kaupunkikulttuurin kanssa sopusoinnussa elävästä sademetsästä, mutta luonnon teema toimii myös syvemmillä tasolla. Paavolainen motivoi koko matkan pitkälti halullaan paeta etsimään ”luonnollista” ihmistä luonnollisissa elinoloissa ja pampalta ja Misionessin suomalaissiirtokunnasta tuo ihmistyyppi löytyykin. Kuvaavaa onkin, että *Lähdön ja loitsun* eri katkelmista juuri kaksi edellä mainittua olivat Kanariansaarten luonnonolojen ohella ne paikat, joissa Paavolainen kertoo viihtyneensä eniten. Siltä osin tavoite luonnonoloista löytyvän mielenrauhan tavoittamiseksi onnistuu; pako luontoon on täydellisimmillään mahdollisimman yksinkertaisissa ja pelkistetyistä oloissa.

Luonnonihmeistä suurimpana näyttäytyy kuitenkin meri, joka symboloi matkan pisimpänä yksittäisenä etappina pakoa parhaiten. Siinä missä erilaiset vierailut paikat Euroopan rannoilla tai Etelä-Amerikassa ovat kaupunkeja tai ”kohteita”, asemoituu meri helpottavaksi pakopaikaksi silkalla olemassaolollaan. Merellä matkarytmi on verkkaisa, ja koska laivan tapahtumaköyhyydessä ei voi tehdä paljoakaan, näyttäytyy meri itsessään pakenemisen mahdollistavana entiteettinä. Merellä aika menettää merkityksensä, mutta siitä huolimatta moottoreiden jyskytys kertoo Euroopan jäävän koko ajan kauemman taakse. Lisäksi meri kuvaa Paavolaiselle luontoa kesyttämättömimmillään ja siksi merellä vietetty aika yhdistää parhaiten luonnon ja paon *Lähdössä ja loitsussa*.

Myös valon ja pimeyden dualismi toistuu läpi teoksen. Mielenkiintoisimpana se esittäytyy

rikkoutuessaan; välillä pimeys kuvautuu pelottavana, välillä turvallisena ja tavoiteltavana. Toisaalta valo symboloi uutta maailmaa ja uutta ihmistä, toisaalta uuden maailman valot paljastuvat samoiksi reklaamituliksi, joita Paavolainen on tuijotellut kyllästymiseen asti kotimantereellaan. Valo asemoituu pitkälti kulttuurin symboliksi ja pimeys luonnon, mutta raja määrittyy tilanteen mukaan ja saa Paavolaisenkin pohtimaan valon tarvetta ja vaikutusta sen mukaan, kuinka oleellista valon tai pimeyden olemassaolo kulloisessakin tilanteessa on. Buenos Airesin valon paljous ahdistaa kulttuurin piirteiden symbolina, mutta esimerkiksi Riossa se asettuu luonnon tasapainoiseksi vastinpariksi.

Pimeyden ahdistavaa, symbolista aspektia Paavolainen ei pääse karkuun. Palattuaan Suomeen hän kirjoittaa *Lähdön ja loitsun* nopeasti ja suuntaa vuonna 1939 seuraavalle matkalleen Neuvostoliittoon. *Lähdön ja loitsun* näkökulmasta on kuvaavaa, että Paavolainen joutuu jättämään tuon tekemänsä kierroksen kesken ja palaamaan kiertotietä Suomeen, koska sota syttyy. Edelliselle matkalle hän lähtee pakoon sitä edeltävän matkan aiheuttamaa kohua ja nyt mahdollisuus sulkea ympyrä pohtimalla laajemmin Euroopan toisen laidan näkökulmaa tapahtuvaan, tyrehtyy. Neuvostoliiton matkan kuvaus tiivistyy lyhyeksi matkakuvaukseksi *Synkän yksinpuhelun* alkuun ja Paavolaisenkin matkat päättyvät käytännössä siihen. Lähtöjä on takana monta ja runoineen, kritiikkeineen ja kirouksineen loitsuja vielä enemmän.

LÄHTEET

TUTKIMUSKOHDE:

PAAVOLAINEN, OLAVI 1961/1937: *Lähtö ja loitsu – kirja suuresta levottomuudesta. Valitut teokset II*. Jyväskylä: Gummerus. (LL)

PAINETTU LÄHDEKIRJALLISUUS:

GARRARD, GREG 2004/2007: *Ecocriticism*. Lontoo: Routledge.

HAPULI, RITVA 1995 (väit.): *Nykyajan sininen kukka. Olavi Paavolainen ja nykyaika*. Helsinki: SKS.

JUUTILA, ULLA-MAIJA 1984: Matkakirja 1920- ja 1930 -luvun kirjallisuudessa. *Hurma ja paatos. Näkökulmia 1920- ja 1930- luvun kirjallisuuteen*. Toim. Ulla-Maija Juutila, Päivi Lappalainen & Kerttu Saarenheimo. Turun yliopisto. Kirjallisuuden ja musiikkitieteen laitos. Sarja A. Nro 9.

JYRÄNKI, ANTERO 2003: *Paavolaisen paikat*. Toim. Henri Terho. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 937. Tampere: SKS.

KUJANSIVU, HEIKKI & SAARENMAA, LAURA 2007: Tunnustus ja todistus omaelämäkerrallisen esittämisen muotona. *Tunnustus ja todistus*. Toim. Heikki Kujansivu & Laura Saarenmaa. Helsinki: Gaudeamus.

KURJENSAARI, MATTI 1975: *Loistava Olavi Paavolainen. Henkilö- ja ajankuva*. Helsinki: Tammi.

LAHTINEN, TONI & LEHTIMÄKI, MARKKU 2008: Johdatus ekokriittiseen kirjallisuudentutkimukseen. *Äänekäs kevät – ekokriittinen kirjallisuudentutkimus*. Toim. Toni Lahtinen & Markku Lehtimäki. Helsinki: SKS.

LEHTIMÄKI, MARKKU 2007: Todistaja-kertoja kaunokirjallisessa journalismissa. *Tunnustus ja todistus*. Toim. Heikki Kujansivu & Laura Saarenmaa. Helsinki: Gaudeamus.

LYYTIKÄINEN, PIRJO 2005: Lajit kirjallisuudessa. *Lajit yli rajojen. Suomalaisen kirjallisuuden rajoja*. Toim. Pirjo Lyytikäinen, Jyrki Nummi & Päivi Koivisto. Tietolipas 207. Helsinki: SKS.

MAURIALA, VESA 2005: *Uutta aikaa etsimässä. Individualismi, moderni ja kulttuurikritiikki tulenkantajien elämässä 1920- ja 1930- luvulla.* Tampere: Gaudeamus.

MIKKONEN, KAI 2008: Matkakirjan luonteesta. *Nuori Voima* 4/2008

MORSON, GARY SAUL 1994: *Narratives and freedom – the shadows of time.* New Haven ja Lontoo: Yale University Press.

PAAVOLAINEN, JAAKKO 1991: *Olavi Paavolainen – keulakuva.* Jyväskylä: Gummerus

PAAVOLAINEN, OLAVI 2003/1936: *Kolmannen valtakunnan vieraana.* Helsinki: Otava.

PAAVOLAINEN, OLAVI 2005/1938: *Risti ja hakaristi.* Jyväskylä: Gummerus.

PAAVOLAINEN, OLAVI 2006/1946: *Synkkä yksinpuhelu.* Helsinki: Otava.

RAAMATTU. *Uusi testamentti.* XII yleisen kirkolliskokouksen vuonna 1938 käytäntöön ottama laitos. Pieksämäki: Suomen Kirkon sisälähetysseura/Suomen Piiliseura.

UOLA, KIRSI 2004: *Vastakohtien meren ristiriitainen sankari. Suomalainen merikirjallisuus – oppositioasetelmia ja rajanvetoja.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 949. Helsinki: SKS.

VARPIO; YRJÖ 1997: *Matkalla moderniin Suomeen. 1800-luvun suomalainen matkakirjallisuus.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 681. Helsinki: SKS.

PAINAMATTOMAT LÄHTEET:

KIRJAVAINEN, HANNA 2009: *Matka Muumiperheen mielenmaisemiin. Ekokriittinen ja ekopsykologinen näkökulma Tove Janssonin teokseen Pappan och havet.* Suomen kirjallisuuden pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto.